

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

VI. évfolyam

2009/3.

www.kul-vilag.hu

TARTALOMJEGYZÉK:

TANULMÁNYOK

Manysz Róbert:

A szunnita politikai iszlám irányzatai Libanonban 1

Szent-Iványi Balázs:

A visegrádi országok nemzetközi fejlesztési segélyeinek allokációja 26

Sayfo Omar:

A tájékoztatás Szíriában és a szír közvéleményt döntően befolyásoló fórumok 46

KÖNYVISMERTETÉS

Mohay Ágoston:

Elsbeth Guild: Biztonság és európai emberi jogok:
az egyéni jogok védelme szükséghelyzet és fegyveres összeütközés idején 64

Impresszum

68

Manyaszt Róbert:

A szunnita politikai iszlám irányzatai Libanonban

A tanulmány a modern szunnita politikai iszlám gondolkodás irányzatait kívánja elhelyezni a Közel-Kelet egyik sajátos társadalmával rendelkező államában, Libanonban. Rámutat az iszlamista mozgalmak kései kibontakozásának okaira, a polgárháború majd az izraeli megszállás ebben játszott szerepére. Elemzi továbbá az iszlamista irányzatok elterjedését a menekülttáborokban élő palesztin közösségekben, az észak libanoni Tripoli város társadalmában, végül ezek összefonódását, amely az ezredforduló óta több véres konfliktust eredményezett az iszlamisták és az állam reguláris hadserege között.

A tanulmány a szakirodalom ismertetése mellett támaszkodik a libanoni iszlamista forrásokra és felhasználja a különböző vallási vezetők előszóban előadott beszédeit.

Az esszé konklúziója, hogy a libanoni állam – gyenge társadalmi intézményhálózata folytán – nem képes választ adni az iszlamista gondolatok adoptálására kész társadalmi csoportok kéréseire, ami a probléma folyamatos újjátermelődésével fenyeget.

Lassú kezdet, a negyvenes-hatvanas évek

A libanoni szunnita iszlamista mozgalmak rendkívül változatos, fragmentált és összetett hálózata az elmúlt hatvan év történéseinek eredménye. A cédrusok földjének 1943-as függetlenné válásával egy időben – számos iszlám országhoz képest meglehetősen késéssel – jelentkeztek első, mindenekelőtt Egyiptomból importált szervezetei, hogy az egykor mindennapi életében a Közel-Kelet egyik legszekularizáltabb országában a konfliktusokkal teli évtizedek után mára a libanoni szunnita társadalmat sűrűn átszövő, és a politikai életben megkerülhetetlen tényezővé váljanak.

* Manyasz Róbert az elmúlt tíz évben iszlám vallásjogi tanulmányokat folytatott a libanoni Islamic Call College-ban (szunnita), a Raszúl al-Akram-hauzában (síita). Ösztöndíjasként kutatásokat folytatott Damaszkuszban, Qomban és Meshedben. Jelenleg a bejrúti Raszúl-hauzában a síita vallásjog történetével foglalkozik. Kutatási területe a szunnita és síita vallásjog forrásai, fejlődése, interakciói, a vallás és politika viszonya.

Az egyiptomi kapcsolat nem véletlen. A Nyugat és az iszlám konfliktusával, a modernizáció és elmaradottság kérdésével foglalkozó, és az iszlám megújítását programjával tűző Muhammad Abduh (1849-1905) a tizenkilencedik század nyolcvanas éveiben emigrációban Bejrútban élt, ahol nagy hatást gyakorolt az észak-libanoni Qalamún-ból származó Muhammad Rasíd Ridára (1865-1935). Az életét végül Egyiptomban leélő Ridá a huszadik század első nagy iszlám gondolkodója lett. Az oszmán kalifátus megszűnésével jelentkező iszlám politikai legitimációs válságra¹ az ő nyomán Haszan al-Banná (1906-1949) adta meg a választ a tiszta, igazi iszlám társadalom felépítésének programjával, és ennek eszközüül szolgáló, *Harakat al-Ikhvân al-Muszlimín* (a Muszlim Testvérek Szervezetének) kiépítésével.²

A Muszlim Testvérek közvetlen először az észak-libanoni Tripoliban tevékenykedő Szálím as-Sahhál tevékenységében jelentkezett. Sahhál 1947-ben hozta létre a *Sabáb Muhammad* (Mohamed Fialaljai), illetve más néven *al-Muszlimún* (a Muszlimok) nevű szervezetet, amely elsődleges célul az iszlám törvénykezésnek a sarí'ának a társadalmi viszonyokban való érvényesítését tűzte ki.³ A csoport hatása nemcsak Tripolira és környékére, hanem pár szomszédos, az iszlamista mozgalmak helyi történelmében később fontos szerepet játszó szíriai városra (Hama, Homsz) is kiterjedt. Sahhál személye két területen megkerülhetetlen: egyrészt fontos szerepet játszott a Libanonban ekkor kibontakozó és a szunnita iszlám irányzatok egymás közötti viszonyát máig meghatározó szalafita/vahhábita-szúfi ideológiai vitákban⁴, amelyekben a vahhábita álláspontot védte következetesen. Másrészt Sahhál, mint teoretikus mestere volt számos, a későbbiekben a libanoni iszlamista mozgalmakban jelentős szerepet vállaló politikusnak, mint Fathí Jakan-nak, Sza'íd Sa'abán-nak. Szoros kapcsolatban állt a szíriai Muszlim Testvérek alapítójával, Musztafá asz-Szibá'í-val,

¹ Mustafa Kemal, az új Török Köztársaság vezetője 1924. március 3.-án megszüntette a kalifai címet. A kalifátus eltűnésével kapcsolatban széles körű elméleti diskurzus alakult ki az iszlám politikai legitimációjáról. Ezek túlléptek a modernizáció/elmaradottság kérdésén és az identitást állították középpontba. Lásd Muhammad Rasíd Ridá, Haszan al-Banná, Abú'l-A'lá Maudúdí, 'Alí 'Abd al-Ráziq és mások munkáit.

² A harmincas-egyvenes években a Muszlim Testvérek megkezdte nemzetközi hálózatának kiépítését a környező iszlám országokban.

³ Követelték például a mozik és szórakozóhelyek bezárását. Fidá' 'Ajtání, *al-Dzsihádfjún fi-Lubnán, min „Quvvát al-Fadzsr” ilá-„Fatah al-Iszlám”* [A dzsihádisták Libanonban, a „Hajnal Erői”-től az „Iszlám-Fatah”-ig]. Dár al-Száqí, [Bejrút], 2008. 46.o.

⁴ A vahhábiták (nevüket az alapító Muhammad Ibn 'Abd al-Vahháb-tól kapták) az iszlám miszticizmus, a szúfizmus minden ágát elvetették, azokat „rossz újításoknak” (*bid'a dalála*) tarva. Az egyetlen üdvözítő útnak a Próféta és Társainak, az „igaz elődöknek” (*asz-szalaf asz-szálíh*) tulajdonított gyakorlatot tartották. Innen a szalafi/szalafizmus elnevezés. Míg a vahhábizmus széleskörű politikai aktivitás fejtett és fejt ki, a szúfizmust általában (nem minden irányzatát!) a politikától való elfordulás illetve ennek nyomán az egyes iszlám országok politikai vezetéséhez való mérsékelt lojalitás jellemzi. Bővebben lásd: Natana J. DeLong-Bas: *Wahhabi Islam from Revival and Reform to Global Jihad*. I. B. Tauris, 2007. 193-225. o.

aki negyvenes-ötvenes években előadásaival erősítette az iszlamista gondolkodást Tripoliban és Bejrútban.⁵

Egy befolyásos bejrúti család tagja Muhammad Umar al-Dá'úq 1948-ban, válaszul Izrael Állam megalakulására, alapította meg hivatalosan a Muszlim Testvérek libanoni fiáléját, amely az *'Ibád ar-Rahmán* (a Könyörületes (Allah) Szolgái) nevet viseli. A hivatalosan 1952-ban bejegyzett szervezet, amelynek központja máig a főváros mérsékelt szunnita többségű al-Mazra'a negyede, alapvetően társadalmi-kulturális feladatokat igyekezett, és igyekszik ellátni. A libanoni államapparátus, illetve az állam szolgáltatói funkcióinak végletes gyengeségéből adódóan a szociális, oktatási, egészségügyi feladatokat kívánt pótolni; iskolákat, orvosi rendelőket, kórházakat, árvaházakat és egyéb jótékonyági intézményeket hozott létre. Ennek hatására az államszervezetben csalódott fiatalok tömegei csatlakoztak hozzá. Köztük olyanok, akiknek célja hamarosan már nemcsak az állam helyettesítése, hanem átalakítása lett, azaz bekapcsolódás a politikai életbe. Az *'Ibád ar-Rahmán* azonban továbbra is a Muszlim Testvérek célkitűzéseinek első két fokozatát igyekezett megvalósítani, azaz a vallási szervezet és a társadalmi intézményhálózat kiépítését, a politikai ambíciói nem voltak.⁶

Szálím as-Sahhál tanítványai, túlnyomórészt észak-libanoni fiatalok, mint Fathí Jakan és Sza'íd Sa'bán, 1957-ben kiléptek az *'Ibád ar-Rahmán*ból és új szervezetet hoztak létre Tripoliban. A *al-Dzsamá'a al-Iszlámíja* (Iszlám Közösség) megalapításában részt vett Fajszal al-Mavlaví qádi és Muhammad 'Alí ad-Dannávi-is és a mozgalom, amely a hatvanas évek végére a legjelentősebb északi szunnita csoport lett, azonnal belevetette magát a libanoni politikába: az 1958-as polgárháborús konfliktusban az *al-Dzsamá'a al-Iszlámíja* a baloldaliak és arab nacionalisták alkotta ellenzék szövetségeseként lépett fel a Nyugat-orientációjú maronita köztársasági elnökkel szemben.⁷ Ennek jutalmaként 1964-ben jegyezték be hivatalosan az akkori belügyminiszter, a szocialista drúz Kamál Dzumblat segítségével.

⁵ 'Imád 'Abd al-Ganí: *al-Harakát al-Iszlámíja fí-Lubnán - Iskálíja ad-Dín va'sz-Szijásza fí mudzstama' mutanavví* [Iszlamista mozgalmak Libanonban – Vallás és politika problémája egy összetett társadalomban]. Dár at-Talí'a, [Bejrút], 2006. 32. o.

⁶ Még akkor sem, amikor az egyiptomi anyaszervezet 1954-től összeütközésbe került a hatalmat újonnan megragadó, (pán)arab nacionalizmust hirdető Dzsamál 'Abd al-Nászir rendszerével és vezetőit bebörtönözték. A Muszlim Testvérek ideológusa, Szajjid Qutub (1906-1966) a pakisztáni ideológus, Abú'l-A'lá Maudúdí (1903-1979) hatására börtönevei alatt fogalmazta meg a *Mérföldkövek* (M'álim fí't-Tariq) című munkáját, amelyben az isteni hatalom kizárólagosságával (*hákímíja*) minden jelenlegi földi politikai hatalom legitimitását kétségbe vonta. A mű a tudatlanság társadalmából (*dzsáhílija*) kivonuló – ezzel magával a Muszlim Testvérekkel is szembe forduló -, és a muszlimok lakta államok hitetlennek nyilvánított vezetősei ellen fegyveres harcot hirdető dzsihádistá szunnita mozgalmak alapvetése lett; hatása az al-Qá'idá-ig nyomon követhető. Lásd: Kumajl at-Tavíl: *al-Qá'ida va-Akhaváti-há* [Az al-Káida és nővérei]. Dár al-Száqí, [Bejrút], 2007. 15. o. Az aposztáziáról lásd: Gilles Kepel: *Dzsihádisták*, Európa, 2007. 146-157. o.

⁷ Fathí Jakan 1933 Tripoliban született, vallástudományi tanulmányait Anvar al-Mavlaví sejknel folytatta. Gondolkodására mély hatást gyakorolt Muhammad Qutb, aki testvére, Szajjid teoretikus munkáit a gyakorlatba

A fő ideológus Fathí Jakan gondolkodására mély hatást gyakorolt Muhammad Qutub, aki testvére, Szajjid teoretikus munkáit a gyakorlatba ültetve az iszlamista mozgalmak egyik fő gondolkodója lett a huszadik század második felében. Jakan számos elméleti munkában fejtette ki gondolatait. Nem eredeti gondolkodó, de Szajjid és Muhammad Qutub munkáit interpretálva aktualizálja a libanoni viszonyokhoz. A helyzetfelmérés/célkitűzés/gyakorlati tanácsok hármassága jellemzi műveit. Az iszlám előtti fő kihívást a hitetlenségben jelöli meg. A *dzsáhilíja* az egész világot leigázta, megnyilvánulási formái az imperializmus, a kommunizmus, a keresztény hittérítői mozgalmak, a cionizmus, és a szabadkőművesség. Ennek legyőzésére az iszlám hit és szellem megerősítésére van szükség a társadalomban, hogy az felvehesse a harcot a dzsáhilíja ellen. Ez a harc, mondja Jakan, immár nemcsak ideológiai, hanem politikai és szükség esetén fegyveres. A küzdelem célja pedig a sarí'án alapuló iszlám állam létrehozása. A sokfélekezetű Libanon természetesen speciális „kezelést” igényel, de a társadalom iszlamizációja, és a muszlimok javára történő demográfiai változások hosszabb távon hatalomra segíthetik az iszlámot.⁸

Jakan, mint iszlamista teoretikus, mindent a vallás szemszögéből vizsgál: Libanon alapvető problémájának az állam gyengeségét látja, amelynek oka – írja – a keresztény dominancia. Véleménye szerint a keresztény vallás nem ad egyértelmű törvényeket a politika és hatalom mibenléte felől. Ezért a Libanon előtt két út áll: az egyik a fennálló, kudarcot vallott rend, azaz a külföldről (Nyugatról) importált idegen törvények vagy a belső, saját tradíció, az iszlám. Ez utóbbi a követendő út, mert Jakan szerint az iszlám isteni inspirációjú törvényeket adott a vallás-állam-politika viszonyáról. Ami Libanon sokfélekezetűségét jelenti, arra Jakan ugyancsak az iszlám törvényeire hivatkozik, mondván, hogy az iszlám biztosítja a „Könyv népeinek” (*dzimmí*), így a keresztények jogait.⁹

Az al-Dzsamá'a al-Iszlámíja társadalmi bázisát Tripoli keleti szegénynegyedei, az Abú Szamrá, Báb at-Tabbána és az al-Qubba adták, ahová az úgynevezett „libanoni gazdasági aranykorban”, 1960 és 1975 között falusiak tízezrei települtek be az észak-libanoni szunnita 'Akkár, ad-Danníja és al-Mníja vidékéről. Kezdetben a hívek toborzása nem volt egyszerű, ugyanis ebben az időben az egyre szélesedő alsó középosztály és a szegények körében a legnépszerűbb ideológia az Egyiptom, Irak illetve Szíria fémjelezte arab nacionalizmus/szocializmus volt. A szekularizálódott felső középosztály a tradicionális

ültetve az iszlamista mozgalmak egyik fő gondolkodója lett a huszadik század második felében. Jakan mindmáig a libanoni iszlamista hálózat kulcsfigurája. al-Ganí: i. m. 33-35. o.

⁸ Fathí Jakan: *Muskilát ad-Da'va va'd-Dá'í* [A hitszónoklás és a hitszónok problémái]. Mua'asszasza ar-Riszála, [Bejrút], 1995. 217-218. o.

posztfeudális *za'ímok*at, Tripoliban mindenekelőtt a Karámí családot preferálta. Az al-Dzsamá'a al-Iszlámija és az arab nacionalizmus küzdelme Tripoli és Észak-Libanon birtoklásáért a polgárháborúig nem sok sikert hozott az iszlámistáknak.

Az ideológiai propagandamunka az *al-Ímán* (a Hit) folyóiraton keresztül kezdődött meg, és 1967-ben *Madárisz al-Ímán* néven egy olyan oktatási-ideológiai intézményhálózat kiépítése indult el, amely egyre népszerűbbé vált a fiatalok körében. Ennek keretében az al-Dzsamá'a al-Iszlámija már a kezdetektől egyre több fiataalt küldött szaúd-arábiai vallási egyetemekre.¹⁰ Az ott képzett prédikátorok, tanárok, bírók, vallási intézmények vezetői a szigorúan purista vahhábita ideológiát hozták vissza Libanonba, és az ő propagandamunkájuk eredményeképpen éppen a turbulens változásokat hozó nyolcvanas évekre Tripoli említett negyedeiben, és az észak-libanoni vidéken jelentős társadalmi bázist tudtak kiépíteni.

Különleges pályát írt le az iszlamista mozgalmak keretében a *Hizb at-Tahrír* (Felszabadítás Pártja). Az „internacionalista” iszlamista pártot 1952-ben hozta létre Taqí ad-Dín an-Nabhání sejk, palesztinai születésű jordániai vallástudós.¹¹ A szervezet kései válasz volt a kalifátus 1924-es megszüntetéséből adódó hatalmi legitimációs válságra. An-Nabhání megoldása egy az élet minden területére kiterjedő iszlamisztáció, ami kiterjed a szunniták mellett az általa elismert öt- és tizenkétimamos síitákra is, majd végső célként a kalifátus visszaállítása. Pártja a legtöbb iszlám országban illegalitásban működik, hiszen egyetlen hatalmat sem ismer el legitimnek, sőt tiltja tagjainak a politikai életben való közvetlen részvételt.

A Hizb at-Tahrír hamar megjelent Libanonban, maga az alapító is életének jelentős részét Tripoliban töltötte. Az egyetemi fiatalság körében már az ötvenes években voltak hívei, s 1959-ben hivatalosan is bejegyezték. Bár – ellentétben a Muszlim Testvérekkel - a síitákkal szimpatizált, tagjai a szunnita libanoni és palesztin hallgatók, illetve fiatal értelmiségiek közül kerültek ki. A párt mindig az értelmiségi elit pártja maradt. A hatvanas évek elején hetilapot indítottak, *al-Hadára* (Civilizáció) néven, majd 1978-tól havi folyóiratot (*al-Va'j* – Öntudat) jelentettek meg.

⁹ Fathí Jakan: *Al-Masz'ala al-Lubnánija min-Manzúr Iszlámí* [A libanoni kérdés iszlám nézőpontból]. al-Mu'asszasza al-Iszlámija li't-Tabá'a va'sz-Szaháfa va'n-Nasr, [Bejrút], 1979. 125-134. o.

¹⁰ A medinai Iszlám Egyetemen végzett 1984-ben a „Mester” fia, Dá'í al-Iszlám as-Sahhál is. 'Ajtání: i. m. 50-51.o.

¹¹ Taqí ad-Dín an-Nabhání 1909-ben született Haifa mellett. A kairói al-Azharon és Dár al-'Ulúm egyetemeken végzett. Kezdetben Palesztinában, majd 1948 után Bejrútban és Jordániában dolgozott qádiként és tanárként. A Muszlim Testvérek mozgalmanak tagjaként kezdett foglalkozni a politikával, hamarosan azonban a hatalomról/kalifátusról szóló eltérő nézeteik miatt szétváltak útjaik, és an-Nabhání megalapította a Hizb at-Tahrírt. A pártot, amely az egész iszlám világban létrehozta forradalmi sejtkekhez hasonló illegális hálózatát, haláláig vezetett. 1977-ben hunyt el Libanonban. Hisám 'Alajvání: *As-Sajkh Taqí' ad-Dín an-Nabhání Dá'ija al-Khiláfa al-Iszlámija*

Kezdetben viszonylag nyíltan politizáltak. Az ötvenes-hatvanas évek libanoni belpolitikát meghatározó Nyugat vagy arab nacionalizmus kérdésében az utóbbi támogatói voltak, mondván Libanon nem választható el arab-izlám környezetétől. Sőt az ország és Szíria egyesülése lenne kívánatos, mert akkor a keresztények „felszívódnának” az iszlám tengerben, és megnyílna az út az iszlám állam, a kalifátus megteremtése felé.

A kalifátusban való globális gondolkodás egyre inkább eltávolította a szervezetet a politikai élettől. A parlamenti választásokon hatvanas években még jelöltették 'Alí Fakhr ad-Dínt Bejrútban, illetve 'Uthmán Sáfí sejket Tripoliban, később azonban teljesen visszaléptek a politikai életben való részvételtől.¹² A fokozatosan teljes illegálisba merült párt nem vett részt sem a polgárháborúban, sem az Izrael elleni küzdelmekben, azzal érvelve, hogy mindezek a harcok elveszik a figyelmet az alapvető kérdésről, a hatalom illegitim voltáról.

A párt a libanoni állam végrehajtó hatalmát (parlament-kormány/köztársasági elnök) nem Allahtól valónak, így zsarnokinak, elvetendőnek tartja. Hasonlóan tekint a világi bíróságokra is. A vallási (sarí'a) törvényszékek működését viszont legitimnek ismeri el. A parlamentet, amely magát a népszuverenitás megtestesülésének tartja szintén elveti, mert a törvényhozásban Allah abszolút kizárólagosságát hirdeti. Ennek megfelelően bármely muszlim részvétele a parlament törvényhozó munkájában Allah szuverenitását sértő bűn. A muszlim képviselőség feltételei, hogy minden alkalommal hangoztassa a fennálló rendszer hitetlen voltát, ne szavazzon meg világi törvényeket, ne adjon bizalmat egyetlen (keresztény) köztársasági elnöknek és egyetlen kormánynak sem és folyamatosan bírálja felül a parlament munkáját a sarí'a elvei alapján.¹³

Ezekből a feltételekből is kiviláglik, hogy a párt teljesen kizárta magát a libanoni politikai életből. Az általuk illegitimnek tartott államhatalom részéről a polgárháború után komoly üldöztetésnek voltak kitéve a Hizb at-Tahrír tagjai, akik továbbra is – elitista formációként – főleg egyetemi hallgatók, tanárok és fiatal értelmiségiek közül verbuválódnak.

[Taquí ad-Dín an-Nabhání, az iszlám kalifátus propagátora]. Markaz al-Hadára li't-Tanmija al-Fikr al-Iszlámí, [Bejrút], 2008. 20-88. o.

¹² al-Ganí: i. m. 259-260. o.

¹³ *Al-Hukm as-Sarí'í fi'l-Intikhábát an-Nijábija al-Lubnánija* (A libanoni képviselőválasztásról szóló vallásjogi törvény). Sz. n. Hizb at-Tahrír, [Bejrút], 2000. augusztus 10. 3-14. o.

Visszaesés, a polgárháború kezdete

A libanoni szalafita majd szalafita-dzsihadista mozgalmak specialitása az a „fáziskésés”, amely a hetvenes éveket jellemezte. Az Izraellel határos frontországok társadalmában az 1967-es hatnapos háborúban elszenvedett vereség okozta sokk az arab nacionalizmus, mint ideológia meggyengülését, a hatalmat birtoklók iránti bizalom megrendülését, a baloldali mozgalmak az államhatalom általi viszonylag gyors letörését, illetve az „iszlám válasz” iránti nyitottságot, és ezzel együtt a radikális iszlámista szervezetek megerősödését hozta.¹⁴

1970 szeptemberében a Jordániából véres harcok árán elűzött palesztin fegyveres csoportok Libanonban vetették meg a lábukat.¹⁵ Az ország Izraellel határos déli részén mint állam az államban működtek (Fatah-land), de a fővárosban, a Bekaa-völgyben és északon is jelentős pozíciókkal rendelkeztek. Jelenlétük – és a fő külföldi támogatóikként fellépő Szovjetunió és szövetségesei anyagi-katonai segítsége – ideológiai hatásaként a városi szegényrétegek körében a baloldali eszmék (marxizmus, szocializmus, nasszerizmus) erősödtek meg az iszlámista irányzatok kárára. Fathí Jakan a hetvenes évek elején teljes bénultsággal jellemezte az iszlámista irányzatokat a mindent elsöprő arab nacionalista majd szocialista gondolatok terjedésével szemben.¹⁶

A polgárháború 1975-ös kirobbanása azonban aktivitásra készítette az iszlámista szervezeteket is. Ebben segített nekik, hogy a PFSZ ernyője alatt dolgozó palesztin szervezetekből már a háborút megelőzően iszlámista csoportok váltak le, amelyeket kezdetben a Jasszer Arafat (Jászir 'Arafát) vezetett PFSZ titokban támogatott; ezzel igyekezve szélesíteni társadalmi bázisát a palesztin menekülttáborok vallásos fiataljai között. Ezek a palesztin szakadárok hamarosan megtalálták a kapcsolatot az al-Dzsamá'a al-Iszlámíja radikális tagjaival és közös szervezet hoztak létre: a *Dzsund Alláh*-ot (Allah Hadserege), amelynek

¹⁴ Kepel: i. m. 114-116. o. Az egyiptomi „Aposztázia és Kivonulás” (*Takfír va'l-hidzsra*) 1969-es és az Iszlám Dzsihad (*al-Dzsihad al-Iszlámí*) 1979-es megalakulása. Ahmad al-Múszallí: *Mauszú'a al-Harakát al-Iszlámíja fi'l-Vatan al-'Arabí va-Írán va-Turkijá* [Az iszlám mozgalmak enciklopédiája – az arab országok, Irán, Törökország]. Markaz Dirászát al-Vahda al-'Arabíja [Bejrút], 2005. 190. o., 335. o. (Angolul: Ahmed Mousallí: *Historical Dictionary of Islamic Fundamentalist Movements in the Arab World, Iran and Turkey*. Scarecrow Press, 1999.)

¹⁵ Ez volt a Fekete Szeptember. A palesztinok szervezetek libanoni letelepedését és különleges jogait a Kairói Egyezmény (1969. november 3.) tette lehetővé. Jelenlétük döntő tényezője lett az amúgy is végletesen feszült szociális, konfesszionális és gazdasági konfliktusok terhelte országban a polgárháború kirobbanásának. Szamír Qaszír: *Harb Lubnán min-as-Siqáq al-Vatání ilá-an-Nizá' al-Iqlímí* [A libanoni háború a nemzeti szakadástól a nemzetközi konfliktusig]. Dár al-Nahár, [Bejrút], 2007. 70-92. o.

¹⁶ Fathí Jakan: i. m. 25-26. o. és Fathí Jakan: *al-Mauszú'a al-Harakíja* [Mozgalmi enciklopédia]. Dár al-Basír, [Ammán], 1983.

alapítója Favváz Huszajn Ágá volt. A csoport élesen keresztényellenes beállítottsága miatt hamarosan szembe került a Fathí Jakan-féle vezetéssel. A keresztényekkel szemben álló PFSZ azonban jó lehetőséget látott bennük befolyása kiterjesztésére, így az Allah Hadseregének tagjai a Musztafa Dzajb Khalíl, Abú Ta'án PFSZ-tábornok vezette dél-libanoni, és az északi Nahr al-Bárid menekülttáborokban működő kiképzőközpontokban kapták katonai felkészítésüket.¹⁷

1976-ban, a dél-libanoni Szajdában az al-Dzsamá'a al-Iszlámija is létrehívta saját fegyveres szárnyát, *al-Mudzsáhidún-t* (a Hitharcosok). A szervezet megalakulásában is szerepet játszottak külső erők: „jogelődje” a Fekete Szeptember során Jordániából Libanonba menekült *al-Dzsamá'a al-Iszlámija al-Mudzsáhida* (Hitharcos Iszlám Közösség) volt, amely a Muszlim Testvérek ottani ágából kivált radikálisokat gyűjtötte magába. A Hitharcosokat alapvetően Izrael ellen képezték ki, de a polgárháborús konfliktusban kezdetben a palesztinok mellett, a keresztény milíciákkal vették fel a harcot.

Szíria 1976-os libanoni bevonulása jelentős változásokat hozott az iszlamista csoportok életében. A kezdetben a keresztények védelmében fellépő szír csapatok a palesztinok mellett az iszlamisták ellen is felléptek. Amikor egy év múlva megkezdődtek az összecsapások a szír erők és a keresztény milíciák között (és a palesztinok Damaszkusz szövetségeseivé váltak), az iszlamisták továbbra is a megszálló erők célpontjai maradtak. Háfiz al-Aszad szekularizált rendszere számára ekkor már belpolitikai téren is komoly gondokat okoztak a radikális vallási csoportok, akiknek tagjai túlnyomórészt libanoni (palesztin) táborokban kaptak katonai kiképzést. A Hitharcosokkal együtt a szíriai Muszlim Testvérek tagjai is részt vettek az Abú Ta'án vezette kiképzéseken, az al-Dzsamá'a al-Iszlámija vezetése pedig szoros kapcsolatban állt a szíriai testvérszervezettel. Ennek nyomán 1977-től a szír hadsereg több évig tartó hajtóvadászatban igyekezett felszámolni az észak-libanoni iszlamista szervezeteket. A háború eredménye az lett, hogy a nyolcvanas évek elejére a zömében baloldali szimpatizáns tripoli és észak-libanoni szunnita lakosság – főként a háború eszkalálódása miatt elszegényedő középosztály és a szegények rétege – az iszlám felé fordult, termékeny táptalaját adva a hamarosan új erőre kapó radikális iszlamista szervezeteknek.

¹⁷ Abú Ta'ánt 1983-ban a szírek letartóztatták és mint a Baath rendszerre veszélyes iszlamista húsz évet töltött szíriai börtönökben. A 2007-es Nahr al-Bárid-i események idején neve felmerült, mint közvetítő a harcoló felek között, ő

Radikalizálódás, nyolcvanas évek

Ezekben az években hat esemény határozta meg döntően a muszlim lakosság gondolkodását. Elsőként 1979-ben az iráni iszlám forradalom győzelme, amely ugyan elsősorban a síiták politikáról alkotott véleményét alakította át gyökeresen, de a forradalom vallási jellege, majd nemzetközi expanziója a libanoni szunnita lakosság szerveződésében is nyomott hagyott.¹⁸ A forradalom sikere azt bizonyította az iszlamisták számára, hogy megfelelő ideológiai majd fegyveres szerveződéssel megvalósítható a vallás és politika összekapcsolása, az iszlám tanításain alapuló állam megvalósítása. Bár az iráni iszlám forradalom síita ideológiáját nem fogadták el a szunnita mozgalmak, de örömmel fogadták a forradalom exportjával fellépő új iráni vezetés humán és anyagi támogatását.

A másik döntő esemény az Izraellel békeegyezményt aláíró Anvar asz-Szadát egyiptomi elnök 1981-es meggyilkolása volt. A szalafita irányzat ezáltal mutatta meg, hogy képes a vallásilag illegitimnek tartott közel-keleti rezsim vezetők személyükben is fenyegetni. Ez általában az iszlamisták megerősödést hozta Libanonban, de a szomszédos Szíriában is. A két ország vallási csoportjai között felélénkültek a kapcsolatok, a szíriai Muszlim Testvérek egyfajta háterszágot épített ki Észak-Libanonban, Tripoliban irodát nyitott így egyfajta „közeli emigrációból” szervezhette politikai tevékenységét.

A libanoni iszlamistákra óriási hatást gyakorolt a szír kormány válasza erre a puccs közelébe jutó, megélénkülő szervezkedésre. Ez lett a harmadik, a libanoni iszlamistákra – és általában a szunnita társadalomra is – nagy hatást gyakorló esemény: 1982-ben a szír fegyveres erők több tízezer halálos áldozattal járó vérfürdővel verték le a Muszlim Testvérek Hama-i lázadását. A következmény a libanoni iszlamisták növekvő Szíria-ellenessége lett, amit fokozott, hogy ennek az akciónak a folyományaként a sírek Libanonban is tisztogattak: felszámolták a szíriai Muszlim Testvérek tripolii irodáját, letartóztatták az al-Dzsamá'a al-Iszlámija vezetőjét, Fathí Jakant és Fajszal al-Mavlavít, valamint bebörtönözték Abú Ta'ánt.

azonban elutasította a felkérést és mint később kiderült a Libanoni Hadsereg sem kért volna belőle. 'Ajtání: i. m. 60-68. o.

¹⁸ A síita kapcsolat a palesztinok számára visszanyúlik a hatvanas évekbe. 1965-ben PFSZ-delegáció járt az iraki Nadzsafban, ahol Muhszin al-Hakím nagyajatollah fatvát adott ki, amely szerint a síiták számára kötelező *khumsz* (ötöd)-adó, amelyet a hívők az azt a sarí'a szigorú előírásai szerint szétosztó vallási vezetőknek fizettek, a palesztin-ügyre is fordítható. A forradalom előtt számos későbbi iráni vallási vezető a PFSZ libanoni táboraiban kapott katonai kiképzést (mint Khomeini ajatollah két fia, Musztafa és Ahmad, Montazeri ajatollah fia, Muhammad vagy Ali Dzsannatí ajatollah), de ugyanebben részesült az iraki *Hizb ad-Da'va* (Da'va Párt) mintegy 700 tagja is. Bernard Rougier: *Everyday Jihad The Rise of Militant Islam among Palestinians in Lebanon*. Harvard University Press, 2007. 27-28. o.

Nem elhanyagolható a negyedik, gazdasági folyamat jelentősége: a hetvenes évek közepén bekövetkezett olajárrobbanás következtében Szaúd-Arábia (és az Arab-öböl többi országa) rohamos gyarodásnak indult, s a horribilis olajbevételek révén megkezdhetette régi tervének megvalósítását: az iszlám saját értelmezésű hegemóniáját az *umma* felett, azaz a szalafita/vahhábita eszmék exportját.¹⁹ Ennek keretében dollármilliók özönlöttek a szalafita irányultságú régi és újonnan alapított szervezetek kasszájába, kiszélesítve azok akciórádiusát. Ez a pénzügyi támogatás mindenhol jelentkezett Afganisztántól kezdve a palesztinokon át a libanoni szalafita szervezetekig.

Az ötödik tényező, hogy Afganisztán szovjet megszállása után megkezdődött a hit harcosainak, a mudzsáhidoknak a küzdelme, amely egyelőre csak elméleti síkon jelentett támogatást a libanoni iszlamista irányzatoknak, de mint látni fogjuk, hamarosan az afgán hadszíntereket megjárt mudzsáhidok tevékenyen kivették részüket a libanoni állam elleni küzdelmekből.

Az iszlamisták radikalizálódását azonban elsősorban az ország nagy részének 1982-es izraeli inváziója idézte elő. A közvetlenül érintett déli területeken (elsősorban a palesztin menekülttáborokban) kezdetben nagyobb szerveződést mutattak. A hatvanas-hetvenes években a Szajda melletti 'Ajn al-Halva-tábor Núr (Fény)-mecsetjének imámjaként működött Ibrahim Gunajm sejk, a libanoni iszlamizmus egyik kulcsfigurája.²⁰ Ő vette el a dzsihadista szalafizmus első magjait a déli 'Ajn al-Halvá-ban és az északi Nahr al-Bárid-ban.

Az eredetileg szúfi mester tanítványai lettek a szalafita, majd szalafita-dzsihadista mozgalmak vezetői a palesztin menekülttáborokban és Szajdában. 1982-től már az észak-libanoni Nahr al-Bárid táborból segítette a Dzsamál Khattáb és 'Abdullah Halláq vezette *al-Haraka al-Iszlámíja al-Mudzsáhida* (Iszlám Mudzsáhid Mozgalom) létrejöttét. A csoport a körülményekhez képest meglehetősen jó infrastruktúrát épített ki a táborban és a közeli Szajdában. 1999 nyarán saját televízióállomást működtetett *ar-Riszála* (az Üzenet) néven, amely részletesen beszámolt a második csecsenföldi háború eseményeiről, növelve a dzsihadista szellemet a tábor fiatalsága körében. A szervezet bár szilárdan szalafita, mindig

¹⁹ Kepel: i. m. 125-136. o.

²⁰ Gunajm sejk 1924-ben Názáret mellett született. 1948 után Bejrút mellett dolgozott cementgyári munkásként. Az ötvenes évektől a Naqbandíja szúfi rend híve lett, majd aleppói és észak-libanoni tartózkodás után 1964-ben 'Ajn al-Halvá-ban telepedett le, mint szúfi tanító. Tanítványa volt itt Dzsamál Khattáb, 'Abdullah Halláq, Hisám as-Sarídi. 1982 után Nahr al-Báridban működött, majd a sírek bebörtönözték. Ekkor került kapcsolatba a Muszlim Testvérekkel. Szabadulása után Irán támogatta; Nahr al-Bárid-i mecsetjét, az al-Qudsz-t (Jeruzsálem) az iráni nagykövetség építette. A kilencvenes évek elején a *Harakat al-Dzsihad al-Iszlámí fi-Falasztin* (Palesztinai Iszlám Dzsihad Mozgalom) észak-libanoni (Halba) kiképzőtáborának létrejöttében segédkezett. Kiváló kapcsolatokkal bírt Sza'íd majd Bilál Sa'abánnal, a Tauhid mozgalom tripoli vezetőivel. Gunajm sejk jelentősége, hogy a gyakorlatban bizonyította: a szúfizmussal áthatott népi vallásosság megfér a radikális iszlámmal. Rougier: i. m. 44-46. o.

nyitott maradt mind a táborokon belüli szélsőségesek, mind a libanoni politikában részt vevő vallásosok, de még a síita Hezbollah irányába is. Az elmúlt két évtizedben számos fegyveres konfliktus esetén Dzsamál Khattáb közvetített a harcoló felek között.²¹

Gunajm egy másik tanítványa, Hisám as-Sarídí sejk²², a Mártírok-mecset (*Maszdzsid as-Suhadá*) prédikátoraként 1985-ben szervezte újjá 'Ajn al-Halvá-ban az iszlamistákat 'Uszbat al-Anszár (a Segítők Szövetsége) néven. Ennek a csoportnak az előtörténetéhez olyan kiemelkedő események tartoznak, mint az 1982-es ostrom, amikor az menekülttábor iszlamistái húsz napig álltak ellent a támadó szír csapatoknak, s amelyet izraeli történészek a „palesztin Masada”-nak neveztek.²³ Az új szervezet fennhatósága alá vonta a tábor északi részét,²⁴ és kezdetben egyszerre küzdött az izraeliek és a korruptnak tartott hagyományos palesztin vezetés (Fatah) ellen. A megszállók kivonulása után, kihasználva a Fatah és szövetségeseinek időszakos meggyengülését a menekülttábor egyes negyedeiben, megszilárdította a befolyását és a libanoni állam, illetve más, általa mérsékeltnak tartott szunnita szervezetek ellen fordult.

Ez a változás már az alapító 1991-es meggyilkolását követően a vezetést átvevő Ahmad 'Abd al-Karím asz-Sza'adí nevéhez fűződik.²⁵ Az Abú Muhdzsin-nak becézett asszír-szakállú katonai egyenruhás férfi a kilencvenes években a libanoni állam valóságos mumusává vált. Afganisztánt megjárt nemzetközi csapatával – amelyekben hozzá hasonlóan számos törvény elől menekült harcos is volt – a dzsihádisták szalafizmus talaján állva mindent és mindenkit ellenségének tekintett, aki a purista iszlámfelfogásának nem felelt meg.²⁶ 1994-ben a szervezet tagjainak ideológiai nevelésére Abú Muhdzsin a Szálím as-Sahhál-féle Dzsama'íja al-Hadája va'l-Ihszántól kért prédikátorokat a táborba.

Véget értek az Izrael elleni katonai akciók, ugyanakkor templomok, éjszakai szórakozóhelyek és alkoholos italokat árusító boltok felrobbantása mellett nevükhöz fűződik több Fatah-tiszt (köztük az as-Sarídí haláláért felelős Amín Kájid), Hisám Ba'albakí szajdai rendőr és az alább tárgyalandó Ahbás mozgalom főtitkárának, Nizár al-Halabí sejknek 1995-ös

²¹ Rougier: i. m. 101. o.

²² Hisám as-Sarídí, Abú 'Abdulláh 1957-ben született 'Ajn al-Halvá-ban. Mészárosként dolgozott, a Núr-mecsetben Gunajm sejk tanítványa volt. Az izraeli invázió után másfél évre bebörtönözték. Ezt követően vált radikálissá. Fő céljának az Izrael és a szekuláris palesztin szervezetek elleni harcot tartotta, így 1990-ben az Iqlím at-Tuffáh-i PFSZ-Hezbollah konfliktusban – ellentétes dogmatikai nézeteik ellenére és a közös ellenség miatt – az utóbbi mellé állt. Rougier: i. m. 46-48.

²³ Ellenállásukat izraeli történészek „palesztin Masada”-nak nevezték. Ze'ev Shiff - Ehud Ya'ari: *Israel's Lebanon War*. Simon and Shuster, 1984. 23. o.

²⁴ A csoport vezetői és tagjainak többsége a galileai Szafszáf faluból származik. A táborban az erről elnevezett faluban laktak, így ezt sikerült fennhatóságuk alá vonni.

²⁵ A szervezet központi mecsetjét azóta Hisám sejk-mecsetnek (*Maszdzsid as-Sajkh Hisám*) hívják.

²⁶ Ennek létszámáról nincs pontos adat. Szakértők szerint azonban 200-300 főnél nagyobb tagsága soha sem volt.

meggyilkolása, majd az elkövetők kivégzéséért revánsként négy szajdai bíró 1999-es lemészárlása.²⁷ Egy évvel később rakétatámadást intéztek a bejrúti orosz nagykövetség ellen, tiltakozásul Oroszország csecsenföldi akciói ellen.

Ez utóbbi esemény rávilágított arra, hogy az 'Uszbat al-Anszár globális dzsihadban gondolkodik. Ideológiájukban a szent háború az iszlám közösség, az *umma* egész világra kiterjedő védelmét jelenti, legyen a helyszín Bosznia, Csecsenföld, Palesztina, Afganisztán, Kasmír, a Fülöp-szigetek vagy Irak. De nemcsak a hitetlenekkel (elsősorban a Nyugattal) való permanens konfrontáció ez, hanem a muszlimok lakta országok vallásilag illegitim vezetői ellen folytatott harc is. Ez a globális gondolkodás húzott áthidalhatatlan árkot az 'Uszbat al-Anszár és a vele egy időben megjelent és megerősödő palesztin iszlamista csoportok, a *Hamász* és az *al-Dzsihad al-Iszlámí* (Iszlám Dzsihad) között.²⁸ Ez utóbbiak prioritása az Izrael megsemmisítésére irányuló háború. Az 'Uszbat al-Anszár ezért nacionalizmussal vádolta őket mondván, hogy nem ismerik fel a dzsihad globalitását.²⁹

A szervezet anyagi és humán erőforrásai nem engedték meg, hogy Libanon határain kívül akciózzanak, ráadásul a kilencvenes évek végére belső ellentétek is gyengítették. Az alapító fia, 'Abdullah as-Sarídí otthagya a szervezetet, megalapította az 'Uszbat an-Núr-t (a Fény Szövetsége), amely az anyaszervezettel is konfliktusba került. 'Abdullah as-Sarídí végül 2003-ban életét vesztette a Núr és a Fatah közötti összecsapásokban. Közben a kilencvenes években még egy kisebb csoport alakult a táborban, az Ahmad Míqátí vezette *Dzsamá'at an-Núr* (a Fény Társasága), amely majd az úgynevezett Danníja-i eseményekben fog szerepet játszani az ezredfordulón (lásd később).

A Szaddám Huszein-rezim amerikaiak általi megdöntése után Abú Muhdzsin egy időre Irakba távozott, hogy Abú Musz'ab az-Zarqáví-hoz csatlakozzon.³⁰ Az 'Uszbat al-Anszár jelentősége abban áll, hogy általa először vetette meg a lábát hosszabb időre a dzsihadista szalafita mozgalom a palesztin menekülttáborokban, illetve ettől kezdve vált 'Ajn al-Halva a szalafita csoportok egyik libanoni gyűjtőhelyévé.

Nem egyértelmű az 1982-es izraeli támadást követően megalakult másik dél-libanoni szalafita szervezet, a *Quvvát al-Fadzsr* (Hajnal-Erők) háttere. A Szajdában 1983-ban létrehozott

²⁷ Az Ahbás-mozgalmat, amely sáfí'ita alapokon valóban élesen kritizálja a vahhábita tanokat, az 'Uszbat al-Anszár azzal vádolta, hogy valójában a szíriai titkosszolgálat egyik libanoni fedőszerve. 'Ajtáni: i. m. 124, 134. o.

²⁸ A Hamászt (*Harakat al-Muqávama al-Iszlámíja*, Iszlám Ellenállás Mozgalma) a palesztin Muszlim Testvérek szervezet vezethetője, Ahmad Jászín sejk hívta életre 1987-ben, az első intifáda kezdetén. A libanoni táborokban is korán megjelent, de igazán befolyásra a kilencvenes évek közepétől tett szert. Ajn al-Halvá-ban erős, tevékenysége azonban nem nyúlik túl a táborok falain. Az Iszlám Dzsihad Irán inspirálta szunnita szervezet, Libanonban – a Hamászhoz hasonlóan – a táborokban aktív.

²⁹ Rougier: i. m. 156. o.

³⁰ Ekkor a csoport vezetése testvére Abú Táriq asz-Sza'adí és Abú Saríf 'Aqal kezébe került. 'Ajtáni: i. m. 124. o.

csoport nem hivatalosan az al-Dzsamá'a al-Iszlámija fegyveres szárnya volt, igaz annak vezetése ezt a kapcsolatot minden alkalommal cáfolta. A szervezet az izraeli megszállás ellen harcolt Szajdában és környékén. Libanoni politikai elemzők szerint Quvvát al-Fadzsr a *Tadzszammu' al-'Ulamá' al-Muszlimín*-en (Muszlim Vallástudósok Tömörülése) keresztül támogatást kapott a nyolcvanas évek elején Libanonban megjelenő Iráni Iszlám Gárdától. Az egyre szélesedő polgárháború kaotikus viszonyai lehetővé tették ezt a „furcsa párosítást”: a szunnita szalafiták és az iráni iszlám forradalom síita képviselőinek együttműködését a közös ellenség, Izrael ellen.³¹

A Tadzszammu' al-'Ulamá' al-Muszlimín az első, nyíltan iráni háttérrel, az iszlám köztársaság akkori bejrúti nagykövetének, Rúhání sejknek a támogatásával létrejött szervezetként jelent meg 1982-ben. A fiatal szunnita és síita vallástudósokat tömörítő csoport Libanon vallási jellegét igyekezett erősíteni a hagyományos, szekularizált, korrumpálódott, az országot polgárháborúba taszító tradicionális *za'ímok*kal szemben. A Muszlim Vallástudósok Tömörülésének véleménye szerint a politika és vallás szétválasztása vezetett a társadalom és a vallási vezetők közötti kapcsolat elszakadásához, az ország meggyengüléséhez, a háborús káoszhoz. A politika-vallás egységének helyreállításához a síita-szunnita felekezeti megosztás felszámolására, a muszlimok egységes fellépésére szólított fel. A szervezet a polgárháború alatt aktívan lépett fel mind szunnita mind síita szervezetek mellett; alapvetően azonban a Hezbollah hálózatához tartozik.³²

Az izraeli invázióra válaszul Tripoliban az al-Dzsamá'a al-Iszlámijából kivált Sza'íd Sa'abán sejk és a kikötői negyedben, al-Míná-ban népszerű Hisám Minqára sejk szervezték újjá a radikális szunnita erőket,³³ amelynek egy ideig tagja volt a többi világnézeti irányzatot is kipróbáló Khalíl 'Akkávi (Abú 'Arabí) is.³⁴

³¹ 'Ajtáni: i. m. 74. o. A szerző maga is kételyeket fogalmaz meg a kapcsolat hitelességét illetően, de nem is zárja ki azt.

³² 'Alí Kházin: *Tadzszammu' al-'Ulamá' al-Muszlimín* [Muszlim Vallástudósok Tömörülése]. Dár al-Gurba, [Bejrút], 1997.

³³ A Hisám Minqára 1982-ben hozta létre saját *Harakat at-Tauhíd* (Egyistenhit-Mozgalom vagy Egyesítés Mozgalma) nevű szervezetet. Ez maga is három kisebb csoport egyesítéséből született: a már említett *Dzsund Alláh*, a Khalíl 'Akkávi vezette *al-Muqávama as-Sa'bíja* (Népi Ellenállás) és az 'Izmat Murád-féle *Harakat Lubnán al-'Arabí* (Libanon Arab Mozgalma) egyesítette erejét.

³⁴ A palesztin Khalíl 'Akkávi (Abú 'Arabí) a libanoniak szemében a par excellence forradalmár. A '67-es háború menekültjeként 12 évesen csatlakozott a Fatah-hoz, majd a an-Nadzsáda Párthoz, és egy időben közel állt a drúz dominanciájú Haladó Szocialista Párthoz is. Teoretikusok minden irányból hatottak rá: a szunnita Muhammad Dzsaudat asz-Sza'íd, a síita 'Alí Sarí'atí, hogy a tupamarókról, és maoista szerzőkről ne is beszéljünk. Saját bevállása szerint a Tauhíd-hoz való csatlakozása előtt imádkozni sem tudott. Miután kivált a Tauhíd mozgalomból létrehozta a *Lidzsán al-Maszádzsid va'l-Ahjá'* (Mecsetek és Kerületek Bizottságai) szervezetet, amelyet a szovjetek rendszere inspirált. Ennek soraiban harcolva esett el a szírek elleni 1986-os ütközetekben. Tripoliban máig kultusza van mind a baloldali, mind a vallásos és szalafita (!) fiatalság körében. 'Ajtáni: i. m. 77-78. és 'Abd al-Ganí: i. m. 211-212. o.

A Favváz Huszajn Ágá által vezetett és palesztin táborokban kiképzést kapott az Abú Szamrá negyedben székelő Dzsund Alláh a hetvenes években több akciót hajtott végre izraeli célpontok ellen a déli határon. Ágá bevitte ugyan a csoportot a Tauhíd mozgalomba, de ő maga visszavonult a katonai akcióktól, ezt a szerepet Kana'án Nádzsí vette át tőle, aki a szír ellentámadásig aktívan kivette részét a Tauhíd akcióiból.

Az al-Muqávama as-Sa'bija eredetileg baloldali mozgalomként alakult a Báb at-Tabbána negyedben és Khalíl 'Akkávi vezetésével a palesztinok oldalán harcolt a déli fronton. A szervezet csak később csatlakozott a Tauhíd mozgalomhoz és vált iszlamista csoporttá. 'Akkávi a mozgalom keretében az iráni forradalmi baloldal, a Modzsáhedín-é Khalq gyakorlatát akarta megvalósítani. Bár ennek az elképzelésnek a sikertelensége miatt 'Akkávi 1984-ben elhagyta a Tauhídot, szerepe nem csökkent a tripoli iszlamista mozgalmak körében.

A Harakat Lubnán al-'Arabí megalakulása mögött is palesztin személy húzódik: Khalíl al-Vazír, Abú Dzsihád, a Fatah Központi Bizottságának tagja. Az 'Iszmat Murád vezette csoport teljesen beolvadt a Tauhíd mozgalomba és Murád 1983-as halála után Málik 'Allús (Abú Szamír) lett a vezetője.³⁵

Az egyesítési akció rövid távon annyira sikeres volt, hogy 1982 és 1984 között a Tauhíd mozgalom mintegy nyolcszáz fegyverese sikeresen vette fel a harcot az alavita síita (azaz eretneknek tartott) szíriai rezsim hadserege és a baloldali palesztinok ellen, s így teljesen irányítása alá vette Tripolit, annak kikötőjét, és részben a város környékét. A mozgalom célkitűzése a sarí'a érvényesítése és iszlám kormányzat létrehozása volt Libanonban. A nyolcvanas évek közepéig kvázi iszlám emirátusként irányították a város nagyobb részét.³⁶ Miután többen kiváltak a szervezetről, a szír hadsereg 1985-os újbóli bevonulása során a mozgalom veszített befolyásából, Sa'abán sejk Iránhoz közeledett. A Tauhíd mozgalom élén 1998-as halála óta Bilál nevű fia áll, aki jó kapcsolatokat ápol mind Teheránnal, mind a szalafitákkal (köztük a dzsihadistákkal), sőt egyes szúfi irányzatokkal is. A Tauhíd mozgalom a politikai struktúra gyökeres átalakítását követelő ellenzék részeként a Hezbollah fontos észak-libanoni szövetségese.³⁷

A Tauhíd mozgalommal egy időben a szalafita eszméket Tripoliban elvető as-Sahhál család is aktivizálódott és saját fegyveres szervezetet alapított. A Dá'í al-Iszlám as-Sahhál vezette *Dzsajs an-Nuvát al-Iszlámí* (a Küzdők Iszlám Hadserege) ugyancsak az „északi főváros” iszlám jellegének megerősítését tűzte ki célul, de az Irán támogatta Tauhíd mozgalom mellett

³⁵ 'Imád: i. m. 210-213. o.

³⁶ Ekkor a Tauhíd mozgalom fegyveres arzenálja az alakulóban lévő Hezbollahéval volt egyenértékű. 'Ajtáni: i. m. 86-87. o.

nem rúghatott labdába. Az as-Sahhál család jelentősége abban áll, hogy társadalmi szervezetein, mindenekelőtt az *al-Hadája va'l-Ihszán al-Iszlámíjájá*-n (Jótétemények Iszlám Útja) és rádióadásán keresztül jelentős propagandatevékenységet fejtett ki a szalafita eszmék terjesztésében. A szervezetet 1995-ben az al-Haríri kormány hivatalosan betiltotta, és rádióállomása a hivatalos szunnita főhatóság, a Dár al-Fatvá ellenőrzés alá került, de Dá'í al-Iszlám as-Sahhál befolyása az északi szalafita körökben továbbra is jelentős maradt.

A polgárháború után

Miután a háború utolsó szakaszában Szíria jelentősen meggyengítette a szélsőséges szunnita csoportokat, az 1989-es Tá'if-i békeszerződést követően a mérsékelt szervezetek aktivizálódhattak. Az 1992-es parlamenti választásokon az al-Dzsamá'a al-Iszlámíja három, az politikai életbe újonnan belépő al-Ahbás mozgalom egy képviselőt küldött a parlamentbe. Bejutásukat nagyban segítette, hogy számos jelentős politikai párt bojkottálta ilyen vagy olyan okból a húsz év után megtartott első parlamenti választásokat. Ugyanakkor a mérsékelt mozgósítani tudták a vallásos rétegeket, köztük a radikálisokat is, akik alternatíva híján rájuk szavaztak. Az al-Ahbás például a Hezbollahal kötött választási szövetséget. A szír jelenlét rányomta bélyegét a szervezetek új célkitűzéseire. Fathí Jakan megfogalmazásában az al-Dzsamá'a al-Iszlámíja végső célja továbbra is az iszlám állam megteremtése maradt, azonban a konfesszionálisan végletesen megosztott Libanonban ennek elérése hosszadalmas politikai folyamat.³⁸

Az 1992-ben megválasztott három al-Dzsamá'a al-Iszlámíja képviselő közül kettő a hagyományosan iszlamista bázisnak tekinthető észak-libanoni volt: Fathí Jakan Tripoli, Asz'ad Harmús ad-Danníja körzetéből került be. A bejrúti Zuhajr al-'Ubajdí bekerülése azt jelentette, hogy a szervezet Bejrútban is megnövelte támogatóinak körét. A siker azonban átmenetinek bizonyult. A négy évvel később megtartott választásokon a mérsékelt iszlamisták csaknem kiszorultak a parlamentből, csak Zuhajr al-'Ubajdí lett képviselő. A visszaszorulásnak több oka volt. Egyrészt ezt a választást már nem bojkottálta a pártok nagy része, így a szavazatok jobban megoszlottak, másrészt a kilencvenes évek közepén a palesztin menekülttáborokban jelentkező, majd akcióikkal Libanon szerte fellépő radikális szalafita/dzsihadista mozgalmak

³⁷ Al-Múszallí: i. m. 240-241.o.

³⁸ Fathí Jakan beszéde a *Dzsibhat al-'Amal al-Iszlámí* (Iszlám Munkafront) Ramadán havi iftárján 2007. szeptember 30-án az Iqlím al-Kharrúb-beli Dzsijjé-ben. A szerző föltanúja volt a beszédnek.

(és azok tagadhatatlan kapcsolataik a mérsékelték egyes köreivel) sok választót eltávolítottak az iszlamistáktól.

A vereség azonban 2000-ben teljesedett ki, amikor – elsősorban az alább tárgyalandó Danníja-i események nyomán – egyetlen iszlamista jelölt sem jutott be a parlamentbe. Ekkor már hasadás látszott az al-Dzsamá'a al-Iszlámiján belül a spirituális vezető Fathí Jakan és a gyakorlati ügyeket vivő Fajszal al-Mavlaví között. A tényleges szakadás azonban csak a szír csapatok 2005-ös kivonulása után következett be.³⁹

Ugyanez a folyamat játszódott le a polgárháború után megtartott két helyhatósági (önkormányzati és mukhtár) választásokon. Míg 1998-ban Észak-Libanonban a harmadik legjelentősebb erőt képviselték és – több helyen a Haríri-féle Musztaqballal szövetségben - a déli Szajdában is jelentős pozíciókhoz jutottak, 2004-ben ugyancsak Musztaqbal szövetségben kiszorultak a városokból (Szajda, Bejrút, sőt Tripoli) és csak az északi vidéken őrizték meg pozícióikat.⁴⁰

A libanoni politikai porondon a nyolcvanas évek végén jelent meg a *Dzsama'íja al-Masárí' al-Khajríja al-Iszlámíja* (Iszlám Jótékonyági Projektek Szervezete). Alapítója egy meglehetősen homályos múltú etiópai származású sejk, 'Abdulláh Ibn Muhammad al-Hararí.⁴¹ Az arab „az etióp” kifejezés (al-Habasí) jelző többes száma, az *al-Ahbás* lett a szervezet köznapi elnevezése. Al-Hararí sejk 1983-ban vette át a harmincas években Ahmad al-'Adzsúz sejk által alapított *Dzsama'íjat al-Masárí' al-Khajríjat* (Jótékonyági Projektek Szervezetét), amelyet hamarosan százezer tagot számláló szunnita intézményhálózattá fejlesztett: adminisztratív központja a *Markaz as-Sajkh al-Iszkandaráni* (Iszkandaráni sejk Központ) a bejrút szunnita szívében lévő Burdzs Abí Hajdar mecsetkomplexumban talált helyet. Társadalmi bázisát a mecset látogatói mellett a Mal'ab és a Tariq al-Dzsadída negyedek alsó középosztálybeli és szegényrétegei alkotják, de megtalálhatók híveik a Tripoliban, Szajdában, a Súf-hegységben található Iqlím al-Kharrúb-ban és a Bekaa-völgyben is.

A többi vallási szervezethez hasonlóan az al-Ahbás is az állam hiányzó szolgáltatói funkcióit igyekszik helyettesíteni: mintegy tizenöt iskolája van Bejrútban, Tripoliban,

³⁹ Legpregnansabban ez a népszerűségvesztés a legvallásosabbnak tartott ad-Danníja körzetben mutatható ki, ahol a 2000-es választásokon (a Danníja-konfliktus után) az al-Dzsamá'a al-Iszlámíja a szunnita voksok mindössze 22,6%-át kapta. al-Ganí: i. m. 80. o.

⁴⁰ al-Ganí: i. m. 88-94. o.

⁴¹ Al-Hararí sejk 1920-ban született a Szomáliához közeli Hararban. Miután sáfi'ita jogot tanult, Orombo régióban volt mufti. Etiópiából 1947-ben kellett elmenekülnie. Rövidebb szaúd-arábiai tartózkodás után Jeruzsálemben és Damaszkuszban szúfi rendeknél tanult, majd 1950-től Bejrútban telepedett le, mint a kairói al-Azhar egyetem libanoni részlegének sejkje és az iszlám jog tanára. Rejtőzködő életmódja miatt legendák keringenek róla, miszerint zsidó származású és izraeli ügynök, mások Szíria emberének gondolták. 2008 őszén hunyt el. A. Nizar Hamzeh - R.

Ba'albekben, 'Akkárban. Iszlám vallástudományokat oktató főiskolája mellett fiú és leány szakiskolái működnek a városokban. Emellett kulturális-, sport- és egészségügyi központok, jótékonyági intézmények tucatjait működteti. Saját újság- és könyvkiadója, nyomdája van. Folyóirata a *Manár al-Hudá* (a Helyes út világitótornya), rádióállomása a *Nidá' al-Ímán* (a Hit felhívása).

Az al-Ahbás kilencvenes évektől kezdődően külföldiek tucatjait fogadta be és részesítette vallási képzésben. Különösen sokan érkeztek a Kaukázusból és a Balkánról: makedóniai és koszovói albán fiatalok lettek al-Harari sejk személyes tanítványai, illetve Nizar al-Halabi főtitkár közvetlen munkatársai. Ezek a személyek napjainkig tartják a kapcsolatot a libanoni központtal, miközben az al-Ahbás, a libanoni vallási szervezetek között egyedülállóként, igen széles nemzetközi hálózatot épített ki.⁴²

A politikától tartózkodó szúfizmussal átítatott al-Ahbás-doktrína fő ideológiai törekvése a szalafiták/vahhábiták elleni küzdelem, s ebben Szíriában maximális szövetségesre talált.⁴³ Szúfi és síita elemektől sem mentes doktrínájuk szerint az iszlámra a legnagyobb veszélyt a szalafita szélsőségesség, mindenekelőtt a minden társadalmat hitetlennek bélyegző Maudúdi/Quťb-féle dzsáhilíja elmélet és a *takfír* (hitetlennek minősítés, aposztázia) mint politikai eszköz jelenti.⁴⁴ Ennek megfelelően elítélték az egyiptomi dzsihadistákat, az Iszlám Üdvfront (FIS) algériai tevékenységét, a tunéziai *Hizb an-Nahda al-Iszlámíja* (Iszlám Felemelkedés Párt) vezetőjét, Rásid al-Gannúsit és az al-Qá'idát.

Az 1992-es libanoni parlamenti választáson a szervezet legnagyobb ellenfele még az al-Dzsamá'a al-Iszlámíjából alakult *Hizb al-Ikhván* (Testvérek Pártja) volt, amellyel véres összetűzésekre keveredett Szajdában és Tripoliban.⁴⁵ A két szervezet közötti feszültség végül

Hrair Dekmejian: „A Sufi Response to Political Islamism: Al-Ahbash of Lebanon”. *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 28. No. 2. (1996), 219. o.

⁴² Többek között az alábbi országokban található al-Ahbás-intézmény: Szíria, Németország, Svájc (itt főleg az albán vendégmunkások körében népszerűek), Svédország, Dánia, Franciaország, Ukrajna, Tádzsikisztán, Kanada, Egyesült Államok, Ausztrália. Hamzeh - Dekmejian: i. m. 225. o. Jordániában saját bejegyzett leányvállalata van *Dzsama'íja ath-Thaqáfa al-'Arabíja al-Iszlámíja* (Iszlám Arab Kultúra Egyesület) néven. Az al-Ahbásnak a jordán vezetéssel való különleges kapcsolata mögött az áll, hogy erőteljesen támogatják a Hásimita-dinasztiát hagyományos riválisukkal a Szaúd családdal szemben. al-Ganí: i. m. 140-141. o.

⁴³ Egyes libanoni nézetek szerint a szervezet Szíria „trójai falova” a vallásos mozgalmak köreiben. A szír katonai jelenlét idején, 2005 tavasza előtt az al-Ahbás minden Libanonban megtartott hivatalos szír állami ünnepen képviseltette magát. Szélsőségesebb vélemények szerint a szír katonai titkosszolgálatok irányítása alatt áll. Mindenesetre az al-Ahbás körül sok a kérdőjel; így pénzügyi háttere is meglehetősen homályos. al-Ganí: i. m. 119. o. és Rougier: i. m. 113. o.

⁴⁴ A „hitetlennek nyilvánítás” (*takfír*) az iszlám jog egyik érzékeny kérdése. A szó eredete: valakit hitetlennek (*káfír*, tsz.: *kuffár*) mond. Ezzel a módszerrel a szalafiták a tőlük eltérő gondolkodásúakat muszlimokat gyakran kizárják az iszlám közösségből, ummából, s ezzel ellenséggé degradálják, ami – megfelelő feltételek esetén – lehetővé vagy kötelezővé teszi vérük ontását. Az iszlám jog évszázadok óta foglalkozik ezzel a témával.

⁴⁵ A kölcsönös vádaskodások odáig mentek, hogy a Fathí Jakan cionista ügynököknek minősítette az al-Ahbás vezetőit, míg azok az iszlámot félreértelmező szélsőségeseknek az al-Dzsamá'a al-Iszlámíját. Hamzeh - Dekmejian: i. m. 225. o.

enyhült: a háború után Szíria által „megszelídített” al-Dzsamá’ a al-Iszlámija a kétezres évekre az al-Ahbás politikai szövetségesevé vált a szír-barát ellenzék keretében. Ezzel párhuzamosan mindig jó volt kapcsolatot ápolt a szalafitákkal ugyancsak szemben álló a síita pártokkal, a kezdetektől támogatták az *al-Muqávama al-Iszlámija*-t (Iszlám Ellenállás), a Hezbollah katonai szárnyát Izrael elleni küzdelmeiben.

1992-ben Bejrútban a Hezbollah listáján indulva szerzett képviselői mandátumot az al-Ahbás jelöltje Adnán Tarábuluszí; a Szíria támogatta Amalra, pedig mint természetes szövetségesre tekintettek. A szúfi rendek közül a Libanonban és Szíriában különösen befolyásos Naqsbandijával, valamint a Rifá’ijával és Qádirijával ápol jó kapcsolatot a szervezet. A kereszténységet megkülönböztető szimpátiával figyeli, a szerzetességet egyfajta szúfi útként aposztrofálja.⁴⁶ Huszám ad-Dín Qaráqíra sejk, a mozgalom elnöke több alkalommal kifejtette, hogy az al-Ahbás elismeri a libanoni állam legitimitását, és tiszteli a többi felekezet szuverenitását.

A kilencvenes évek első felében a radikálisok visszaszorulása és a szír támogatás egyre nagyobb mozgásteret engedett az al-Ahbásnak. Ebben az sem gátolta, hogy a szunnita társadalom nagy része továbbra is „idegen testnek” és/vagy szír ötödik hadoszlopnak tartotta a szervezetet. Az illegális *Hizb at-Tahrír* káfirnak minősítette a szervezetet és követőit. Erre válaszul al-Hararí sejk könyvet jelentett meg a Tahrír párt tanításainak cáfolatára.⁴⁷

1995-ben súlyos csapás érte a szervezetet, amikor az ’Aszabat al-Anszár meggyilkolta az al-Ahbás főtitkárát, Nizár al-Halabi sejket. Az elkövetőket hamar bíróság elé állították, halálra ítélték és kivégezték. Az ítélet gyors végrehajtása miatt az iszlamista szervezetek (köztük az al-Dzsamá’ a al-Iszlámija) országos tüntetéseken tiltakoztak. A Tauhíd mozgalom vezetője, Sza’íd Sa’abán sejk pedig izraeli-amerikai nyomásra meghozott döntésről beszélt, aminek célja a libanoni szalafita mozgalom meggyengítése volt.⁴⁸ Az események tehát országos szinten az al-Ahbás erőteljes elszigetelődéséhez vezettek iszlamista körökben, s 1996-ban, az újabb választásokon elveszítette parlamenti mandátumát. Az 1998-es és 2004-es helyhatósági választásokon viszont – köszönhetően az általa felügyelt negyedekben tapasztalható szilárd társadalmi bázisának – jelentős pozíciókat szerzett, és tartott meg a városi/kerületi tanácsokban, mukhtár irodákban.⁴⁹

⁴⁶ 1993-ban látványos találkozóra került sor al-Hararí sejk és Muhammad ’Uthmán Szirádzs ad-Dín, a Naqsbandí-rend mestere között. Hamzeh - Dekmejian: i. m. 224-226. o.

⁴⁷ ’Abdulláh al-Habasi: *Al-Gára al-’Imánija fi’l-Radd ’alá-Mafászid at-Tahririja* [Hittel teli támadás válaszul a tahrirista kártékonykodásra]. Dár al-Masárí li’t-Tabá’a va’n-Nasr va’t-Tauzí’, [Bejrút], 1992.

⁴⁸ al-Ganí: i. m. 131. o.

⁴⁹ al-Ganí: i. m. 135-136. o.

A merénylet után megerősítették a szervezet biztonsági szolgálatát. Ennek következtében az al-Ahbás központjai, oktatási, szociális intézményei mára a legjobban őrzött épületek közé számítanak Libanonban. A spirituális vezető 2008-as halála után a szervezet elnöke jelenleg Huszám ad-Dín Qaráqíra sejk, a területi vezetők pedig Szamír al-Qádi, Uszáma asz-Szajjid, Khálid Hunajna és 'Abd al-Qádir al-Fákiháni.

Dzsihádisták a táborokban

A 1996-os parlamenti választások után a mérsékelt vallási erők háttérbe szorultak az országos politikában. Azonban a nemzetközi tendenciákkal összhangban új radikális elemek bukkantak fel az iszlamista küzdőtérben. Az Uszáma bin Ládín féle al-Káida hálózat hamarosan Libanonban is megjelent. Már a nyolcvanas évek második felétől vannak jelei annak, hogy – főként a palesztin menekülttáborokban és Tripoliban megfordultak Afganisztánt megjárt mudzsáhidok. Egy évtizeddel később ezek a szétszórt fegyveresek egyesültek az úgynevezett Danníja-i csoportban.

A kilencvenes évek végére a szélsőséges szunnita erők 'Ajn al-Halvá-ban és Nahr al-Bárid-ban csoportosultak, ahová a libanoni állami erőszakszervezetek nem tudták kiterjeszteni hatásukat. Az egykor Afganisztánt, Boszniát és Csecsenföldet megjárt dzsihádistá harcosok nemzetközi csapata Algériától Irakig, a Kaukázustól Szaúd-Arábiáig verbuválódott. Amikor az évtized második felében az egyiptomi kormány háborút hirdetett a szélsőségesek ellen, számosan menekültek a Nílus völgyéből a cédrusok árnyéka alá. 'Ajn al-Halvá-ban az Abú Muhdzsin féle 'Uszbat al-Anszár kooptálta őket, növekvő létszámuk azonban a táborban a kilencvenes évek közepére kialakulni látszó erőegyensúly megbomlásával fenyegetett. Az ezredforduló előtt mindennapossá váltak az összecsapások a Fatah-vezette hagyományos palesztin erők és az 'Uszbat al-Anszár/an-Núr között.

Ugyanekkor Észak Libanonban – részben a Nahr al-Bárid-i mudzsáhidokra, részben a Tripoliban élő szalafitákra támaszkodva – új dzsihádistá szervezet alakult, akiket kiképzőtáboruk földrajzi elhelyezkedéséről Danníja-i csoportnak neveztek el. Az északi dzsihádisták egy Afganisztánt megjárt libanoni mudzsáhid, Basszám al-Kandzs vezetésével 1998 elején a Tripolitól észak-keletre fekvő hegyvidéki ad-Danníja-i régióban kezdték meg

katonai kiképzésüket.⁵⁰ Al-Kandzs már a kilencvenes évek közepétől személyes kapcsolatban állt Abú Muhdzinnal, aki katonai támogatást ígért neki; miközben a Dzsama'íja al-Hadája va'l-Ihszán szervezetén keresztül kiváló személyes kapcsolatrendszer épített ki tripoli szalafita körökkel. Így mozgalmának logisztikai hátterét az 'Ajn al-Halva-i palesztin szalafiták, mindenekelőtt az 'Uszbat al-Anszár és az Ahmad Míqátí-féle Dzsamá'at an-Núr, humán hátterét pedig Tripoli Abú Szamrá és a Báb at-Tabbána negyedeinek szegény fiatalsága biztosította.

A szervezet fennállásának rövidege miatt nem alakult ki részletes meghirdetett programja, de a dzsihád globalitásának hirdetésén túl egy nagyon fontos elemmel gazdagította a libanoni dzsihádista-szalafista gondolkodást. Basszám al-Kandzs szerint Libanonban a nagy vallási felekezetek, a maroniták, a síiták és a drúzok integráns, jól körülhatárolható saját területtel rendelkeznek, amely mindhárom közösségnek szilárd és többé-kevésbé egységes politikai háttérrel rendelkezik. Ezzel szemben nincs egységes, a szunniták által dominált terület, ami hozzájárul politikai fragmentációjukhoz is. Az al-Kandzs által meghirdetett megoldás: egységes szunnita terület létrehozása Észak-Libanonban (Tripoli-Akkár-Danníja) – természetesen a szalafita tiszta iszlám tanításainak talaján.⁵¹

A 200-300 fős Danníja-i csoport miután fennhatósága alá vonta a Danníja-i régió több tucatnyi települését, kapcsolatba lépett szíriai dzsihádistákkal (*Dzsund as-Sám*, Szíria Hadserege) illetve a Bekaa-völgy déli részén fekvő al-Qara'ún vidéki szalafitákkal.⁵² Ez utóbbi vidék szintén „tiszta” szunnita háromszög a síiták, drúzok, keresztények lakta területen. Amikor a csoport 1999 decemberében elfoglalta as-Sahhál rádióállomását, majd katonákat ejtett túszul, a libanoni biztonsági erők 13000 katonája Kafar Habú keresztény falu közelében véres összecsapásokban felszámolta a Danníja-i csoportot. A vezető életét vesztette a harcokban, a néhány túlélő pedig Ajn al-Halvá-ba menekült erősítve az ottani dzsihádista csoportokat. Távollétükben halálra, illetve hosszú börtönbüntetésre ítélték őket, de a szírek kivonulását követően 2005-ben Szamír Dzsa'dzsa Szíria-ellenes keresztény vezető szabadon bocsátásakor politikai alku keretében többségük amnesztiát kapott. Így hamarosan újra hallathattak magukról; két évvel később ugyanis egy új, ugyancsak Észak-Libanonban

⁵⁰ Basszám al-Kandzs (Abú 'Á'isa) 1964-ben született az ad-Danníja-i Azqában. Részt vett az 1985-ös tripoli harcokban. A városban elvégzett középiskolai után a Harírí-alapítvány ösztöndíjával az Egyesült Államokban tanult. Bostoni egyetemi körökben találkozott először „Afganisztán-problémával”. 1989-ben a pakisztáni Pesavárban kapott katonai kiképzést s ott ismerkedett meg a szintén libanoni Khalíl 'Akkávi-val és Hilál Dzsa'fa-ral, akikkel együtt alkották később az ad-Danníja-i csoport magját. 1991 és 1994 között Boszniában harcolt, majd 1995-ben Csecsenföldre szándékozott bejutni, sikertelenül. A kilencvenes évek második felétől az Egyesült Államok és Libanon között ingázott. Rougier: i. m. 231-233. o. és 'Ajtání: i. m. 109. o.

⁵¹ Rougier: i. m. 243. o.

⁵² 'Ajtání: i. m. 111. o.

aktivizálódó szervezethez csatlakozva minden korábbinál súlyosabb konfliktusba keveredtek a libanoni állammal.

A Haríri-gyilkosság és Szíria kivonulása után

Az új évezred első évtizedében a libanoni szalafita mozgalmakat Fidá' 'Ajtáni három csoportba sorolja.⁵³ Az elsőbe tartozók a „függetlenek”, azaz amelyek próbálnak elszakadni a szaúd-arábiai pénzforrásoktól, és inkább más Arab-öböl menti országokból szerzik be a támogatásukat. Ez a mérsékelt szalafizmus inkább az ideológiai propagandamunkára koncentrálnak. Ebbe tartozik számos társadalmi-karitatív (szociális, egészségügyi, oktatási) hálózat.

A szalafiták második csoportjába tartozók mögött a hivatalos Szaúd-Arábia áll. Az általa pénzelt szervezetek a politika színtéren a Haríri-féle *Tajjár al-Musztaqbal* (Jövő Mozgalom) szövetségesei. Rafiq al-Haríri volt miniszterelnök 2005. február 14-i meggyilkolása után a Musztaqbal kényes helyzetbe került. A fő szövetségésének tartott szaúdi vezetést nem sérthették meg e csoportok visszaszorításával, noha a határ nagyon képlékeny a szalafita mozgalmak különböző irányzatai közötti határ. Így a szaúdi támogatás olyanok kezébe is kerülhet, akik szemben állnak a világias iszlámot képviselő, libanoni szélsőséges keresztényekkel és a Nyugattal is együttműködő Haríri-iránnyal (lásd alább a Fatah al-Iszlám-problémát).

Végül a szalafiták harmadik csoportja a dzsihádisták mindent túlélő kisebbsége. Az 'Uszbat al-Anszár, az 'Uszbat an-Núr, a Dzsund as-Sám⁵⁴ 'Ajn al-Halvá-ban szervezte be továbbra is a táborba érkező dzsihádistákat. Többségük immár libanoni és palesztin volt. 2005 nyarán megerősödtek az amnesztiát kapott Danníja-iakkal.

A 2005-ös parlamenti választásokat követően a győztes Sza'ad al-Haríri igyekezett a legtöbb iszlamista irányzatot saját zászlaja alatt egyesíteni. Ezt a dzsihádisták szélsőségesek kivételével sikerült is megvalósítani. Tripoliban legnagyobb győzelmeként szövetségésének nyerte meg az al-Dzsamá'a al-Iszlámiját. Vezetői, Fajszal al-Mavlaví és Aszad Harmús elfogadták al-Haríri kinyújtott kezét, továbbra is hangsúlyozva a szervezet Muszlim Testvérek-

⁵³ 'Ajtáni: i. m. 140. o.

⁵⁴ Palesztin szervezet többen kapcsolatba hozták az Abú Musz'ab az-Zarqávi-féle Qá'ida-hoz köthető hasonló nevű csoporttal Fidá' 'Ajtáni szerint átfedés van a két szervezet között. A nemzetközi csoport nevéhez köthető 2004-ben a Hezbollah egyik vezető Bejrúti funkcionáriusának meggyilkolása, de felmerül érintettsége a 2000-es években

gyökereit.⁵⁵ Ennek azonban az lett az eredménye, hogy a Nyugattal szilárdan szemben álló, a Musztaqbal világias politikáját elfogadni nem tudó erők kiléptek a Dzsamá'ából, és létrehozták az ellenzékhez csatlakozó *Dzsibhat al-'Amal al-Iszlámí* (Iszlám Munkafront) nevű szervezetet. Ennek vezetőségében több vallástudós vesz részt a Irán közeli Tadzsammu' al-'Ulamá' al-Muszlimín-ből, élén pedig a veterán ideológus, Fathí Jakan áll.⁵⁶ A Dzsibhat al-'Amal a Hezbollah-Michel Aoun tengely, a Tauhíd mozgalom és Szíria szövetségese lett.

Az al-Ahbást jelentős veszteségként érte Szíria kivonulása, miután különleges kapcsolatokat ápolt a szír fegyveres erőkkel és titkosszolgálatokkal. Az ellenzék oldalán maradv a közvetlen politizálástól kissé visszahúzódot 2005 után. Ennek oka egyrészt az volt, hogy az ellenzéki szövetség tagja lett az a Fathi Jakan, akivel évtizedek óta komoly konfliktusai voltak. 2004-ben ugyan volt egy személyes találkozó a két vezető között, de ezt al-Dzsamá'a al-Iszlámiján belül olyan tiltakozás követte, hogy Jakan visszakozott, majd a két szervezet újra kezdte a kölcsönös vádaskodásokat. A passzivitás másik oka, hogy az al-Ahbás neve felmerült a Harírí-gyilkossággal kapcsolatban, ami függetlenül a kapcsolat valós vagy kreált voltától, passzivitásra kényszerítette a szervezetet. Mára az al-Ahbás „külön utassága” egyre nyilvánvalóbb: több mint egy társadalmi, jótékonysági, szociális szervezet, de kevesebb mint egy valódi politikai párt.

A 2006-os „harminchárom napos háború” során Izrael lerombolta a libanoni infrastruktúra nagy részét. A háború alatt és az azt követő kaotikus helyzetben újra mozgásteret kaptak a dzsihádisták mozgalmak. Egy jordániai palesztin Sákír al-'Abaszí⁵⁷ a Tripoli melletti Nahr al-Bárid táborban 2006 őszén megkezdte egy új szervezet kiépítését. A *Fatah al-Iszlám* (Iszlám Hódítás) hamarosan több száz tagot számláló csoporttá nőtt, amelyben palesztinok mellett szaúd-arábiak, egyiptomiak és más arab országból származó harcosok vettek részt katonai kiképzéseken. Nahr al-Bárid-ban Gunajm sejknek köszönhetően már megtörtént a fiatalok „szellemi előkészítése”. 'Ajn al-Halvá-ból is több tucatnyian érkeztek az új szervezet megalakulásának hírére, köztük olyan algériak, jordánok, egyiptomiak, akik korábban az 'Uszbat al-Anszár kiképzését kapták meg.⁵⁸ A Tauhíd mozgalom több egykori

Libanonon végigsöprő politikai-gyilkosságok egyikének, a Szíriai-ellenes Dzsibrán Tuvajní ortodox keresztény parlamenti képviselő és újságíró elleni merénylet kapcsán is. 'Ajtání: i. m. 141-191.

⁵⁵ 'Imád: i. m. 100. o.

⁵⁶ A kézirat lezárása után nem sokkal, 2009. június 13-án Fathí Jakan elhunyt.

⁵⁷ Sákír al-'Abaszí 1955-ben Jerikóban született. A szekuláris Fatah-Intifáda tagja volt, 2004-ben a jordán hatóságok halálra ítélték a Lawrence Foley amerikai diplomata elleni merényletben való részvételéért. Ezután Szírián keresztül érkezett Libanonba.

⁵⁸ 'Ajtání: i. m. 260-261. o.

tagja is csatlakozott a Fatah al-Iszlámhoz.⁵⁹ Elfoglalták a Fatah-Intifáda Nahr al-Bárid-i központjait és erődítménnyé alakították a tábor.

Az al-Káida-hálózat részeként a Fatah al-Iszlám célja a sarí'a intézményes bevezetése, és egy iszlám emirátus megteremtése a palesztin táborokban, majd annak kiterjesztése Észak-Libanonra. Ellenségnek a Nyugatot, Izraelt, szövetségeseiket, illetve az „eretnek muszlimokat” nevezte meg. Nevéhez fűződik több 2006-2007-ben Libanonban elkövetett fegyveres akció, köztük az Bikfaja-i keresztények elleni busztámadás, a dél-libanoni UNIFIL hat katonájának, illetve PFSZ-tisztek meggyilkolása.

A szervezet ilyen gyors felemelkedése körül nagyon sok a homály. Több elmélet is létezik a Fatah al-Iszlám létrejöttének körülményeiről. Seymour Hersh amerikai oknyomozó újságíró szerint a Haríri-erők vezette libanoni kormány adott teret az új szervezetnek politikai ellenfele, a Hezbollah meggyengítésére.⁶⁰ Mások – mint Michael Young – véleménye szerint Szíria csapatainak kényszerű kivonása után érdekeltté vált a libanoni belső stabilitás megingatásában, ezért hozta létre titkosszolgálati útján a Fatah-Intifáda infrastruktúráját használó Fatah al-Iszlámot.⁶¹ Libanonban mindkét elméletnek vannak hívei, mindenesetre a szervezet 2007 nyarán lezajlott három hónapig tartó véres felszámolása során a libanoni fegyveres erők 158 főt veszítettek, és a hadsereg, amely ezután joggal nevezhette magát a „mártírok csapatának” jókora presztízsnövekedéssel jött ki a konfliktusból. Ez a társadalomban megerősödött hadsereg-kép egy év múlva jött igazán jól, amikor a libanoni fegyveres erők és mindenek előtt a főparancsnok, Michel Szulajmán józansága akadályozta meg, hogy a belpolitikai feszültség újabb polgárháborúvá eszkalálódjon.⁶²

A Fatah al-Iszlám felszámolása után az iszlamista mozgalmak radikálisai, a dzsihádisták visszaszorultak 'Ajn al-Halvá-ba. A Dzsund as-Sám a Nahr al-Bárid-i események alatt összetűzésbe került a libanoni fegyveres erőkkel és felmorzsolódott (fegyverzetük egy részét az 'Uszbat al-Anszár szerezte meg). A táborbeli törékeny Fatah-Hamász-szalafita

⁵⁹ Siháb Qaddúr (Abú Hurajra), Basszám Hammúd. Siháb Qaddúr az Irakból Libanonba érkező mudzsáhidok fogadásáért és elhelyezéséért felelős al-Káida megbízott volt mielőtt Tripoliba majd Nahr al-Báridba költözött. 'Ajtání: i. m. 219. o.

⁶⁰ Ezen elmélet szerint a Hezbollah meggyengítésére amerikai-szaúdi egyezmény állt a háttérben. Később azonban a szervezet kezelhetetlenné vált. Hersh, Seymour M.: "The Redirection: Does the new policy benefit the real enemy?" *The New Yorker*, 2007. március 5. http://www.newyorker.com/reporting/2007/03/05/070305fa_fact_hersh, internet letöltve: 2009. május 5.

⁶¹ Michael Young: „Syria's Useful Idiots: Why are so many commentators denying the obvious about Lebanon?” *WSJ Opinion Archives*. 2007. június 3. <http://www.opinionjournal.com/extra/?id=110010161>, internet letöltve: 2009. május 5.

⁶² A Hezbollah és szövetségesei illetve a Haríri-erők vezette kormány közötti konfliktusba bölcs módon nem avatkozott be a hadsereg. Michel Szulajmán józan döntése (presztízisének ebből adódó újabb erősödése) 2008 nyarán a köztársasági elnöki székbe emelte a hadsereg főparancsnokát.

egyensúly újra fennáll. A politikai színtéren részt vevő iszlamisták a paletta mindkét oldalán megtalálhatók.

A 2009 júniusi parlamenti választásokon a Fajszal Maulaví vezette al-Dzsamá'a al-Iszlámija a Haríri-féle „Nyugat-barát” szövetség listáját támogatta, bejrúti jelöltjük, 'Imád al-Haut a Musztaqbal listáján jutott be a parlamentbe. A „szír barát” Dzsibhat al-'Amal al-Iszlámí (Fathi Jakan szervezete), az al-Ahbás és a Tauhíd mozgalom a végül vereséget szenvedett a Hezbollah és szövetségesei oldalán kampányolt. De a választási küzdelemben a mérsékelt szalafiták is négy jelöltet indítottak (köztük a prominens as-Sahhál család egyik tagját, Haszant) Tripoliban, igaz végül sikertelenül.

Konklúzió

Libanoni szunnita iszlamista mozgalmak története rámutat az iszlám világ számos országában tapasztalható jellemvonására: a fragmentációra. A szunnita iszlám rendkívüli változatosságát a vallásjogra lehet visszavezetni. Ez ugyanis nem ad egyértelmű választ a vallás és politika viszonyára, a politikai legitimáció kérdésére. Viszont igen tág teret enged az interpretációknak, még akkor is, ha a régi és egyre elhalványodóban lévő vélemény szerint az egyéni jogértelmezés (*idzstihád*) kapui több száz éve bezáródtak. A huszadik században a kalifátus és ezáltal az – igaz már csak névleges – legitim hatalom megszűnése megtermékenyítette az iszlám politikai gondolkodást. A modernizáció kérdését felváltotta az identitásé, de az eltérő interpretációk itt sem vezettek konszenzusra.

A fragmentáció másik jellegzetessége, hogy a modern társadalomban felmerülő kérdésekre adott iszlám válaszok nem elegendőek a rohamosan növekvő szegényrétegek, de még a modernizációs viharban identitásukat kereső tanult középosztály számára sem. Amennyiben pedig a gyökereiktől elszakadni nehezen tudó, alapvetően tradicionalista társadalmak számára az idegen nem-islám válaszokat figyelmen kívül hagyjuk, nem marad más, csak a szélsőséges, radikális megoldások. A mérsékelték nem képesek átfogó választ kínálva mobilizálni az iszlám társadalmakat.

A libanoni helyzet különlegessége az ország konfesszionálisan egyedülállóan összetett volta. A bonyolult politikai érdekszövetségi rendszerek, az archaikus posztfeudális hatalmi viszonyok is szűkítik a mérsékelt iszlám irányzatok mozgásterét. A nyilvánosság Közel-keleten egyedülállóan liberális rendszere ezzel a történelmi múlttal permanens konfliktushelyzeteket

eredményez. A szélsőségek pedig minden összeütközés esetén (legyen az belső indíttatású vagy külső beavatkozás eredménye) a palesztin menekülttáborok és Tripoli szegénynegyedei karanténjából megtalálják az utat a szélesebb körű potenciális támogatókhoz. Ez pedig ahhoz vezet, amit a libanoniak mosolygó arccal cinikusan nap mint nap azzal a szóval jellemeznek: *faudá* (káosz).

Szent-Iványi Balázs:

A visegrádi országok nemzetközi fejlesztési segélyeinek allokációja

A tanulmány a négy visegrádi ország (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) ezredforduló után (újja)alakult nemzetközi fejlesztési segélyezésének sajátosságait vizsgálja, elsősorban az általuk nyújtott segélyek allokációjára koncentrálva.

A vizsgálathoz a szakirodalomban a nyugati donorok segélyallokációjának elemzéséhez használt ökonometriai módszereket adaptálom. Regressziós modellem segítségével a négy ország segélyeinek recipiensek közti elosztását meghatározó tényezőket próbálok meghatározni, 2001 és 2006 közötti adatokat felhasználva. Legfontosabb következtetése a tanulmánynak, hogy a visegrádi donorok segélyallokációs döntéseiket nem magyarázza a partnerország segélyekre való rászorultsága (szegénységi szintje), sem korábbi teljesítménye (a gazdasági növekedés üteme, illetve az intézmények minősége).

Az egy recipiensre jutó, visegrádi donoroktól származó segélyeket elsősorban a partnerország földrajzi hovatartozása határozza meg. A nyugat-balkáni, illetve a poszt-szovjet térségben lévő államok jóval több segélyre számíthatnak, mint más recipiensek. Mindez összhangban van a négy donor külpolitikai és külgazdasági érdekeivel, ám ez a sajátos eloszlás következhet abból is, hogy nemzetközi fejlesztési segélypolitikáik még meglehetősen fejletlenek.

Bevezetés

Az elmúlt szűk évtizedben a kelet-közép-európai tranzíciós országok egy része megjelent a nemzetközi színtéren, mint fejlesztési segélydonor. Noha a szocialista korszakban ezen országok folytattak különböző formákban fejlesztési célú együttműködést az akkori harmadik világ bizonyos szereplőivel, mai újjáalakuló segélypolitikáik nehezen hasonlíthatóak össze az 1989 előttiekkel. Egyértelműen megfigyelhető egyfajta nyomás a nyugati donorok, illetve az általuk dominált nemzetközi szervezetek részéről (különösen az OECD és az EU irányából), hogy e „felemelkedő donorok” is igazodjanak a nemzetközi fejlesztési rezsím működéséhez,

logikájához. Számtalan olyan sajátosság figyelhető meg azonban az új kelet-közép-európai donorállamok esetében, amelyből arra lehet következtetni, hogy ezen országok másképpen fognak viselkedni nemzetközi segélyezési tevékenységük során, mint a hagyományos nyugati (OECD DAC-tag¹) donorok. Ez következhet abból, hogy nemzetközi fejlesztéspolitikáik még meglehetősen fejletlenek, „gyerekcipőben járnak”, de akár abból is, hogy némileg más érdekekkel is rendelkeznek a nemzetközi fejlesztés terén, mint a nyugati donorok többsége. Ezen eltérő érdekek minden bizonnyal megjelennek a kelet-közép-európai donorok segélyeinek minőségében és allokációjában.

Jelen tanulmányban kvantitatív módszerekkel kívánom ez utóbbit vizsgálni. Célom azt kimutatni, hogy segélyallokációjuk meghatározása során a kelet-közép-európai országokat más tényezők vezérlik, mint a nyugati donorokat. *Tanulmányom hipotézise, hogy a kelet-közép-európai felemelkedő donorok segélyallokációjuk meghatározása során nem veszik figyelembe azt, hogy az egyes recipiensek mennyire szorúlnak rá a segélyekre (azaz mekkora jövedelmekkel rendelkeznek), illetve, hogy korábbi teljesítményük alapján mennyire „érdemlik meg” a segélyeket.* Míg a nyugati donorok egyre inkább e tényezők mentén döntenek fejlesztési forrásaik allokációjáról, addig a kelet-közép-európai országok, vagy eltérő segélyezéssel kapcsolatos érdekeik, vagy nemzetközi segélypolitikáik kialakulóban lévő jellege miatt más tényezőket figyelembe véve döntenek el, hogy mely országoknak mennyi segélyt adnak.

A kelet-közép-európai donorok segélyeinek *minőségében* megfigyelhető sajátosságokat nem kívánom részletesen vizsgálni, mivel ezt az adatok hiánya amúgy is csak korlátozottan tenné lehetővé. A vizsgált országok körét a négy visegrádi országra szűkítem, mivel a kelet-közép-európai donorok közül ők rendelkeznek a leginkább fejlett nemzetközi segélypolitikákkal. Tudomásom szerint e négy ország segélyallokációjának ilyen jellegű kvantitatív vizsgálatára még nem került sor a szakirodalomban.

A tanulmány első fejezete áttekinti röviden a nyugati donorok segélyallokációját vizsgáló szakirodalom főbb munkáit, azok eredményeit és alkalmazott módszertanát. A második szakasz a négy visegrádi ország nemzetközi fejlesztési segélypolitikáinak sajátosságait mutatja be. A harmadik fejezetben bemutatok néhány stilizált adatot a négy ország segélyallokációjának sajátosságairól. A negyedik szakaszban bemutatom a vizsgálathoz használt ökonometriai modellt, elvégzem a modell paramétereinek becslését, illetve néhány

* Tudományos segédmunkatárs, Budapesti Corvinus Egyetem, Világgazdasági Tanszék. A tanulmány a szerző doktori disszertációjához végzett kutatások alapján készült. A disszertáció elkészüléséhez támogatást nyújtott az Oktatási és Kulturális Minisztérium Deák Ferenc ösztöndíja, amelyet a szerző ezúton is köszön.

¹ Az OECD Fejlesztési Segítségnyújtási Bizottsága (*Development Assistance Committee, DAC*) a fejlett nyugati donorok legfontosabb koordinációs fóruma.

egyszerű érzékenységvizsgálatot. Végezetül összefoglalom a dolgot és megfogalmazom a kutatás főbb következtetéseit. A tanulmány során a segély és a fejlesztési segély kifejezéseket szinonimaként használom, és minden esetben az OECD hivatalos fejlesztési támogatás (*official development assistance*, ODA) statisztikai kategóriáját értem alatta.

A nyugati donorok segélyallokációját meghatározó tényezők

A fejlesztési segélyek allokációját, illetve az azt meghatározó sajátosságokat vizsgáló szakirodalom következtetései meglehetősen vegyesek. Ennek egyik oka, hogy egy donor segélyallokációs döntéseit mindig több motiváció vezérli, és noha lehetséges domináns érdekek beazonosítása egy-egy donor szintjén, más tényezők is hatással lehetnek a források elosztására.² Egy másik ok lehet, hogy az eredmények nagyban függenek attól, hogy milyen időszakot vizsgálják a szerzők. Viszonylag egyértelműen kirajzolódik, hogy a hidegháború korszakában más tényezők határozták meg a donorok döntéseit, mint napjainkban. Végezetül meg kell említeni azt is, hogy míg egy-egy donor szintjén többé-kevésbé beazonosíthatóak a segélyek allokációjának vizsgálata alapján bizonyos mögöttes motivációk, addig, a donorok sokasága és eltérő érdekeik miatt nehéz bármilyen egyértelmű, általánosítható következtetést levonni a nemzetközi fejlesztési segélyezési rezsim egésze szintjén.

Mindezek ellenére a szakirodalom mégis igyekszik valamiféle általános érvényű következtetéseket megfogalmazni. A hidegháborús korszakot vizsgáló szerzők nagyjából mind arra a konklúzióra jutnak, hogy a donorok döntéseit alapvetően stratégiai, geopolitikai megfontolások vezérlik, és ennek megfelelően olyan országoknak adnak több segélyt, amelyek valamilyen szempontból stratégiaileg fontosak számukra. Ilyen lehet, ha a donor valamilyen szempontból, és különösen a hidegháborús vetélkedés kontextusában, befolyásolni kíván egy fejlődő országot. Alberto Alesina és David Dollar például kimutatta, hogy ebben a korszakban a donorok elsősorban az egykori gyarmati kapcsolatok, illetve az azonos szövetségi rendszerhez való tartozás alapján döntöttek arról, hogy mennyi segélyben részesítsenek egy-egy recipienst.³ Közismert az Egyesült Államok esete, amely a fejlesztési segélyeket a kezdetektől fogva geopolitikai céljainak rendelte alá: azon országok részesültek nagy összegű

² Paragi Beáta – Szent-Iványi Balázs: „Szükség vagy érdek? A nemzetközi fejlesztési együttműködés érdek- és motivációrendszere”. *Társadalom és Gazdaság*, Vol. 28. No. 1. (2006), 99-121. o.

³ Alberto Alesina – David Dollar (2000): „Who Gives Foreign Aid to Whom and Why?” *Journal of Economic Growth* 5(1): 33-63.

forrásokban, amelyek különösen fontos regionális szövetségesek voltak a kommunizmus terjedése elleni küzdelemben.⁴

A hidegháború korszakában azonban nemcsak az ilyen politikai/stratégiai megfontolások voltak jelen, hanem gazdasági megfontolások is. Maizels és Nissanke például kimutatta, hogy egy-egy donor annak az országnak ad több segélyt, amellyel intenzívebbek a kereskedelmi kapcsolatai.⁵ A szerzők abban egyetértenek, hogy a hidegháború idején a nyugati donorok többsége számára a segélyek odaítélésekor nem volt szempont az ország korábbi gazdasági teljesítménye, a politikai vezetés minősége, a korrupció vagy a szegénység szintje.⁶

A kilencvenes éveket, illetve napjainkat vizsgáló munkák viszonylag eltérő következtetésekre jutnak, és egyértelműen kimutatták, hogy némi eltolódás figyelhető meg a donorok viselkedésében. David Dollar és Victoria Levin például arra következtetésre jutott, hogy a kilencvenes évek óta a donorok egyre jelentősebb hányada veszi figyelembe a partnerországok korábbi teljesítményét, illetve a segélyekre való rászorultságát.⁷ Ennek okai lehetnek morális megfontolások, ám sokkal valószínűbb, hogy saját biztonsági érdekeik miatt törekednek segélyallokációjuk átalakítására. A szegénység, illetve a fejlődő világbeli gyenge államok által generált biztonsági kihívások veszélyei csak az ezredfordulót követően tudatosultak donorokban (elsősorban a 2001. szeptember 11-i amerikai terrortámadások hatására), és az ezek elleni küzdelem egyik eszközét jelenthetik a hatékony segélyek.⁸ Márpedig, mint Paul Collier és David Dollar⁹ is kimutatta, a segélyezés hatékonysága, azaz az adott nagyságú források által a szegénységből kiemelt emberek száma úgy maximalizálható, ha olyan országok kapnak több segélyt, amelyekben alacsonyak az egy főre jutó jövedelmek, illetve a kormányzat által folytatott gazdaságpolitika, valamint a létrehozott gazdasági és politikai intézmények révén a segélyek torzító hatásai kevésbé jelentkeznek.¹⁰

⁴ Hans Morgenthau: „A Political Theory of Foreign Aid”. *The American Political Science Review*, Vol. 56 No. 2. (1962), 301-309. o.; Szent-Iványi Balázs – Vári Sára – Paragi Beáta: „A bilaterális fejlesztéspolitikák összehasonlítása” In: Kiss Judit (szerk.): *Milyen legyen Magyarország nemzetközi fejlesztéspolitikája?* MTA Világgazdasági Kutatóintézet – Miniszterelnöki Hivatal, 2008.

⁵ Alfred Maizels – Machiko K. Nissanke: „Motivations for Aid to Developing Countries”. *World Development*, Vol. 12. No. 9. (1984), 879-900. o.

⁶ Alberto Alesina – Beatrice Weder: „Do Corrupt Governments Receive Less Foreign Aid?” *American Economic Review*, Vol. 92. No. 4. (2002), 1126-37. o.

⁷ David Dollar – Victoria Levin: „The Increasing Selectivity of Foreign Aid, 1984-2002”. *World Bank Policy Research Paper* No. 3299. (2004).

⁸ Lael Brainard et al.: *The Other War. Global Poverty and the Millenium Challenge Account*. Brookings Institute Press, 2003; Robert I. Rotberg: „The New Nature of Nation-State Failure”. *The Washington Quarterly*, Vol. 25. No. 3. (2002), 85-96. o.

⁹ Paul Collier – David Dollar: „Aid Allocation and Poverty Reduction”. *European Economic Review*, Vol. 46. No. 3. (2002), 1475-1500. o.

¹⁰ Szent-Iványi Balázs: „State Fragility and International Development Co-operation” *UNU-WIDER Research Paper*, No. 2007/29. (2007).

A fenti, általánosításokat megkísérlő munkák mellett több olyan kutatás is született, amelyek inkább csak egy-egy donor, vagy donorcsoport viselkedésének vizsgálatára, megértésére helyezte a hangsúlyt.¹¹ Ezek alapján viszonylag egyértelműen kirajzolódik a donorok között jól ismert, azonban kétségtelenül némileg leegyszerűsítő „altruista-egoista” törésvonal. Míg vannak donorok, amelyek egyértelműen figyelembe veszik segélyallokációjuk meghatározása során a recipiens igényeit, (Svédország, Norvégia, Dánia, Luxemburg, Hollandia, vagy az Egyesült Királyság),¹² addig mások, például az Egyesült Államok vagy Japán inkább saját rövid távú érdekeik szerint cselekednek, és igyekeznek gazdaságilag is minél nagyobb hasznot húzni a nemzetközi segélyezésből.¹³

Ami a szakirodalomban alkalmazott módszereket illeti, a fent idézett munkák szinte kivétel nélkül regressziós módszereket alkalmaznak a segélyallokációt vezérlő tényezők beazonosítása érdekében.¹⁴ Az alkalmazott ökonometriai modellek függő változóját az egyes recipiensek által (összesen vagy csak egy-egy donortól) kapott segélyek nagysága jelenti, általában egy főre vetítve vagy GDP-arányosan. A független változók közt olyan mutatókat igyekeznek szerepeltetni a szerzők, amelyek meghatározhatják az adott donor döntését. Értelemszerűen szinte lehetetlen minden ilyen tényezőt figyelembe venni, különösen a regressziós módszerek adta korlátok között. A fent idézett munkákban többek között az alábbi változók szerepelnek:

- a recipiens segélyekre való rászorultságát mérő változók, például egy főre eső nemzeti jövedelme, szegénységi szintje, a humán fejlettség mértéke, vagy fegyveres konfliktusokban való érintettsége;
- a recipiens korábbi teljesítményére vonatkozó változók, amelyek azt kívánják megragadni, hogy az adott partnerország mennyire „érdemli meg”, mennyire képes hatékonyan felhasználni a segélyeket. Ez mérhető például a recipiens gazdasági növekedési ütemével, a politikai vagy gazdasági intézmények minőségét jelző

¹¹ Peter J. Schraeder – Steven W. Hook – Bruce Taylor: „Clarifying the Foreign Aid Puzzle: A Comparison of American, Japanese, French, and Swedish Aid Flows”. *World Politics*, Vol. 50. No. 2. (1998), 294-323. o.; Jean-Claude Berthélemy: „Bilateral Donors’ Interest vs. Recipients’ Development Motives in Aid Allocation: Do All Donors Behave the Same?” *Review of Development Economics*, Vol. 10. No. 2. (2006), 179-194. o.

¹² Danielson és Wohlgemuth szerint ezen országok (és elsősorban Svédország) esetében nem is annyira altruizmusról, hanem sokkal inkább „felvilágosult egoizmusról” kellene beszélni, ami arra utal, hogy a segélyezés révén elérendő (rövid távú) külgazdasági és külpolitikai érdekek helyett felismerték, hogy a globális szegénység (hosszú távú) csökkentése, és ezáltal saját nemzetbiztonságuk javítása jóval fontosabb érdek. Lásd: Anders Danielson – Lennart Wohlgemuth: „Swedish Development Co-operation in Perspective”. In: Hoebink Paul – Olav Stokke (szerk.): *Perspectives on European Development Cooperation*, Routledge, 2005.

¹³ Néhány fontosabb bilaterális donor sajátosságairól lásd részletesebben egy korábbi munkánkat: Szent-Iványi – Vári – Paragi: i. m.

mutatókkal, illetve az általa folytatott gazdaságpolitika minőségével, vagy akár a korrupció szintjével;

- a recipiens és az adott donor kapcsolatainak intenzitását mérő változók, például a két ország korábbi gyarmati kapcsolatai, bilaterális kereskedelmi forgalma, a donorország cégei által a recipiensben befektetett tőkeállomány nagysága, a donor és a recipiens szövetségesi kapcsolatát jelző mutató stb.;
- egyéb (technikai jellegű) változók, például a recipiens lakosságának nagysága.¹⁵

Abból, hogy a fenti változók közül melyik lesz szignifikáns a regressziós modell becslése eredményeként, illetve milyen előjellel és nagysággal, viszonylag jól lehet arra következtetni, hogy az adott donort mi vezérli segélyallokációs döntései során. Például, ha az egy főre jutó jövedelem szintje szignifikáns lesz, negatív előjellel, akkor valószínű, hogy a donor figyelembe veszi ezt segélyei allokációja során, azaz minél szegényebb egy partnerország, annál több segélyre számíthat. Mint említettem, az ilyen modellek becsülhetőek egy-egy donor kapcsán, de történtek kísérletek a nemzetközi fejlesztési segélyezés rezsimjének egészére vonatkozó becslésekre is.¹⁶ A modellek becslésére rendszerint panel (azaz keresztmetszeti és idősoros) adatok felhasználásával kerül sor, és a szerzők igyekeznek minél hosszabb időtávokat átfogni (elsősorban a rendelkezésre álló megfigyelések számának növelése érdekében).

Természetesen azonban az ilyen jellegű ökonometriai vizsgálatok számtalan kérdést is felvetnek, és a belőlük származó eredmények önmagukban mindig némi szkepszissel kezelendők, épp a módszerben rejlő bizonytalanságok miatt. A regressziós vizsgálatok által levont következtetések csak akkor fogadhatóak el, ha azt más, például esettanulmányos módszertant alkalmazó kutatások is alátámasztják. Mégis, a segélyek allokációját meghatározó tényezők regressziós vizsgálatának módszertana körül jóval kevesebb vita zajlik a szakirodalomban, mint például a gazdasági növekedés regressziós vizsgálata kapcsán.¹⁷ Ennek egyik fő oka, hogy a segélyallokációt vizsgáló regressziós módszerek függetlenek a gazdasági

¹⁴ A donorérdekekkel, illetve az azok által meghatározott segélyallokációval kiterjedt politikaelméleti, alapvetően kvalitatív, leíró-jellegű szakirodalom is foglalkozik, ezzel azonban nem foglalkozom. Lásd például Paul Hoebink – Olav Stokke, (szerk.): *Perspectives on European Development Cooperation*, Routledge, 2005.

¹⁵ Empirikus megfigyelés, hogy az egy főre jutó segélyek nagysága és a recipiens lakosságszáma fordítottan arányos, azaz minél többen élnek az országban annál kisebb az egy főre eső segélyek nagysága. A kis karibi és csendes-óceáni szigetek esetén az egy főre eső segélyek nagysága 1500-2000 dollár között mozog, míg például Kína vagy India esetében egy és két dollár között Tanweer Akram: „The International Foreign Aid Regime: Who Gets Foreign Aid and How Much?” *Applied Economics* Vol. 35. No. 11. (2003) 1353 o.

¹⁶ Lásd például Alesina – Dollar: i. m. 33-63. o.

növekedési modelleken alapuló módszerektől. A kelet-közép-európai országok vizsgálatához mindenképpen egy jó megközelítésnek tartom, mivel segítségével felfedhetőek ezen országok segélyallokációjának olyan vonásai, amelyek esetleg eltérnek a nyugati donorokétól. Eddig szinte csak és kizárólag leíró jellegű, esettanulmány-szerű vizsgálatok születtek ezen országokról. Mielőtt azonban rátérnék a regressziós megközelítés részletes bemutatására, mindenképpen szükségesnek tartom röviden bemutatni a visegrádi országok nemzetközi segélypolitikáinak főbb vonásait és az azokat meghatározó sajátosságokat.

A visegrádi donorok fő sajátosságai

Az ezredfordulót követő években Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia fokozatosan elkezdtek kialakítani, illetve újjáalakítani nemzetközi fejlesztéspolitikáikat. Mind a négy visegrádi ország rendelkezett korábbi nemzetközi fejlesztéspolitikai tapasztalatokkal, hiszen a szocialista rendszer idején valamennyien folytattak ilyen jellegű együttműködést fejlődő államokkal. A hidegháború idején a keleti blokk országai csak korlátozottan rendelkeztek önálló külpolitikával, és így az általuk folytatott nemzetközi fejlesztési együttműködés és segélyezés is alapvetően a szovjet blokk katonai, hatalmi és más érdekeit szolgálta. Ennek megfelelően a segélyek nagy részét a stratégiai szemlélet jellemezte, és a partnerek is elsősorban a szocialista, vagy legalábbis erősen baloldali orientációjú országok, valamint a formális szövetségesek közül kerültek ki.¹⁸ A visegrádi országok által a szocializmus idején folytatott nemzetközi segélyezési, együttműködési politikák azonban tartalmukban is jelentős mértékben eltértek a nyugati donorok által alkalmazott projekt- és program orientált megközelítéstől, mivel nagyrészt áruszállításból, technikai együttműködésből és tanácsadásból, ösztöndíjakkal, valamint kötött segélyhitelekkel álltak.¹⁹

¹⁷ Lásd például Francisco Rodríguez: „Policymakers Beware: The Use and Misuse of Regressions in Explaining Economic Growth”. *International Poverty Centre Research Brief*, No. 5. (2007).

¹⁸ Maurizio Carbone: „Development Policy” in: Neill Nugent (szerk.): *EU Enlargement*. Palgrave, 2004, 244. o.

¹⁹ Szentes Tamás (s. a.): *Aid and Trade Relations between the South and the East European Countries*. Kézirat. A korszak sajátosságainak részletes feldolgozásával, az egyes szocialista országok gyakorlatából levonható fő következtetések szintetizálásával azonban még mindig adós a szakirodalom. Mindenképpen meg kell azonban jegyezni, hogy a szocialista országok által folytatott fejlesztési együttműködés jelentőségét és nagyságát nem szabad alábecsülni. Magyarország esetében például a hetvenes években az áruszállításra, segélyhitelekre, technikai együttműködésre, ösztöndíjasok képzésére elszámolt összegek nem egyszer meghaladták a nemzeti jövedelem 0,7 százalékát, ami egyértelműen azt érzékelteti, hogy e programok nagysága nem volt elhanyagolható, még ha az eltérő statisztikai módszertanok miatt ez az adat nem is hasonlítható össze a nyugati országokéval. Mindenesetre semmiképp sem osztható Michaux leegyszerűsítő véleménye, aki szerint a kelet-közép-európai országok nem

A hidegháború végével és a tranzíciós folyamat kezdetével valamennyi visegrádi ország felfüggesztette nemzetközi segélypolitikáját, ami a gazdasági átmenet jelentette visszaesés miatt érthető is volt, és többek közt az Európai Közösség PHARE programja révén donorokból recipiensekké váltak. A kilencvenes évek folyamán legfeljebb a fejlődő országok diákjainak adott ösztöndíjak, valamint a nemzetközi szervezetekhez (például WHO, ILO, UNDP) befizetett tagdíjak és egyéb ad hoc hozzájárulások jelentették a nemzetközi segélyezési tevékenységet; illetve – például Magyarország esetén – a határon túl élő magyarok számára juttatott források.²⁰ Összességében a kilencvenes éveket a nemzetközi fejlesztési szakpolitika leépülése, és a szakemberek elvándorlása jellemezte.

Az évtized végére azonban egyre erősödött a nemzetközi nyomás a visegrádi országokra, hogy indítsák újra nemzetközi fejlesztéspolitikáikat. E nyomás kezdetben az OECD tagság révén jelentkezett,²¹ később azonban az Európai Unió is egyre határozottabban sürgette a kérdést, noha a témakör a csatlakozási tárgyalásokon szinte teljes mértékben mellőzésre került, ami annak alacsony politikai prioritását jelezte a felek részéről.²² A nemzetközi nyomás mellett azonban más tényezők is szerepet játszhattak. Maciej Drozd például megjegyzi, hogy Lengyelország számára a nemzetközi segélypolitika újraindítása kapcsán fontos motivációs tényező volt annak demonstrálása, hogy véget ért az ország átmenete a piacgazdaságba.²³ Végül gyakorlatilag mind a négy ország az ezredfordulót követően, 2001 és 2003 között alkotta meg új nemzetközi fejlesztéspolitikájának alapjait (jogsabályi, szervezeti és pénzügyi háttér), amihez kapacitásépítési támogatást és tanácsadást nyújtott a Kanadai Nemzetközi Fejlesztési Ügynökség (CIDA) és az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) az ODACE program keretében.²⁴ A nyugati nyomás, illetve a nyugati minták tehát a kezdetektől fogva hatással voltak a visegrádi országok újjáalakuló nemzetközi segélypolitikáira.

rendelkeznek számottevő nemzetközi fejlesztési hagyományokkal. Lásd Valérie Michaux: „EU enlargement. A brake of development cooperation?”. *The ACP-EU Courier*, No. 193, (2002).

²⁰ HUN-IDA: *A magyar műszaki-tudományos együttműködés és segítségnyújtás négy évtizedének rövid áttekintése napjainkig*. Kézirat. HUN-IDA Kht., 2004.

²¹ Csehország 1995-ben, Lengyelország és Magyarország 1996-ban, Szlovákia pedig 2000-ben lett a szervezet tagja, ez azonban nem jelentett automatikus tagságot az OECD DAC-ban. A bizottságnak a mai napig csak megfigyelő tagjai a visegrádi országok.

²² Lásd például: Simon Lightfoot: „Enlargement and the challenge of EU development policy”. *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 9. No. 2. (2008), 128-142. o.; vagy Adele Harmer – Lin Cotterrell: „Diversity in donorship: the changing landscape of official humanitarian aid: Aid donorship in Central Europe”. *HPG Research Report*, Overseas Development Institute, No. 20. (2005), 11. o.

²³ Maciej Drozd: *The New Face of Solidarity: A Brief Survey of Polish Aid*. Kézirat, 2007, http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID1132246_code948600.pdf?abstractid=1132246&mirid=2, lekérdezve 2009-05-21, 6. o.

²⁴ HUN-IDA (2004): *A magyar műszaki-tudományos együttműködés és segítségnyújtás négy évtizedének rövid áttekintése napjainkig*. Kézirat. Budapest: HUN-IDA Kht.

Viszonylag egyértelmű, hogy e háttér figyelembevétele esetén messze nem várható el, hogy a négy visegrádi ország nemzetközi fejlesztéspolitikája összehasonlítható legyen a több évtizedes tapasztalattal rendelkező nyugati donorokéval. Ezen eltérő sajátosságok eltérő érdekeket, célokat és motivációkat eredményeznek a visegrádi országok számára, mint amelyeket a nyugati donorok esetén megfigyelhetünk. Ilyen sajátosságok többek közt:

- A visegrádi országok nem rendelkeznek gyarmattartói múlttal, és ebből, illetve kisállami mivoltukból következik, hogy a fejlődő országokkal való korábbi politikai kapcsolataik meglehetősen esetlegesek voltak. A visegrádi országok a rendszerváltást megelőzően legfeljebb csak korlátozott mértékben rendelkeztek szuverén külpolitikákkal, így a fejlődő országokkal való kapcsolataikat nem saját érdekeik szerint alakították, hanem a szovjet blokk hatalmi érdekei mentén.²⁵
- A fentivel szorosan összefügg, hogy a fejlődő országokkal való gazdasági kapcsolatok intenzitása is meglehetősen alacsony. Míg a nyugati országok gyakorlatilag „megörökölték” a gyarmati korszakból a viszonylag kiterjedt kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatokat a fejlődő országokkal, addig a kelet-közép-európai országoknak a térséggel való kapcsolatai legkorábban a második világháború után indulhattak fejlődésnek.
- A visegrádi országokat jóval kevésbé érintik a szegénységgel, illetve a gyenge államokkal összefüggő globális biztonsági kihívások, legalábbis a lakossági (és döntéshozói) percepciók szintjén. A nemzetközi migráció, illetve a kábítószer-kereskedelem szempontjából még mindig inkább tranzitországoknak számítanak, a terrorizmus veszélye pedig nem jelentős.²⁶ A globális járványok ugyanakkor nem kerülnek el ezen országokat sem.
- A nemzetközi fejlesztés kérdésköre általában nincs a közbeszéd napirendjén, a napi politikában szinte egyáltalán nem jelenik meg, és így a téma ismertsége is jóval alacsonyabb, mint a régi donorokban. Ezt jól mutatják a különböző *Eurobarometer* felmérések, amelyek azt is bizonyítják ugyanakkor, hogy a visegrádi országok lakossága morális szempontból nem érzéketlen a téma iránt.²⁷

²⁵ Pavel Baginski (2002): Poland. In: Michael Dauderstädt (szerk) *EU Eastern enlargement and development cooperation*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn; vagy Maurizio Carbone (2004): „Development Policy”. In Neill Nugent (szerk): *EU Enlargement*. Basingstoke: Palgrave.

²⁶ Lásd Magyarország kapcsán például Tóth Péter: *A nemzetközi terrorizmus és a szervezett bűnözés hatása a nemzetközi biztonságra és Magyarország biztonságára*. Vitaindító tanulmányok Magyarország új külkapcsolati stratégiája kidolgozásához. 2007, <http://www.mtaki.hu/kisebbssegpolitika/070321.html>, lekérdezve 2009-05-15, 15. o.

²⁷ Lásd például Eurobarometer (2007): „Europeans and Development Aid” *Special Eurobarometer* 280. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_280_en.pdf, lekérdezve 2009-01-04.

- Egyértelmű, hogy ezen országok maguk is súlyos fejlődésbeli lemaradással küzdenek, jelentős források nemzetközi segélyekre való költését a kormányzatok így nem tartják védhetőnek a választók/adófizetők előtt. Emellett az euró-zónához való csatlakozás szándéka és a maastricht-i kritériumok betartása miatt, nem is beszélve a jelenlegi válság hatásairól, sem lehetséges a segélyekre fordított összegek gyors növelése.

Kétségtelen, hogy ezek a sajátosságok, illetve a négy ország nemzetközi fejlesztési segélypolitikának kialakulóban lévő jellege miatt az általuk folyósított segélyek mennyisége, minősége, illetve allokációja el fog térni a nyugati donorok esetében megfigyeltektől. Előbbi kettő kapcsán csak néhány megjegyzést teszünk, mivel vizsgálatunk tárgya alapvetően az utóbbira korlátozódik.

1. táblázat: A visegrádi országok ODA/GNI arányai 2002 és 2007 között, százalékban

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Cseh Köztársaság	0,07	0,10	0,11	0,11	0,12	0,11
Magyarország	..	0,03	0,06	0,11	0,13	0,08
Lengyelország	..	0,01	0,05	0,07	0,09	0,09
Szlovákia	0,02	0,05	0,07	0,12	0,10	0,09
Az OECD DAC-tag donorok átlaga	0,23	0,25	0,26	0,33	0,31	0,28

Forrás: OECD 2007a: 33; 2008: 33.

A visegrádi országok által folyósított segélyek összege, illetve az államok nemzeti jövedelmeihez viszonyított aránya meglehetősen alacsony a fejlett donorokhoz képest. Az 1. táblázat szemlélteti a négy ország GNI-arányos ODA kiadásait, összehasonlítva azt az OECD DAC-tag donorok átlagával. A táblázatból jól látható, hogy noha összességében megfigyelhető egy növekvő trend, 2007-ben azonban már inkább csak stagnálást, sőt Magyarországot esetén meglehetősen jelentős visszaesést látunk. Magyarországot leszámítva azonban, ahol az aránycsökkenés az abszolút összegek csökkenését is jelentette, a többi országban a stagnáló arányok növekvő abszolút összegeket takarnak.²⁸

A négy visegrádi ország által folyósított segélyek minősége, illetve az ezt folyósító szervezetrendszer hatékonysága kapcsán, noha az elmúlt években született több leíró, sőt esetenként normatív jellegű esettanulmány is, mégis azt lehet mondani, hogy az

összehasonlítható adatok hiánya miatt nehéz bármilyen világos következtetést tenni. Kétségtelen, hogy ezen munkák alapján sok kritikai megjegyzés tehető a visegrádi országokra nézve, ám ilyen esetekben sosem szabad elfelejteni, hogy kialakulóban lévő fejlesztéspolitikákról van szó, amelyek még sok szempontból a tanulás fázisában vannak. Általánosítható észrevételek az alábbiak:

- a visegrádi országok által kialakított nemzetközi segélyezési szervezetrendszerek nem kellően hatékonyak, fragmentáltak. Hiányzik a stratégiai fókusz és jellemző a partnerek és a szektorok „proliferációja”, és így a források elaprózása;²⁹
- a nemzetközi fejlesztéspolitikák sokkal inkább donor-irányításúak, és kevésbé érvényesül a recipiensek beeszközése a segélyek tervezési és implementációs folyamatába;³⁰
- nem kap kellő hangsúlyt a projektek hatásvizsgálata és az eredmények visszacsatolása, a szervezeti tanulás.³¹

Kétségtelen, hogy a folyósított segélyek minősége terén további kutatásokra van szükség. Tanulmányunk szempontjából azonban elsősorban nem az fontos, hogy milyen minőségű segélyeket folyósítanak ezek az országok, hanem hogy kiknek adják ezeket. A fenti háttér ismeretében azonban a négy visegrádi ország segélyallokációjának sajátosságainak okai is érthetővé válnak.

Néhány stilizált adat a visegrádi országok segélyallokációjáról

A visegrádi országok segélyallokációjának leginkább szembetűnő sajátossága, hogy forrásaik jelentős részét közvetlen szomszédságukban, azaz a Nyugat-Balkánon és a poszt-szovjet térségben költik el. Noha Európa egésze szempontjából is fontos ezen régiók stabilitása, mégis egyértelmű, hogy az esetlegesen növekvő instabilitást elsőként a kelet-közép-európai

²⁸ Lásd az OECD: *Development Co-operation Report Statistical Annex* 2007-es és 2008-as kiadványát. 33. táblázat.

²⁹ OECD: *Development Cooperation of the Czech Republic. DAC Special Review*. OECD, 2007. <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=24567>, lekérdezve 2007-09-12, 14. o.; World Bank: *The Czech ODA program in the current aid paradigm: challenges and opportunities for a more efficient aid*. Presentation for the Ministry of Finance, February 22, 2007. http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/Czech_ODA_program_-_challenges_and_opportunities.ppt, lekérdezve 2007-09-30, 3. o.; Kiss Judit: *A magyar nemzetközi fejlesztéspolitika a számok tükrében*. HAND – Aid Watch munkacsoport. 2007, 8-9. o., 11. o.; Zaganica Group: *Polish Development Assistance. Independent research conducted by non-governmental organizations*. 2007, Zaganica Group http://www.zaganica.org/pl/index.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=37&Itemid=138, lekérdezve 2009-05-21., 15. o.

³⁰ OECD: *Development Cooperation of the Czech Republic. DAC Special Review*. 20. o.; Zaganica Group: i. m. 19. o.

³¹ OECD: *Development Cooperation of the Czech Republic. DAC Special Review*. 21. o.

országok éreznék meg a növekvő migráció, a csökkenő nemzetközi kereskedelmi forgalom és tőkeberuházások, illetve az erősödő nemzetközi szervezett bűnözés formájában. További konfliktusok elkerülése az egykori Jugoszlávia területén, illetve a politikai stabilitás és gazdasági fejlődés előmozdítása a Független Államok Közösségének országaiban tehát kulcsfontosságú külpolitikai érdeke a visegrádi országoknak. Segélyallokációs adataikból néhány kiragadott szám jól érzékelteti, hogy arányaiban a négy visegrádi ország jóval több forrást áldoz közvetlen szomszédságának támogatására, mint a régi, nyugati donorok. A Cseh Köztársaság 2005-ben például bilaterális segélyeinek legnagyobb hányadát, 26 százalékát folyósította európai, további 15 százalékát pedig közép-ázsiai országok megsegítésére.³² A három legnagyobb összeget kapott partnerország között megtalálható volt Szerbia és Ukrajna. Lengyelország, szintén 2005-ben, bilaterális segélyei 61 százalékát folyósította európai országoknak, a három legnagyobb recipiens Szerbia, Ukrajna, valamint Üzbegisztán voltak.³³ Magyarország bilaterális ODA-jának 2005-ben 43 százalékát juttatta európai országoknak, Szerbia és Ukrajna esetünkben is a három legfontosabb célország között volt.³⁴

A partnerországokkal kapcsolatban további megállapítások tehetőek a 2. táblázat alapján, amely a négy visegrádi ország valamennyi olyan partnerországát mutatja, amellyel 2001 és 2007 között jelentősebb bilaterális fejlesztési kapcsolata volt, vagy valamilyen hivatalos dokumentumban partnerként volt definiálva.

A 2. táblázat alapján jól látható, hogy a négy ország fejlesztési partnerországai – néhány kivételtől eltekintve – besorolhatóak az alábbi három csoport valamelyikébe:

- a *közvetlen szomszédság*, azaz a Nyugat-Balkánhoz és a posztszovjet-térséghez tartozó államok; ezek dominanciája egyértelműen megfigyelhető a partnerországok listájában;
- Irak és Afganisztán szereplése a partnerek között a *nemzetközi kötelezettségekből* és az Egyesült Államokkal való szövetségi viszonyból vezethető le;³⁵
- az utolsó csoportot a szocialista időkből „átmentett” partnerek képezik, azaz olyan fejlődő országok, amelyekkel a rendszerváltást megelőzően is voltak fejlesztési kapcsolatok, például Jemen, Etiópia, Vietnám, Mongólia, Kambodzsa, Angola, Mozambik, Laosz. Ezen országok vagy mind szocialista ideológiájú politikai

³² Nikol Adamcová et al: *International Development Cooperation of the Czech Republic*. Institute of International Relations for the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic, 2006. 76. o.

³³ Development Co-operation Poland: *Annual Report 2006*. Ministry of Foreign Affairs, 2007.

³⁴ Kiss: *A magyar nemzetközi fejlesztéspolitika a számok tükrében*. 13. o.

³⁵ Magyarország és Csehország önállóan, Lengyelország pedig az Egyesült Államokkal közösen irányít egy-egy tartományi újjáépítési csoportot (*Provincial Reconstruction Team*) Afganisztánban.

rendszerrel rendelkeztek korábban, vagy valamilyen más megfontolás miatt a szovjet bloktól reméltek segítséget.

2. táblázat: A visegrádi országok partnerországai 2001 és 2007 között

Cseh Köztársaság	Magyarország	Lengyelország	Szlovákia
Afganisztán	Afganisztán	Afganisztán	Afganisztán
Angola	Bosznia és Hercegovina	Angola	Albánia
Bosznia és Hercegovina	Kambodzsa	Belarusz	Belarusz
Irak	Kína	Grúzia	Bosznia és Hercegovina
Moldova	Etiópia	Irak	Macedónia
Mongólia	Macedónia	Moldova	Kazahsztán
Szerbia	Irak	Palesztin Hatóság	Kenya
Vietnám	Kirgízia	Szerbia	Kirgízia
Jemen	Laosz	Ukrajna	Mongólia
Zambia	Moldova	Üzbegisztán	Mozambik
	Mongólia	Vietnám	Szerbia
	Palesztin Hatóság		Szudán
	Szerbia		Tádzsikisztán
	Ukrajna		Ukrajna
	Vietnám		Üzbegisztán
	Jemen		

Források: Adamcová et al (2006); Kiss (2007); Development Co-operation Poland (2007); SlovakAid (2006)

Felmerülhet természetesen a kérdés, hogy miért választanak egyáltalán a távoli fejlődő országok közül (azaz a fenti harmadik csoportba) tartozó partnereket a visegrádi donorok, miért nem csak a közvetlen szomszédságra (és esetleges nemzetközi kötelezettségeikre) koncentrálnak? Biztonságpolitikai érdekeik ugyanis egyértelműen a szomszédság támogatását írják elő számunkra, és nem a távoli fejlődő országokét, ahol ráadásul jóval költségesebb is a jelenlétük biztosítása, illetve gazdasági és politikai kapcsolataik is korlátozottabbak. Ennek magyarázata véleményem szerint részben a nemzetközi szervezetek nyomása kapcsán keresendő: mind az EU, mind az OECD elvárja (noha nem feltétlenül mondja ki) a visegrádi

donoroktól, hogy támogassanak (leg)kevésbé fejlett partnereket is.³⁶ Így, ha már szükséges támogatniuk ilyen országokat, akkor elsősorban olyanokat választanak, amelyekkel korábban is voltak kapcsolataik.

A segélyallokáció regressziós vizsgálata

A fenti kiragadott adatok, illetve a partnerországok felsorolása és csoportosítása azonban még nem bizonyítja, hogy a visegrádi országok valóban másképp járnának el a nemzetközi fejlesztési segélyezésben, mint a nyugati donorok logikája által meghatározott nemzetközi segélyezési rezsim egésze. Annak bizonyítása érdekében, hogy a négy visegrádi ország segélyallokációját más tényezők határozzák meg, mint a nyugati donorokét, az első szakaszban áttekintett szakirodalomban használt regressziós megközelítéshez hasonló módszert alkalmazom, értelemszerűen adaptálva azokat a visegrádi országok sajátosságaira. Az általam becsült modellt az (1) egyenlet foglalja össze.

$$\log(V4ODAcap_j) = \beta_0 + \beta_1 \log(pop_j) + \beta_2 \log(GDPcap_j) + \beta_3 GDPgr_j + \beta_4 Int_j + \beta_5 Balkan_j + \beta_6 CIS_j + \beta_7 Soc_j \quad (1)$$

ahol

- V4ODAcap_j: a j-edik recipiens által a visegrádi országoktól évente átlagosan kapott egy főre jutó ODA nagysága, az OECD adatai alapján;
- pop_j: a j-edik recipiens lakosságának nagysága az adott időszak átlagában, az IMF adatai alapján;
- GDPcap_j: a j-edik recipiens egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelme vásárlóerő-paritáson az adott időszak átlagában, az IMF adatai alapján;
- GDPgr_j: a j-edik recipiens GDP-jének átlagos éves növekedési rátája az adott időszak átlagában, az IMF adatai alapján;
- Int_j: a j-edik recipiens intézményi minőségét jelző mutató átlagos értéke az adott időszakban (a Freedom House vagy Political Risk Services indikátorai alapján);³⁷
- Balkan_j: a j-edik recipiensnek a Nyugat-Balkánhoz való tartozását jelző *dummy* változó;
- CIS_j: a j-edik recipiensnek a FÁK-térséghez való tartozását jelző *dummy* változó;
- Soc_j: a j-edik recipiensnek valamely visegrádi országgal a szocializmus idején fennállt fejlesztési kapcsolatát jelző *dummy* változó.

³⁶ Valérie Michaux: „EU enlargement. A brake of development cooperation?” *The ACP-EU Courier*, 2002. No. 193.; Maciej Drozd: *The New Face of Solidarity: A Brief Survey of Polish Aid*. Kézirat. 2007. http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID1132246_code948600.pdf?abstractid=1132246&mirid=2, lekérdezve 2009-05-21, 10. o.

A modellben megkíséreltünk valamennyi olyan tényezőt figyelembe venni, amely magyarázhatja, hogy a visegrádi országok mekkora összegű segélyeket adnak a partnerországoknak, a rendelkezésre álló adatok korlátai között. Így megjelennek a modellben a recipiens szegénységi szintjére, rászorultságára vonatkozó változók (egy főre jutó GDP), a recipiensek teljesítményét mérő változók (a gazdasági növekedés üteme, illetve az adott partnerország intézményi minősége), valamint a négy donor stratégiai érdekeire utaló változók (a Nyugat-Balkánra, illetve a FÁK-térségre jelző *dummy* változók). A szocializmus kori partnerországokat jelző *dummy* változó az esetleges útfüggést kívánja megragadni.³⁷ Sajnos azonban a négy donor és a recipiensek közti gazdasági kapcsolatok megragadására nincs kézenfekvő változó. A szakirodalomban a nyugati donorok esetében vagy a bilaterális kereskedelmi forgalom, vagy a befektetett tőkeállomány nagyságát veszi figyelembe. Sajnos azonban a vizsgált négy donor esetében igazából egyikre sem állnak rendelkezésre megfelelő adatok. Bízom azonban benne, hogy a modell magyarázóereje e nélkül is erős marad. A négy visegrádi donor gazdasági érdekei is főleg a Nyugat-Balkán és a FÁK-térség esetében erősek, így az ide tartozó országokat jelző *dummy* változó – reményeim szerint – némileg megragadja ezeket is.

A modell becsléséhez szükséges adatokat az alábbi módon állítom elő. Minden recipiens ország, amely az OECD DAC online adatbázisa értelmében segélyeket kapott valamely visegrádi donortól 2001 és 2006 között, egy megfigyelésnek számít. Az egy-egy recipiensnek a négy donortól jutó segélyek nagyságát összeadtam, majd egy főre vetítettem, és ez képezi a modell függő változóját. Az esetleges éves ingadozások torzító hatásainak kiszűrése érdekében valamennyi adatot átlagoltam a 2001 és 2006 közötti évekre, így gyakorlatilag egy keresztmetszeti adatsort kaptam. A modell változói között nem találtam jelentős korrelációt,

³⁷ Egy országban a politikai intézmények minőségének megítélésére használt legközismertebb mutatót az amerikai Freedom House szerkeszti és publikálja. A politikai jogok és a polgári szabadságjogok érvényesülését egy-egy országban hétfokú skálán mérik, ahol az alacsonyabb számok jelzik a nagyobb szabadságot. A gazdasági intézmények minőségének mérésére a Political Risk Services vállalat által 1984 óta megjelentetett International Country Risk Guide (ICRG) kiadványban közölt „jogállamiság” (*rule of law*) mutatót használjuk. A mutató egyrészt azt vizsgálja, hogy az országban mennyire függetlenek a bíróságok, másrészt, hogy a kormányzat és a lakosság mennyiben tiszteli, tartja be a törvényeket (beleértve, hogy például mekkora eséllyel sajátít ki/államosít a kormányzat magánberuházásokat). A törvényesség alapvetően meghatározza, hogy egy országban mennyire védettek a tulajdonjogok és így azt is, hogy mennyire éri meg a társadalomban befektetni. Ennek megfelelően a „jogállamiság” mutató a gazdaságot meghatározó legalapvetőbb intézmények mérőszámának tekinthető. A gazdasági és politikai intézmények, valamint a segélyek hatékony érvényesüléséről összefüggéseiről lásd például Collier – Dollar: i. m. 1475-1500. o., vagy Szent-Iványi Balázs: „State Fragility and International Development Co-operation” *UNU-WIDER Research Paper*, No. 2007/29. 2007.

³⁸ Szent-Iványi Balázs – Tétényi András: „Transition and foreign aid policies in the Visegrád countries. A path dependant approach” *Transition Studies Review*, Vol. 15. No. 3. (2008). Az adatok forrásait pontosan megadja a tanulmány melléklete.

amelynek alapján egyértelmű, hogy a modell becslését nem fogja torzítani a multikollinearitás jelensége.³⁹

2001 és 2006 között összesen 106 ország⁴⁰ részesült kisebb-nagyobb összegű, ODA-ként elszámolt támogatásokban a négy visegrádi országtól.⁴¹ Ezek jelentős része minimális összegű támogatást kapott, és mindössze 21 olyan volt közöttük, amely éves átlagban több, mint 1 millió dollárban részesült (ezen országok listáját és a kapott összegek nagyságát a 3. táblázat mutatja).

3. táblázat: A négy visegrádi országtól 2001 és 2006 között éves átlagban több mint egy millió dollár ODA-ban részesülő országok

Ország	Átlagos V4 ODA (millió dollár)	Ország	Átlagos V4 ODA (millió dollár)
Irak	27,29	Mongólia	2,94
Szerbia és Montenegró	17,24	Kazahsztán	2,68
Angola	15,79	Etiópia	2,33
Ukrajna	14,52	Üzbegisztán	2,25
Jemen	7,97	Moldávia	2,19
Belarusz	7,07	Tanzánia	1,70
Afganisztán	6,65	India	1,57
Szudán	5,98	Grúzia	1,38
Bosznia és Hercegovina	5,47	Pakisztán	1,00
Kína	4,07	Albánia	1,00
Vietnám	3,45		

Forrás: OECD StatExtracts Online alapján saját számítás

A (1) egyenletben definiált alapmodell paramétereinek becslését, illetve annak néhány egyszerű érzékenységvizsgálatát a 4. táblázat tartalmazza. A táblázatban szereplő – a Freedom House mutatóját tartalmazó – alapmodell (1) becslése révén viszonylag egyértelműen adódik a következtetés: a négy visegrádi ország segélyei allokációja során valóban nem veszi figyelembe a partnerországok szegénységi szintjét, illetve korábbi teljesítményét (sem az egy főre jutó GDP, sem a politikai intézményekre vonatkozó mutató nem szignifikáns), hanem kizárólag

³⁹ A multikollinearitás fogalma a regressziós modell magyarázóváltozói között fennálló magas korrelációra utal, amely legkisebb négyzetek módszerének használata esetén az adott paraméterekre vonatkozó becslések

⁴⁰ A vizsgálat során azonban csak 105 országgal tudunk dolgozni, mivel Irak, mint megfigyelés több adatnak a hiánya miatt is kiesik.

⁴¹ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy mindegyik országgal lett volna tényleges fejlesztési kapcsolat, hiszen a donorországokba érkező menekültek, illetve ösztöndíjas hallgatók költségei is elszámolhatóak ODA-ként, akárcsak a korábbi adósságok elengedése.

lakosságszámuk, illetve földrajzi hovatartozásuk és az esetleges korábbi kapcsolatok alapján dönt az országnak folyósított segélyek nagyságáról. A modell magyarázóereje közepesen erős (a determinációs együttható értéke 0,57), ami az ilyen jellegű regressziós vizsgálatoknál jónak mondható. Az első modellbecslés tehát egyértelműen alátámasztja tanulmányunk hipotézisét.

4. táblázat: Keresztmetszeti regressziós becslések OLS módszerrel a Visegrádi országok nemzetközi fejlesztési segélyeinek allokációjára, 2001 és 2006 közötti évekre

Függő változó: log(V4ODAcap)					
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
log(gdp_cap)	0,008 (0,061)	-0,15 (-1,094)	0,087 (-0,47)	-	-
log(pop)	-0,445* (-6,704)	-0,443* (-4,783)	-0,439* (-5,5)	-0,453* (-5,14)	-0,448* (-7,316)
gdp_gr	0,017 (0,404)	-0,009 (-0,162)	-0,009 (-0,24)	-	-
int_fh	-0,012 (-0,13)	-	-	-	-
int_prs	-	0,271** (2,005)	-	0,224*** (1,795)	-
Balkan	3,625* (6,01)	3,548* (3,625)	3,645* (5,822)	3,397* (3,577)	3,691* (6,256)
CIS	2,52* (5,14)	2,97* (5,068)	2,683* (5,67)	2,882* (4,768)	2,638* (5,795)
Soc	2,575* (4,073)	2,851* (-3,72)	2,742* (4,473)	2,939* (4,088)	2,665* (4,49)
Africa	-	-	0,043 (0,093)	-	-
Afganistan	-	-	4,104* (7,896)	-	3,89* (28,103)
konstans	-3,815* (-3,492)	-3,275* (-3,246)	-4,456* (-2,611)	-4,345* (-9,814)	-3,765* (-19,166)
R ²	0,57	0,60	0,61	0,60	0,61
Adj. R ²	0,54	0,57	0,58	0,57	0,59
megfigyelések száma (n)	105	81	105	81	105

Zárójelben a t-statisztikák értéke. A standard hibák robusztusak a heteroszkedaszticitásra nézve (a White-féle módszerrel számolva)

* = 1 százalékos szinten szignifikáns

** = 5 százalékos szinten szignifikáns

*** = 10 százalékos szinten szignifikáns

Forrás: saját számítás

Az 1. táblázat 2. modelljében a Freedom House mutatója helyett a Political Risk Services (PRS) mutatóját használtuk, amely meglepetésre öt százalékos szinten szignifikáns lett, igaz így 24 megfigyelésről le kellett mondani. Eszerint a stabilabb jogrendszerrel rendelkező országok több segélyre számíthatnak a négy visegrádi donortól. A változó szignifikanciája vélhetően abból fakad, hogy főleg olyan országokra nem áll rendelkezésre a

PRS mutatója, amelyek közepes jövedelműek, de feltételezhetően gyenge jogrendszerrel bírnak és viszonylag sok segélyben részesülnek a visegrádi négyektől.⁴² Szinte bizonyos, hogy a megfigyelések kiesése jelentősen torzítja az eredményt. A harmadik modellben kihagytuk a két intézményeket mérő változót, és két újabb *dummy* változót helyeztünk el a modellben. Az egyik Afganisztánra vonatkozik, és a nemzetközi kötelezettségekből eredő segélyeket próbálja mérni (Irak eleve kimaradt a vizsgálatból adathiány miatt); a másik pedig a szub-szaharai afrikai országokra vonatkozik. Az Afganisztánra vonatkozó *dummy* változó esetén a várakozásoknak megfelelően szignifikáns eredményt kaptunk, ám az afrikára vonatkozó *dummy* esetén nem.

Végezetül, a 4. és 5. modellek csak a szignifikáns változókat tartalmazzák, előbbi a PRS mutatóját a kevesebb megfigyeléssel, utóbbi pedig nem tartalmaz a recipiens intézményi minőségére vonatkozó változót. Az eredmények itt sem változnak érdemben (bár a PRS mutató itt már csak tíz százalékos szinten szignifikáns), összességében tehát többé-kevésbé robusztusnak tekinthetjük őket. Egyértelműen adódik a következtetés, hogy a visegrádi országok segélyeik allokációjában nem veszik figyelembe a partner országok jövedelmi viszonyait, gazdasági teljesítményét, illetve azt, hogy mennyire tartják tiszteletben a demokratikus és polgári szabadságjogokat. A lakosságszámon túl egyedül az ország földrajzi elhelyezkedését, a „szomszédságba” való tartozását, illetve a korábbi kapcsolatok meglétét; Afganisztán (és talán Irak) esetében pedig a nemzetközi kötelezettségeket veszik figyelembe. Némileg talán a jogállamiság erősségét is figyelembe vehetik, ám e mutató kapcsán az eredményeink valószínűleg nem robusztusak. Az 5. modell alapján egy nyugat-balkáni ország (Szerbia, Bosznia és Hercegovina, Albánia, Macedónia) *ceteris paribus* több, mint négy és félszer (360 százalékkal) annyi segélyre számíthat a visegrádi országoktól, mint más partnerországai. A FÁK országok, illetve a szocializmus korszakában is a partnerek közé tartozó államok esetében ez az arány 260 százalék körül van.

Mindegyik modell esetében 0,57 és 0,61 közötti a determinációs együttható értéke, ami közepesen erős kapcsolatra utal, és az ilyen jellegű regressziós vizsgálatoknál jónak mondható. Értelemszerűen túlzottan erős magyarázóerő egy ilyen jellegű modelltől nem várható el, hiszen a segélyallokációs döntéseket befolyásolhatják váratlan események (például egy humanitárius katasztrófa bekövetkezése) és ad hoc politikai döntések, amelyek szerepeltetése egy ilyen modellben csak nehezen lenne megoldható. Fő vonalaiban azonban,

⁴² Ilyen ország Afganisztán, Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Kirgízia, Grúzia, vagy Üzbegisztán.

meglátásom szerint, ez a regressziós modell magyarázza a visegrádi országok segélyallokációs döntéseit.

Következtetések

Tanulmányomban a visegrádi országok segélyallokációs döntéseit próbáltam elemezni, illetve összehasonlítani azt a fejlett nyugati országok gyakorlatával. A vizsgálat alapján levonhatóak bizonyos következtetések, amelyek alátámasztják tanulmányom hipotézisét. A visegrádi országok egyértelműen nem a szegénységi szint (egy főre eső GDP), vagy a korábbi teljesítmény (gazdasági növekedés üteme vagy intézményi minőség) alapján határozzák meg, hogy egy-egy partnerországuk mekkora összegű segélyekben részesüljön.

A vizsgálat alapján úgy tűnik, hogy a visegrádi négyek, legalábbis segélyeik allokációját tekintve, az „egoista” donorok csoportjában sorolhatóak. A visegrádi országok azokat a recipienseket támogatják elsősorban, amelyek stabilitásához közvetlen érdekük fűződik, illetve ahol gazdasági érdekeiket leginkább érvényesíthetik: a nyugat-balkáni és a FÁK-térség országait. Noha e megfigyelt viselkedés kétségtelenül összhangban van a négy ország érdekeivel, mindazonáltal felvetődik a kérdés, hogy mennyire tudatos, stratégiai döntések eredménye. Elképzelhető ugyanis, hogy pusztán „kényelmi” szempontokból választanak közeli recipienseket. Kétségtelen, hogy nagyfokú szegénységgel rendelkező afrikai országokban jóval költségesebb a jelenlét megteremtése, és a tapasztalatuk is kevesebb. Az „egoistának” tűnő segélyallokáció mögött tehát több ok is meghúzódhat, ám arra a kérdésre, hogy melyik magyarázza ténylegesen a négy ország segélyeinek eloszlását, az általunk alkalmazott módszer nem ad választ.

Ezzel összefüggésben felvetődik az is, hogy vajon hosszabb távon feltételezhetem-e, hogy az „európaizáció” és más hatások révén a négy visegrádi ország gyakorlata konvergálni fog a fejlett donorokéhoz? Vajon esetükben is meg fog jelenni előbb-utóbb a szegény, de jól teljesítő országok preferálása, vagy hosszabb távon is a szomszédságukra koncentrálnak forrásaikat? Az esetleges konvergenciafolyamat fontos szereplője az Európai Unió, amelynek gyakorlata, illetve explicit és implicit követelményei egyfajta „horgonyt” képezhetnek a kelet-közép-európai államok nemzetközi fejlesztéspolitikái számára. A folyamat lépéseinek és fő vonásainak feltárása fontos hozzájárulás lehet az „európaizáció” nemzetközi szakirodalmához.

Végezetül, meg kell jegyeztem, hogy kutatásom során impliciten feltételeztem, hogy a négy visegrádi ország azonos módon viselkedik. Ez valószínűleg nem fedti pontosan a

valóságot, a regressziós vizsgálatához szükséges megfigyelésszám összegyűjtése érdekében azonban feltétlenül szükséges leegyszerűsítés volt. Könnyen lehet azonban, hogy az hasonló háttér, földrajzi fekvés, történelmi múlt és külpolitikai érdekek ellenére is fontos különbségek vannak a Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia segélyeinek allokációja között. Az egyes országok vizsgálatához azonban mindenképpen hosszabb adatsorokra van szükség, mint amelyek napjainkban rendelkezésre állnak.

Melléklet: A regressziós vizsgálatához felhasznált adatok forrása

Adat neve	Adat forrása
Egy főre jutó jövedelem (GDPcap)	IMF World Economic Outlook Database Online
Lakosságadatok (pop)	IMF World Economic Outlook Database Online
Gazdasági növekedés üteme (GDPgr)	IMF World Economic Outlook Database Online
Fejlesztési segélyadatok (V4ODAcap)	OECD StatExtracts Online
Intézményi minőséget mérő index (int_fh)	Freedom House: Freedom in the World Online
Intézményi minőséget mérő index (int_prs)	Political Risk Services: International Country Risk Guide 2008

Sayfo Omar:

A tájékoztatás Szíriában és a szír közvéleményt döntően befolyásoló fórumok

Az információs forradalom és globalizáció mára nem csak a Nyugaton, hanem az arab világban is zajlik. Az információ áramlásának és befogadásának modellje azonban kulturális és történelmi körülmények miatt nagyban eltér a két kultúrkörben. A nyugati ember sokszor értetlenül szemléli, hogy miért viszonyul az arab ember tőle merőben eltérő módon az olyan aktuális politikai kérdésekhez, mint vallás, demokrácia, terrorizmus vagy szólásszabadság. A hírek Szíriában a formális eszközök mellett a sokszor személyes interakciók útján, szájról szájra terjednek. Alábbi kutatásomban kizárólag az elsődleges hírközlő és véleményformáló médiumok vizsgálatára szorítkozom.

Először rövid áttekintem a szíriai tájékoztatás történetét, majd egyenként bemutatom azokat a hagyományos és modern médiumokat, melyek döntően befolyásolják a szír közvélemény formálódását. A sort a legrégebbinek tekinthető médiummal, a mecsetek pénteki khutbáival (a pénteki ima előtt a mecset imámjának a hívőkhöz intézett beszéde) által ez kezdem, majd a nyomtatás, rádió, és televízió vizsgálata után eljutok egészen az internetig. A médiumok hatásának vizsgálatánál kizárólag hivatalos szíriai forrásokra és helyszínen szerzett tapasztalatokra támaszkodom.

Előszó

Az információs forradalom és globalizáció mára nem csak a Nyugaton, hanem az arab világban is zajlik. Az információ áramlásának és befogadásának modellje azonban kulturális és történelmi körülmények miatt nagyban eltér a két kultúrkörben. A nyugati ember sokszor értetlenül szemléli, hogy miért viszonyul az arab ember tőle merőben eltérő módon az olyan aktuális politikai kérdésekhez, mint vallás, demokrácia, terrorizmus vagy szólásszabadság. Szíria igen fontos szerepet játszik a Közel-Kelet politikai életében. A tömegek politikai

* Sayfo Omar (1982) diplomáját az ELTE Arab szakán szerezte, majd a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Arab tanszékén kezdte meg PhD tanulmányait. Jelenleg a Hír TV külpolitikai szerkesztője. Számos újságcikk mellett két könyv szerzője. *Közeli Kelet* című riportkötete 2008-ban jelent meg, *Allah Vendégei* című munkája pedig 2009-ben került a boltokba.

állásfoglalása hosszú vagy rövid távon komoly kihatással lehet az ország, és így a térség sorsára.

Fontos és igen aktuális kérdés tehát, hogy megértsük a gondolkodást Szíriában és megtudjuk, hogy melyek azok a tényezők és fórumok, melyek napjainkban döntően befolyásolják az ottani közvéleményt. A szír példa ismeretével e mellett több más arab ország közvéleménye megértéséhez is kulcsot kaphatunk.

A hírek Szíriában a szoros társadalmi kötelékek miatt sokszor személyes interakciók útján, szájról szájra terjednek. Ennek vizsgálata külön kutatás tárgya lehet. Alábbi kutatásomban kizárólag az elsődleges hírközlő és véleményformáló médiumok vizsgálatára szorítkozom.

Az alábbiakban először rövid áttekintem a szíriai tájékoztatás történetét, majd egyenként bemutatom azokat a hagyományos és modern médiumokat, melyek döntően befolyásolják a szír közvélemény formálódását. A sort a legrégebbinek tekinthető médiummal, a mecsetek pénteki *khutbáival*¹ kezdem, majd a nyomtatás, rádió, és televízió vizsgálata után eljutok egészen az internetig. A médiumok hatásának vizsgálatánál kizárólag hivatalos szíriai forrásokra és helyszínen szerzett tapasztalatokra támaszkodom. A szír napilapok nyomtatási és eladási példányszámára vonatkozó információk a Szíriai Terjesztési Intézettől származnak, melyeket a hivatal nyomtatott formában bocsátott a szerző rendelkezésére.

A szíriai tájékoztatás rövid történelmi áttekintése

Az arab és iszlám világ történelme során az állam és egyház soha nem váltak el olyan élesen egymástól, mint a nyugati világban. A vallási és világi vezetés egysége a tömeggel való kommunikációban is megnyilvánult. A vezetők kommunikációs fórumként használták a mecsetek pénteki khutbáit ahol sokszor a politikai döntéseket vallási köntösbe bújtatva tálták a hívőknek. Ez muszlim a tradíció Szíriára is jellemző volt.

A tájékoztatás modern korszaka Szíriában a XIX. században kezdődött. Az első nyomtatott lap 1865-ben az oszmán jelenlét idején jelent meg *Szúrijja* néven. A lap a politikai vezetés döntéseit, a meghozott határozatokat és törvényeket közölte a lakossággal. Kis példányszáma és a magas analfabétizmus miatt azonban csak egy szűk elithez jutott el. A hírek

¹ A khutba az a beszéd, melyet a mecset imámja a pénteki ima előtt intéz a hívekhez. Ennek témája lehet vallási vagy társadalmi is.

leginkább szájról-szájra járva jutottak el az emberekhez. A *Szúrijja*-t 1886-ban követte az első magazin, melynek címe *Mir'át al-sarq* [A Kelet tükre] volt.

Az Oszmán Birodalom felbomlása után Szíria francia fennhatóság alá került. A francia mandátum idején (1920-46) közel kétszáz lap működött Szíriában.² A sajtó azonban súlyos cenzúrának volt alávetve és a – továbbra is – magas analfabétizmus miatt a nyomtatott lapok véleményformáló hatása igen alacsony maradt. A hírek ebben az időszakokban is a hagyományos társadalmi kapcsolatok útján terjedtek. A nyomtatás mellett megjelent a rádió is. Eleinte Szíriának nem volt saját adója. Irakban azonban 1936-tól, Libanonban pedig 1938-tól üzemelt rádióadó, melyek Szíria bizonyos területein is foghatók voltak. E mellett a II. Világháború idején a Nagy-Britannia a BBC Londonból sugárzott arab adásával, Németország pedig a *Sawt as-sarq* [Közel-Kelet] nevű szintén arab nyelvű adással próbálták befolyásolni az emberek gondolkodását.

Az ország 1946. április 17-én az utolsó francia egységek távozásával nyerte el ténylegesen függetlenségét. A politikai stabilitás azonban még sokáig váratott magára. A függetlenséget követő tíz évben Szíriának húsz kormánya volt. A francia mandátum alól való felszabadulás évében útjára induló első szíriai rádiócsatorna, innentől kezdve a mindenkori vezetés szócsöve lett.

A hatalom elsőként a Hazafias Tömb (*al-Kutlah al-watanijjah*) kezébe került. Az ország új vezetői azonban – az egykori gyarmatosítókhoz hasonlóan – kemény cenzúrának vetették alá az országban működő lapokat.³ Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy 1946 és 1949 közt 99 lapot tiltottak be melyek többsége a hatalommal szemben kritikus, ellenzéki kiadvány volt.⁴

1949. március 30-án *Husni Za'ím*⁵ hajtott végre katonai puccsot. A tájékoztatás helyzete azonban a ő uralma idején sem javult. Az első áttörésre csak az 1949 augusztus 4-től november 29-ig tartó második puccs alatt került sor. Az október 8-án hozott 53-as törvény Szíria első sajtótörvénye lett. Ez – elviekben – garantálta a szólásszabadságot és lehetőséget kínált magánlapok alapítására is. 1950-ben alkotmányban is garantálták a sajtószabadságot. A

² Samír Abd-Arrahmán: *Al-Ilám asz-Szúrijj ba'da szanawát al ighláq wal ilghá* [A szíriai tájékoztatás az elnyomás és bezárások éveitől kezdve]. Reda Series for Information, 2003. 17. o.

³ Hisám Luqmán: *Al-Szháfa asz-Szúrijja Mádíhá wa Hádíruhá* [A szíriai újságírás múltja és jelene]. Mansúráta Wazárat al-thaáfijja, 1997. 165.-167. o.

⁴ u. o. 177.-181. o.

⁵ Husní Zaím (1897-1949) Szíria első, puccsal hatalomra került elnöke volt. Pályafutását a török majd a francia hadseregben kezdte. 1948-ban Szíria hadügyminisztereként támadást indított Izrael ellen, 1949 március 30-án vér nélküli puccsot hajtott végre. Elnöki tisztségét csupán négy és fél hónapig tölthette be. Megbuktatása után börtönbe zárták, majd kivégezték.

törvény adta lehetőséget azonban nem használták ki. Nem alakultak új lapok és a már meglévő orgánumok is tartózkodtak a politikai vezetés kritizálásától.⁶

Hamarosan törvényi szigorítások léptek életbe. 1952-ben kiterjesztették az elnök jogkörét, akinek így már személyes jogában állt beszüntetni a nemkívánatosnak ítélt sajtótermékeket. 1953-ban pedig új sajtótörvény született, mely megszüntette az újságírók törvény által garantált védeltségét.

A szigorú törvény mindössze egy évet élt. 1954-ben a parlament visszatért az 53-as törvény alkalmazásához. Hamarosan bevezették az újságíró igazolványt és törvényben rögzítették a különböző újságírói jogkörökkel járó felelősségeket. Ezt követően már csak kizárólag újságírói igazolvánnyal rendelkező személyek végezhetek újságírói tevékenységet. Az igazolvány bár védelmet jelentett, de komoly felelősséggel is járt. A Rádió és Híradás-ügyi Általános Igazgatóság (*al-Mudíríjja al-'ámma lil-Diája wal-anbá'*) ugyanis bármikor visszavonhatta az igazolványt. E mellett az anyagi források hiánya is korlátozta az újságírás fejlődését. A Szíriában működő magán és nagytőke ugyanis – elsősorban a magas analfabétizmus miatt – nem támogatta az újságírást.⁷

1958. február 22-én egyesült Szíria és Egyiptom. Az 1958. augusztus 12-én hozott 35-ös számú forradalmi parancs katonai cenzúra alá rendelte a szír tájékoztatást. A cenzúra nem csak a nyomtatott és elektronikus sajtóra, de a könyvnyomtatásra és mozifilmekre is kiterjedt. Az év végére már csupán 22 újság maradt forgalomban, ami azt jelentette, hogy közel felével csökkent a Szíriában megjelenő lapok száma.⁸ Az 1960-ban hozott 156-os törvény tovább rontott a sajtószabadság helyzetén, mivel azután már kizárólag csak az Nemzeti Egyesület (*al-Ittihád al-Qawmíjij*) által engedélyezett kiadványok jelenhettek meg. A cenzúra az 1960-ban megalakuló szír állami televízió (*al-tilfzión asz-Szúríjij*) működésére is kiterjedt.

Az Egyiptommal való egység 1961 szeptember 28.-ig tartott. A szétválás után a parlament minden korábbi sajtóra vonatkozó törvényt és rendeletet hatálytalanított és visszatért az 53-as törvényhez. Jogi akadályja nem volt magán sajtóorgánumok létrehozásának. Bár alapultak új lapok, az újságírás színvonala továbbra sem javult.⁹ E mellett továbbra is fennmaradt a cenzúra, mely innentől kezdve az egységpárti sajtót kezdte súlytani.

⁶ u. o. 177.-181. o.

⁷ u. o. 177.-181. o.

⁸ Abd-Arrahmán: i. m. 25. o.

A szír tájékoztatás a baathista rendszer alatt

A Szíriát ma is irányító Baath párt 1963-ban került hatalomra. Az új vezetés – elődeihez hasonlóan – saját irányítása alá vonta a tájékoztatást, és annak feladatát elsősorban a Baathista forradalom céljainak ismertetésére mellett az alábbi pontokban határozta meg:¹⁰

- A szocialista és nemzeti eszmék terjesztése Szíriában.
- A bel és külföldi közvélemény megnyerése.
- Az emigrációban élő szírek megnyerése.

Az 1963. március 13-án hozott 4-es számú törvény betiltotta az állami ellenőrzésen kívül eső sajtótermékeket és médiumokat. Ezzel az állami tájékoztatás monopol helyzetbe került. A különböző politikai kérdésekben így a szírek – néhány külföldről sugárzott rádióadót leszámítva – kizárólag helyi és így államilag cenzúrázott forrásokból tudtak informálódni.

A Baath párt hatalomátvételét követő időszakban két fontos momentum volt, amely rontotta a szír tájékoztatás belföldi megítélését. 1976. augusztus 12-én *Tell al-Za'tar*-nál a szír hadsereg asszisztált a libanoni maronita keresztények, palesztin menekültek elleni offenzívájához. 1982-ban a Muszlim Testvérek nevű iszlamista szervezet terrortámadásokat hajtott végre Szíria különböző pontjain, melyre válaszul a szír légierő támadást hajtott végre a szervezet fellegvárának tartott Hamá városa ellen. A szír tájékoztatás mindkét esetben a kormány nézőpontját közölte, ami sokszor ellentétes volt az emberek megítélésével.¹¹ Ebben az időszakban számos tapasztalt újságíró tiltottak el a publikálástól, illetve helyeztek át korábbi munkakörétől távol eső hivatalokba.

A 90-es évekre a szíriai tájékoztatás elvesztette hitelét. A médiumok következetesen cenzúrázták az országot érintő negatív híreket. Nem írtak például a rendszeres áramszünetekről és a bürokráciában burjánzó korrupcióról.¹² Ezzel egyidőben egyre inkább elterjedtek az egyéb arab országokból sugárzott műholdas csatornák, melyek új alternatívát

⁹ Abd-Arrahmán: i. m. 27. o.

¹⁰ dr. Adíb Khodúr, *Al-Szháfa asz-Szúrija -Nas'atuhá wa tatawwurruhá wáqiuhá al-ráhin [A szíriai újságírás, keletkezése, fejlődése és jelene]*. Dimašq, 1972, 489.o.

¹¹ "Lá suhof lá Sahafijjún wa lá man jahzanún". *Al-Nahár*, 2001. február 20.

¹² "Kajfa nasta'idu qári'an faqadnáhu?" [Hogyan szerezzük vissza elvesztett olvasóinkat?]. *Al-'arab al-Jawm* (Jordánia), 2001. május. 13.

kínáltak a tájékozódásban. A szíriai emberek, hazájuk tájékoztatásába vetett bizalmának csökkenését leginkább a napilapok példányszámának alakulása mutatta:¹³

1. táblázat: A főbb szír napilapok példányszámának alakulása 1990 és 2000 között

	1990	1999	2000
Tisrín ¹⁴	60,000	14,770	20,000
al-Thawra ¹⁵	15,000	28,000 ¹⁶	20,000
al-Baath ¹⁷	10,000	4000	7000

Forrás: A szíriai Terjesztési Intézet adatai szerint.

Ahogy a táblázat is mutatja, 2000-ben fordulat állt be, és a lapok eladott példányszáma növekedni kezdett. A változás oka, hogy ebben az évben meghalt Háfiz al-Aszad elnök és hatalomra került fia, Bassár. A fiatal országa megreformálását tűzte ki célul. A szír média így felső utasításra egyre gyakrabban helyezte terítékre az országban uralkodó korrupció kérdését.¹⁸ Ennek köszönhetően az embereknek a helyi tájékoztatásba vetett bizalma növekedni kezdett. Az új elnök 2001. szeptember 22-én kiadott 50-es elnöki rendelete engedélyezte Szíriában a magánlapok kiadását, így lehetőség nyílt a tájékoztatás fejlődésének megindulására.

A sajtóreformok azonban nem oldották meg a szír tájékoztatás minden problémáját. Bár a törvények lehetőséget kínáltak az újságíróknak véleményük szabad kifejezésére, a régi reflexek továbbra is megmaradtak. Ezt példázza egy 2003-ban történt eset. Az amerikai csapatok Bagdadba történő bevonulását a világ számos csatornája élőben közvetítette. Ezzel szemben a szír televízió egész nap ismeretterjesztő filmeket sugárzott. Az egy nappal később megjelenő napilapok pedig csak homályos állításokat közöltek az iraki helyzetről. Az emberek így más arab hírforrásokból voltak kénytelenek tájékozódni az ügyben.¹⁹

¹³ A szíriai Terjesztési Intézet adatai szerint.

¹⁴ Országos napilap.

¹⁵ Országos napilap.

¹⁶ A példányszám emelkedés lehetséges oka, hogy 1999-ben az at-Thawra négyoldalas szórakoztató melléklettel bővült ki.

¹⁷ A Baath párt napilapja.

¹⁸ "Kajfa nasta'ídu qári'an faqadnáhu?" [Hogyan szerezzük vissza elvesztett olvasóinkat?]. *Al-'arab al-Jawm* (Jordánia), 2001. május. 13.

¹⁹ „Szu'ál as-sári' al-szürijj: Kajfa nusaddiqu Ihtilála Ba^{gh}dád wa tilfizijúnuná lam ju'linahu?" [A szíriai utca kérdése: Hogyan higgyük el Bagdad elestét, ha a televíziónk nem jelenti be?]. *An-Nahár*, 2003. május 09.

A mecsetek mint tömegkommunikációs fórumok

Az iszlám kultúrában a mecsetek számítanak az egyik legfontosabb közösségi fórumnak. A jó muszlimnak péntekenként ajánlott elmennie a mecsetbe, hogy ott meghallgassa az imám beszédét, majd a többi hívővel közösen lerója pénteki imáját. A mecsetekben elhangzott pénteki beszédnek (khutba) mindig komoly szerepe volt a közvélemény formálásában. Ez a hagyomány a modern Szíriában is továbbél. A pénteki khutbának hagyományosan kidolgozott formai és tartalmi követelményeknek kell megfelelnie. Szerkezete az alábbi egységekből áll:

1. Isten és prófétáinak dicsőítése. Ennek szövege állandó.
2. A khutba szövege. Ennek témája lehet aktuális vagy történelmi esemény, esetleg hétköznapi társadalmi, családi vagy vallási téma. Az imám kijelentéseit minden esetben Korán idézetekkel, Mohamednek tulajdonított mondásokkal vagy hadisz részletekkel támasztja alá.
3. A khutba lezárása. Az imám fohászra hívja a híveket, majd maga is leül és elmormolja annak szövegét.
4. A khutba tanulságainak levonása, összegoglalása.
5. Fohász (du'á) Ennek szövege mindig hasonló sémát követ. Szövegében azonban lehetnek apróbb különbségek. Az imám Isten áldását és megbocsátását kéri a muszlimok számára. Az imám minden mondata után megvárja amíg a hívek egyszerre Àmín (Ámen) szóval válaszolnak. A fohász második felében az imám az ország vezetőjére is áldást kér. Ez utóbbi igen fontos, hiszen az imám az uralkodó nevének megemlékezésével egyben a fennálló rendet is legitimálja.
6. Általános konklúzió. Ennek szövege állandó. A végén az imám felszólítja a müezzint, hogy hívja imára az embereket.

Szíria lakosságának 74 százaléka szunnita muszlim, 16 százaléka egyéb muszlim, 10 százaléka pedig keresztény.²⁰ A vallási ügyekért a Vallásügyi Minisztérium (*Wazárat al-Awqáf*) felel. A minisztérium felépítése a többi minisztériuméhoz hasonlatos. Élén a vallásügyi

²⁰ CIA World Factbook 2007. Internetes kiadás.

miniszter (*Wazír al-Awqáf*) áll.²¹ Az intézménynek külön bizottsága felel a gazdasági, az igazgatási és vallási ügyekért. Megyei szinten az ügyeket a Vallásügyi Igazgatóságok (*Mudíríjjat al-Awqáf*) irányítják, melyek alatt a városok vallási igazgatóságai állnak.

A mecsetek dolgozóinak, csakúgy mint a pénteki khutbákat tartó imámoknak kinevezéséért a minisztérium felel, és ő folyósítja a fizetéseket is. Ez azt jelenti, hogy kizárólag a rendszer által elfogadott imámok hirdethetik az igét. Önjelölt prédikátorok nem juthatnak szóhoz. Az imámok kizárólag szír állampolgárok vagy az országban élő palesztin menekültek lehetnek.

A Vallásügyi Minisztérium különböző kül- és belpolitikai események kapcsán írásos utasítást ad a vallásügyi igazgatóságoknak, melyben felkéri őket, hogy a hatáskörük alá tartozó imámok figyelmét hívják fel az adott téma fontosságára, azok pedig fűzzék bele a szükséges iránymutatást a pénteki khutbáikba.

Ilyen rendszeresen visszatérő külpolitikai téma az iraki, a libanoni illetve a palesztin helyzet, melyek kapcsán az imámok mindig megjelölik a jónak vélt és az ellenséges oldalt. Belpolitikai téren ilyen fontos téma volt a 2007. nyarán a szokatlan forróság miatt bekövetkezett energiaválság, amikor az imámok takarékosagra szólították fel a híveket. De ugyanez történt 2007. őszén is az általános élelmiszer és energia áremelések után, amikor az imámok egyhangúlag hívták fel a hívek figyelmét a helyzet vallási vetületére, mi szerint a jó muszlim türelmes, elviseli a nélkülözést és lemond a felesleges kiadásokról.²²

Az ima végi fohászkodás (*du'á'*) során az imámok Isten áldását kérik a köztársaság elnökére.

A keresztény templomok miséi és istelettszetelei során a pap nem beszél politikáról. Ugyanez a helyzet a sajátos vallási tradíciókkal rendelkező drúzok és alaviták gyülekezeteinél is. Kijelenthetjük tehát, hogy az állam kizárólag a többségi társadalmat adó szunniták esetében használja kommunikációs fórumként a vallási fórumokat.

A mecsetek hatékonysága a számok tükrében

Szíriában jelenleg 9510 mecset üzemel, 610 pedig épülőfélben van.²³ A Szíria területén lévő összes mecset a Vallásügyi Minisztérium fennhatósága alá tartozik, és újabb mecsetek is csak az ő engedélyével épülhetnek. A legkisebb mecsetekben 250-300 fő a közepesekben 2-3000

²¹ Az adott időszakokban elhangzott khutbák szövegei alapján.

²² Az adott időszakokban elhangzott khutbák szövegei alapján.

²³ A szíriai Vallásügyi Minisztérium 2007. novemberi adatai szerint. Személyes interjú.

fő a legnagyobbakban pedig 20-25 ezer ember fér el. A gyakorlat szerint a mecsetek döntő többsége péntekenként zsúfolásig megtelik. Sok helyen még a mecsetudvarokon is gyülekeznek a hívek. Ez teszi szükségessé az újabb mecsetek építését.

A mecsetek látogatóinak szociális hátteréről és életkoráról idáig még nem készült hivatalos statisztika. A társadalmi gyakorlat azonban azt mutatja, hogy az egyedülálló muszlim férfiaknak alig több mint fele, míg a házasoknak már közel 90 százaléka látogatja a pénteki imákat.

Ha tényként kezeljük, hogy nők és 14 éven aluliak igen ritkán látogatják a pénteki imát, kijelenthetjük, hogy hozzávetőlegesen minden 495 felnőtt szunnita férfira jut egy mecset.

Ami a khutba megítélését és hatékonyságát illeti, kijelenthetjük, hogy a hívek 85 százaléka elfogadja az imám szavait, mondván az teljes összhangban áll az iszlám tanításaival. Azzal, hogy a Vallásügyi Minisztérium hatással van a khutba témájára, 90 százalékuk tisztában van. A tájékozatlanság itt inkább a 18 éven aluliak körében jellemző.²⁴

Ezzel tehát a mecsetek igen hatékony kommunikációs fórumok, melyeken keresztül a kormány el tudja juttatni iránymutatásait az emberekhez.

A szíriai nyomtatott sajtó

A 2001. szeptember 22-én kiadott 50-es elnöki rendelet engedélyezte Szíriában a magánlapok kiadását. Az országban a három állami napilap mellett (*al-Baath*, *Thawra*, *Tisrhrín*) jelenleg 133 magán kézben lévő heti és napilap működik.²⁵ Ezek példányszáma azonban (az *al-Watan*-t leszámítva²⁶) messze elmarad az állami lapokétól.²⁷

A szíriai politikai pártok valamennyien rendelkeznek saját lappal. Ezeket a pártok általában ingyen osztogatják tagjaik között. A lapok ténylegesen, piacon eladott példányszáma igen alacsony. Szíriában e mellett a legális politikai pártok kizárólag a kormánnyal egy oldalon álló Hazafias Front (*al-Dzsabha al-Watanijja*) kötelékén belül működnek. Ebből adódik, hogy a pártlapok ritkán fogalmaznak meg az állami lapokétól eltérő véleményt.²⁸

²⁴ Saját felmérés. A megkérdezettek: pénteki imáról kijövő emberek. Területi megoszlás: Damaszkusz: 100 fő, Aleppo: 100 fő, Idleb: 100 fő, Hama: 50 fő

²⁵ A szíriai Terjesztési Intézet 2007 novemberi adatai szerint.

²⁶ Az *al-Watan* 2006 decemberében alapult magánlap. Központja a damaszkuszi szabadkereskedelmi övezetben van. Mint ilyen, jogilag a külföldi lapokhoz hasonló elbírálás alá esik. Pédányszámát tekintve az *al-Watan* az egyetlen jelentős magánlap Szíriában.

²⁷ A Szíriai Tájékoztatási Minisztérium 2007 novemberi adatai alapján.

²⁸ „*Szaháfa Kol Wa-skor*”.[Lakáj Média], Al-Muhaawir al-Lubnánijj, 2003. június-július.

2. Táblázat: Pártlapok Szíriában

Lap neve	A lap által képviselt párt	Nyomtatott/ eladott példányszám ²⁹
Sawt al-Sa'b	Szíriai Kommunista Párt -Baqdási szárny	756/152
al-Núr	Szíriai Kommunista Párt -Faysali szárny	1689/278
Al-Wahdawijj	Egységes Szocialista Párt	820/65
Àfáq	Arab Szocialisták Pártja	663/45
al-Mítháq	Egyesült Arab Szocialista Párt	336/25

A *Bajt al-Khibra al-Dirását wal-Istshárt al-Iqtisádijja* [Gazdasági Tanácsok Tanulmányok és Iránymutatások Központja] nevű damaszkuszi székhelyű kutatóintézet 2006. májusában készített felmérést a szírek újságolvasási szokásairól.³⁰ A felmérés idejében még nem voltak jelen a szír piacon a különböző magán lapok.

A kérdezőbiztosok 1200 embert, többségükben értelmiségieket kérdeztek újságolvasási szokásaikról. Az értékelhető válaszadók száma 898 volt. Az eredmény szerint a megkérdezettek 34 százaléka napi rendszerességgel, 58 százalékuk pedig alkalmanként olvas napilapokat, miközben 8 százalékuk egyáltalán nem olvas újságot. Az újságot naponta olvasók aránya az állami hivatalokban közt volt a legmagasabb (78 százalék). A más munkakörökben dolgozóknál ez az arány átlagosan csak 27 százalék volt.

Területi megoszlás szerint a Szíria déli megyéiben lakók ötven százaléka napi rendszerességgel, negyven százaléka alkalmanként olvas lapokat. A többi megyében ez átlagosan húsz, illetve 65-75 százalék volt.

1-től 4-ig terjedő bizalmi skálán a megkérdezettek a következőképp pontozták a sajtót: helyi (állami) napilapok: 3,1 helyi magazinok: 3,1 helyi elektronikus sajtó: 3,2 arab sajtó: 3,4.

A pontozásból egyértelműen látszik, hogy a megkérdezettek körében a külföldi arab lapok valamelyest nagyobb bizalomnak örvendenek mint a helyi (kormány által irányított) sajtó. A déli megyékben a helyi lapokba vetett bizalom az átlagnál magasabb (3,3 százalék) a külföldi arab lapok pontja pedig az átlagnál alacsonyabb (2,75 százalék) volt.

A kérdőív többfeleletes kérdésére, mi szerint hogyan lehetne javítani a sajtót jellemző állapotokon, a megkérdezettek 78 százaléka felelte azt, hogy "Szólásszabadságot garantáló törvények meghozatalával. Előkelő helyen szerepelt még az újságírók színvonalasabb képzése

²⁹ 2007 június havában a hetenként átlagosan eladott példányszám a Szíriai Tájékoztatási Minisztérium 2007 novemberi adatai alapján.

³⁰ Az eredményt az al-Thawra publikálta ugyanabban a hónapban.

is (70,8 százalék). A válaszból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szíreknek közel nyolcvan százaléka úgy véli, hogy hazájában a szólásszabadság javulásra szorul.

A megkérdezettek az alábbi témákat preferálják az újságokban: Helyi-, kül- illetve belpolitika (56 százalék), kultúra (52,6 százalék), helyi ügyek (48,7 százalék), közgazdaság (39,1 százalék), tényfeltárás (38,4 százalék), sport (37 százalék), közvéleménykutatások (29,3 százalék).

A közvéleménykutatás problémája és a szír sajtó helyzete a számok tükrében

Szíriában viszonylag kevés közvéleménykutatás és statisztika készül. A bármiféle ilyen kutatásokat legfőbbképpen kulturális tényezők nehezítik. *Dr. Suhayl Hamdán* szír egyetemi tanár és a *A Bajt al-Khibra al-Dirását wal-Istshárt al-Iqtisádijja* közvéleménykutató intézet megalapítója szerint a megkérdezett szírek nagy része gyanakvásból, vagy társadalmi megítélésük kedvezőbbé tétele miatt sokszor nem a valóságot hanem a szerintük tőlük elvárt választ adják a kérdésekre.³¹ Szíriában egy művelt férfi ideálképehez hozzátartozik, hogy az illető napi rendszerességgel olvassa a sajtót. Sokan ezért alaptalanul állították, hogy naponta olvasnak újságokat. Mások pedig azért állíthatták, hogy naponta követik a sajtót, mert attól tartottak, hogy a nemleges válasz azt sugallná, hogy nem bíznak az állami tájékoztatásban. Ha hű képet akarunk kapni a szír sajtó helyzetéről, a száraz számokhoz kell nyúlnunk.

3. Táblázat: Szíriai napilapok példányszámának alakulása egyes szíriai régiókban

	Összes	Damaszkusz	Homsz	Aleppo	Tartusz	Lattakia	Idleb	Deir al-Zour
al-Baath	5765	2384	500	750	270	465	50	200
Tishrín	30,000	11,856	2800	3000	2800	3100	200	950
al-Thawra	52,265	23,725	4360	?	6000	4500	260	1400
al-Watan	19,100	8892	2400	2300	1500	2200	90	236
Syria Times	1360	894	25	75	20	25	3	25
Al-Dijár	19,900	8819	1500	2324	1200	2400	100	300
al-Rijádijja ³²	56,055	15,550	8000	15,000	1575	6000	550	2000

2007-es adatok szerint Szíria lakossága 19.314.747 fő.³³ A 14 éven aluliak aránya – akik korukból adódóan nem olvasnak napilapokat – 36,5 százalékot teszik ki. A 14 éven felüli

³¹ Személyes interjú, 2007. november 2.

³² Szíriai állami sportlap. Csak szombati és hétfői napokon jelenik meg.

³³ CIA World Factbook 2007. Internetes kiadás.

lakosság tehát hozzávetőlegesen 12,25 millió főt számlál. Ha összeadjuk a szíriai kormány által ellenőrzött politikai lapok naponta nyomott példányszámát³⁴ kijelenthetjük, hogy azok 108.390 példányt tesznek ki. A szíriai Nyomtatványügyi Igazgatóság (*Mudíríjjat al-Matbú'át*) adatai szerint a remmitenda átlagosan húsz százalékra tehető. A ténylegesen eladott példányszám így hozzávetőlegesen 86.712. Ha feltételezzük, hogy egy ember kizárólag egy lapot olvas és hogy egy lappéldány – a szoros társadalmi kötelékek miatt – átlagosan hat kézen jár körbe (Erről nem létezik hivatalos statisztika. A szám Európában átlagosan 3-4 között mozog) azt az eredményt kapjuk, hogy hozzávetőlegesen 520 ezer szíriai olvas naponta újságot. Ez pedig a 14 évnél idősebb lakosságnak mindössze 4,25 százaléka. Kijelenthetjük tehát, hogy a helyi szír sajtó sokat veszített véleményformáló hatásából.

A lapok alacsony olvasottságának egyik oka az analfabétizmus. A 2004.-es népszámlálás adatai szerint a 15 éven felüli szíreknek 79,6 százaléka tud írni és olvasni. Ez a szám férfiak esetében 86, nőknél pedig 73,3 százalék. Ez azt jelenti, hogy a szíreknek húsz százaléka azért nem olvas politikai lapokat, mert analfabéta.

Külföldi sajtó Szíriában

Szíriában számos külföldi sajtótermék van a piacon. Példányszámukban ezek messze elmaradnak a szír lapoktól. E mellett viszonylag magas áruk miatt csak kevesek szánják rá magukat a megvásárlásukra. Míg ugyanis a szír napilapok egységesen öt szíriai lírába (0,1 dollár) kerülnek, addig a külföldi arab de főleg a nyugati lapok ára igen magas. Néhány, Szíriában is kapható külföldi lap példányszámát az alábbi táblázat tartalmazza:

³⁴ Az al-Watan magánkiadványként, az al-Riyadija sportlapként itt nem számítottuk. Az al-Diyárt viszont – mint

4. Táblázat: Néhány, Szíriában is kapható külföldi lap Szíriába érkezett példányszáma és piaci ára

A lap neve	Származási országa	Szíriába érkezett példányszám (db.) ³⁵	Piaci ára (Szíriai líra)
‘ukáz	Szaúd-Arábia	381	10
Al-Haját	Libanon	2343	18
Al-Ajjám	Bahrein	92	50
Al-Ahrám	Egyiptom	603	15
Al-Safir	Libanon	1699	20
Al-Baján	E.A.E.	77	40
Al-sarq al-Awszat	Szaúd-Arábia	50	25
Al-Waīda al-Urdunnijja	Jordánia	195	15
Guardian	Nagy-Britannia	32	175
Independent	Nagy-Britannia	17	205
Der Spiegel	Németország	10	555
Economist	Nagy-Britannia	150	300
Financial Times	Nagy-Britannia	43	205

A külföldi lapok tehát áruk és alacsony példányszámuk miatt nem versenyképesek a szír lapokkal. Ennek ellenére komoly cenzúrán mennek keresztül.³⁶ A sajtótermékeknek az olvasókhoz való eljuttatásáért a Damaszkusz *Barámiki* kerületében székelő Terjesztési Intézet (*Mu‘assasat al-Tawzi‘*) felelős. A szír lapok reggel hét óra előtt érkeznek meg ide és szétosztásuk azonnal megtörténik. A külföldi lapok azonban más procedúrán mennek keresztül. A libanoni, iraki és jordán lapok teherautón érkeznek. A többi újság repülőgépen jön, a világ számos országából. Ezekért az Elosztási Intézet küldi el teherautóját minden reggel. Az Izraelből származó illetve a szír rendszerrel nyíltan ellenséges külföldi lapokból mindössze néhány példány érkezik, melyeket a megfelelő minisztériumoknak és hivataloknak továbbítanak.

A repülőgépen érkezett lapokat a Cenzúra Igazgatóság (*Mudírjja ar-Raqába*) épületébe szállítják. Ott a beosztottak átolvassák a lapokat és jelentést írnak róluk, különös tekintettel a Szíriát és érdekeltségeit érintő cikkekre. A jelentések az igazgató kezébe kerülnek, aki korrigálja azokat majd továbbküldi a tájékoztatásügyi miniszternek. Amennyiben valamelyik lapban nemkívánatosnak ítélt írás jelent meg, azt visszatartják a piacról. Ha az ilyen írások tendenciózusnak bizonyulnak, a lap feketelistára kerül. Időleges cenzúrának esett alá például az egyiptomi al-Ahrám című napilap 2006 augusztusának több napján, amikor a két kormány

Libanonban nyomtatott de Szíriának szóló lapot – igen.

³⁵ A szíriai Terjesztési Intézet 2007 novemberi adatai szerint.

között fagyossá vált a viszony a Hezbollah és Izrael közötti háború megítélését illetően. A libanoni illetőségű *al-Muharrir al-Arabijj* [Arab Szerkesztő] azonban például végleg eltűnt a szír piacról a Haríri-gyilkosság ügyéhez való hozzáállása miatt.³⁷

A külföldi lapok cenzúrájának folyamata tehát egy napig tart. Ebből az következik, hogy a napilapok egy nappal eredeti megjelenésük után kerülnek a piacra. Így tehát egy nap késésben vannak a szír lapokkal, és két nap késésben a televíziós hírforrásokkal szemben. Hetilapok esetében ez a probléma kevésbé merül fel.

Összességében nézve a külföldi napilapok, magas áruk, alacsony példányszámuk, késői megjelenésük miatt nem játszanak komoly szerepet a szíriai közvélemény formálásában. A külföldi lapok legnagyobb vásárlóközössége az adott ország Szíriában élő közösségének tagjai közül kerül ki. Ez különösen érvényes a palesztin és iraki sajtóra. Az Irakból érkező lapok döntő többsége például az iraki menekültek által sűrűn lakott negyedekben kerül eladásra.

A rádió

Az első szíriai rádióadás 1946-ban, a függetlenség kikiáltásának évében indult el. Jelenleg három állami rádiócsatorna működik. Az állami rádiók működését a Tájékoztatási Minisztérium (*Wazárat al-'lám*) alá tartozó Televíziót és Rádiót Felügyelő Általános Bizottság (*al-Haj'ah al-'ammah lil-izáa wa al-tilfizijón*) felügyeli. De AM-en befogható a londoni illetve montecarlói arab nyelvű adás is. A parabolaantennák elterjedéséig ezek voltak a kizárólagos hozzáférhető hírforrások melyek kívül estek az állami cenzúrán.

A 2002 évi 10-es számú elnöki rendelet engedélyezte politikamentes zenés és kereskedelmi rádióadók megalapítását. Az első ilyen adó 2005-ben alakult. Mára már 10 zenés, kereskedelmi adó sugároz. Ezek azonban nem foghatók az ország minden pontján.³⁸

A *Bajt al-Khibra al-Dirását wal-Istshárt al-Iqtisádijja* felmérése szerint a megkérdezettek 26,8 százaléka napi rendszerességgel, 49 százaléka alkalmanként, 17,7

³⁶ Az illetékes intézmények dolgozóival készített saját interjúk alapján.

³⁷ Raffiq Haríri volt libanoni miniszterelnök 2005. február 14.-én vesztette életét robbantásos merényletben. Halála előtt a politikus több nyilatkozatában követelte a szíriai csapatok Libanonból való kivonulását, ezért sokan Damaszkuszt vádolták a merénylet elkövetésével. Damaszkusz következetesen tagadta a vádakot. A gyilkosság ügye azóta is megoldatlan.

³⁸ Al-Madína (Damaszkusz, Aleppo, Tartúsz) Szawt al-Múszíqa (Damaszkusz, Aleppo, Dzsúfín) Arabesq (Damaszkusz, Aleppo, Nabí' Salih) Szúriyya al-Ghad (Damaszkusz, Aleppo) Styl (Damaszkusz, Aleppo, Tartúsz) Melody FM (Damaszkusz, Aleppo) Sám FM (Damaszkusz, Aleppo, Lattakia) al-Farah (Damaszkusz, Aleppo) Mix FM (Damaszkusz, Aleppo) al-Baya' (Damaszkusz, Aleppo).

százaléka pedig soha nem hallgat rádiót. A rádiózási szokások – Európához hasonlóan – Szíriában is az autózéssel függnek össze.

A válaszadók 55,13 százaléka bízik a szíriai állami rádiókban. Ez a szám a magánrádiók esetében 53,53, az arab rádiók esetében 53,91 a külföldi rádiók esetében pedig 42,22 százalék.

A legnépszerűbb (42 százalékkal) az állam által működtetett, elsősorban zenét és szórakoztató műsorokat sugárzó Sabáb. Ezt követi 29 százalékkal a Damaszkuszi Rádió (Izát *Dimasq*). A BBC London hallgatottsága 13, a Montecarloé pedig tíz százalék. Ez utóbbi két adat fényében kijelenthetjük, hogy a két, valamikor egyedüli alternatív tájékozási lehetőségként szolgáló rádió mára sokat veszített jelentőségéből.

A televízió Szíriában

A szír állami televízió (*al-tilfizijón asz-szúrijj*) 1960-ban az Egyiptommal való egység idején alapult meg. 1998-ban pedig az Arabsat műholdon megkezdte a sugárzást a Szíriai Műholdas Adó (*al-qanát al-fadájija*). A két adó működését – a rádióhoz hasonlóan – a Televíziót és Rádiót Felügyelő Általános Bizottság felügyeli. Magán-televíziók megalapítására egyelőre nincs jogi lehetőség.

A parabolaantennák a 90-es évek közepén kezdtek elterjedni Szíriában. Ezzel a helyi televízió hegemoniája megtört. 2004-es felmérések szerint a szíriai háztartásoknak 67 százaléka rendelkezik műholdvevővel.³⁹ A vizsgált év óta azonban a kínai import erősödésével megjelentek a piacon az olcsó műholdvevő készülékek, így hozzávetőlegesen mára a családoknak 96 százaléka rendelkezik parabola antennával.⁴⁰ A műholdvevők ilyen mértékű elterjedésének másik oka, hogy kábeltelevízió nincs, így -a mindössze három arab nyelvű csatorna fogására alkalmas földi antenna mellett- ez az egyetlen lehetőség a televíziózásra. E mellett a parabolaantenna szinte mindenki számára megfizethetővé vált. Egy, a több száz arab nyelvű csatornát felölelő Arabsat vagy Nilesat műhold fogására alkalmas szerkezet és annak beszerelésének ára márkától és minőségtől függően háromezer és ötezer szíriai líra (60 és 100 dollár) között mozog. Lévén egy átlagos fizetés 150 dollár a műholdvevő készülék nem számít luxusnak.

³⁹ Hivatalos szíriai adat: <http://www.reefnet.gov.sy/home/IndicatorsSummary.doc>.

A szíriai emberek televíziózási szokásai

A *Bajt al-Khibra al-Dirását wal-Istshárt al-Iqtisádijja* 2006 júniusában készített felmérést a szírek televíziózási szokásairól.⁴¹ A kérdezőbiztosok ezer főt kérdeztek meg, melyből 832 főtől kaptak értékelhető választ. A válaszadók 66 százaléka férfi, 34 százaléka pedig nő volt. A megkérdezetteknek 59,4 százaléka vallotta, hogy napi rendszerességgel, 34,3 százaléka pedig, hogy alkalmanként néz televíziót. Mindössze 4,3 százalék állította, hogy soha nem néz televíziót két százalék pedig nem válaszolt. Az általános vagy annál alacsonyabb műveltséggel rendelkezők körében a naponta televíziózók aránya 68 százalékos. A tengerparti régiókban az embereknek csupán 49 százaléka, a keleti megyékben viszont 83 százaléka követi naponta az adást.

A Szíria tengerparti térségében végrehajtott gazdasági fejlesztések aránya jóval magasabb a keleti vagy északi megyék átlagánál. Bár a kutatás nem terjedt ki a megkérdezettek anyagi helyzetére, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szegényebb körülmények közt élő, és a fennálló renddel általában elégedetlenebbek többen néznek televíziót mint gazdagabb és elégedettebb társaik.

A 25 éven aluliaknak 48 százaléka néz naponta televíziót, míg a 40 éven felülieknél ez a szám 74 százalékra nő.

Ami a preferált műsorokat illeti, a megkérdezettek 53 százaléka követi hírműsorokat, 47 százalék sorozatokat, 35 százalék politikai műsorokat, 28 százalék zenei műsorokat, 22 százalék pedig a helyi ügyekkel foglalkozó műsorokat.

A televízió nézők leginkább 68 csatornát követnek. Ezek közül az alábbiak a legnépszerűbbek: *al-Dzsazíra* (62 százalék), Szíriai műholdas csatorna (44 százalék), MBC (24 százalék), Szíriai földi csatorna (19 százalék), *al-Arabiyya* (17 százalék), *al-Manár* (13 százalék), CNN (1 százalék).

Következtetésként levonhatjuk, hogy a szíriaiak döntő többsége az *al-ĒazĒrából* tájékozódik. A libanoni *al-Manár* leginkább hír és vallási műsorokat sugároz. A Hezbollah által üzemeltetett csatorna általában a szíriai televízióhoz hasonló szemszögből közelíti meg a híreket. Feltételezhetjük tehát, hogy a szírek maximálisan olyan arányban követik a szír adó

⁴⁰ Saját kutatás. A kérdés során nem számított a megkérdezettek életkora. A kérdés arra vonatkozott, hogy az illető otthona fel van-e szerelve parabolaantennával. A megkérdezettek száma: Damaszkusz: 200 fő, Aleppo: 150 fő, Tartús: 100 fő, Idleb: 150 fő, Hama: 50 fő.

⁴¹ Az eredményt az al-Īawra publikálta 2006 június 17.

híreit, amennyien az al-ManÁrt is nézik. A szíriai műholdas csatorna népszerűsége összességében három tényezőnek köszönhető:

- A külföldi (pánarab) adók helyi hírek tekintetében nem versenyképesek a szíriai televízióval.
- A műholdas adók betörésével járó szabadság és szabadosság sokként érte az embereket, ezért sokan a konzervatív hangvételő, cenzúrázott szíriai csatornát követik.
- A szír lakosság 47 százaléka követi a televíziós sorozatokat. A szíriai műholdas csatorna naponta több népszerű sorozatot is sugároz, a szír sorozatgyártás pedig gyakorlatilag hegemón helyzetben van az arab világban. (Ezek általában 20-30 epizódból álló társadalmi vagy történelmi drámák.)

Az internet

Szíriában az internet 1997-ben jelent meg. Ezzel egy időben a SANA állami hírügynökség, a *Tishrín* napilap és a Syrian Computer Society⁴² [Szíriai Számítógépes Társaság] is elindította saját honlapját. Szíriában jelenleg hivatalosan 1,5 millió internethasználó van.⁴³ Bár az internet már több mint egy évtizedes múltra tekint vissza, Európai mércével nézve még mindig gyermekcipőben jár. Az országban hat internetszolgáltató működik.⁴⁴ Ezek azonban mind az állami hivatalok által ellenőrzött proxyn keresztül futnak, így a hatóságok kedvük szerint cenzúrázzák a nemkívánatosnak ítélt honlapokat.

Az otthoni internethasználat luxusnak számít, mivel egy ilyen célra megfelelő számítógép ára 250 dollártól kezdődik. E mellett egy óra kapcsolat csomagtól és sebességtől függően 20-50 líra közt mozog, amihez sokszor még a telefonköltség is hozzáadódik.⁴⁵ Internetkávézóban egy óra 25 és ötven lírába kerül (0,5-1 dollár). Az ilyen kávézók célközönségének életkora 16 és 30 év köztire tehető. Nekik azonban alig öt százalékuk használja az internetet információszerezésre.⁴⁶ Ki lehet tehát jelenteni, hogy az internet elhanyagolható szerepet játszik a szíriai közvélemény politikai tudatának formálásában.

⁴² Szíriai Számítástechnikai Társaság. A szervezet élén Bassár al-Aszad elnök áll.

⁴³ CIA World Factbook 2007. Internetes kiadás. Az internethasználók között vannak azok is akik csak heti vagy havi rendszerességgel használják a világhálót.

⁴⁴ Araboo, Aoolo, Aya, Sawa, Meganet, Syrian Telecommunications Establishment.

⁴⁵ A fent említett szolgáltatók 2007 novemberi árlistája alapján.

⁴⁶ Saját kutatás az internetkávézók közönsége körében, mi szerint a találkozás pillanatában éppen mit csinált az illető. Minta: Damaszkusz: 92 fő, Aleppo: 88 fő, Idleb: 65 fő, Hama: 40 fő, Tartús: 51 fő.

Konklúzió

A szírek döntő többsége tudja, hogy hazája sajtótermékei és médiumai cenzúrázottak. Az internet cenzúráját, a pornográf tartalom miatt sokan kifejezetten kívánatosnak tartják. Az újságok hitele mára igen meggyengült. Az emberek nagy többsége kizárólag akkor vásárol újságot, amikor az valamilyen fontos helyi hírről ír. Ilyen lehet az áremelések vagy az egyetemi felvételi pontok leközlése. Ilyenkor a remittenda akár 20 százalékkal is csökkenhet, ami azt jelenti, hogy gyakorlatilag az összes piacon lévő helyi napilap elfogy.⁴⁷

Az internet, bár egyre elterjedtebb, egyelőre nem tekinthető hatékony információforrásnak. Ha pontos adatokra és gyors hírekre van szükségük, a szíriai emberek többsége a műholdas csatornáktól szerzi információit. A szíriai állami csatornán leginkább helyi híreket – melyek kapcsán a többi arab csatorna hátrányban van – és sorozatokat néznek. A sorozatok hatása azonban nem elhanyagolható, hiszen azokon keresztül a szírek gyermekkoruktól fogva szívják magukba a készítőik által sugallt társadalmi normákat. Területi megosztást tekintve észrevehető, hogy az állam által gazdaságilag jobban támogatott régiókban nagyságrendekkel kedvezőbb az állami orgánumok hatékonysága, mint a kevésbé támogatott megyékben. Az ilyen vidékek lakói elsősorban az *al-Dzsazíra* pánarab műholdas csatornát használják információforrásként.

Bár az információs forradalom Szíriában is lezajlott, a leghatékonyabb kommunikációs eszköz a szír vezetés kezében továbbra is a pénteki ima. A mecsetek imámjai azonban nem híreket közölnek, hanem általános nézőpontot közvetítenek a tömegeket egyébként is foglalkoztató problémákról. Mindezt vallási formában, ideológiailag nehezen megkérdőjelezhető módon. Ezek elfogadottsága mindenhol magas.

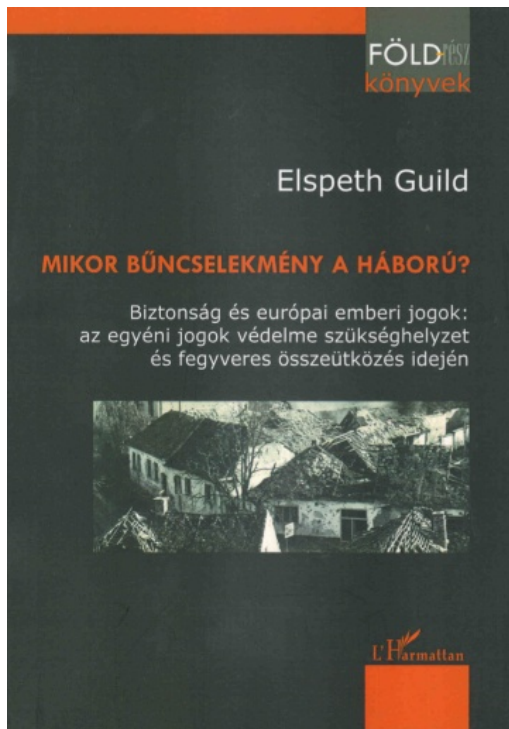
⁴⁷ Samír abd-Arrahmán: *Al-I'lam al-Szriij –ba'da szanawát al-ghiláq wal-ilgha'*. Reda Series for Information, 2003.

Mohay Ágoston:

Elsbeth Guild: Biztonság és európai emberi jogok:

az egyéni jogok védelme szükséghelyzet és fegyveres összeütközés idején

L'Harmattan, Budapest, 2009.
134 oldal

A modern nemzetközi jog egyik legjelentősebb fejleményének az emberi jogok nemzetközi rendszerének kialakulását tekintjük. Az emberi jogok biztosítása az államok esszenciális feladatává vált, a legalapvetőbb emberi jogokat pedig a nemzetközi közösség ius cogensként, azaz a nemzetközi jog feltétlen érvényesülést igénylő szabályaként ismeri el. Az emberi jogok értelmezése és védelme terén Európában pedig a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) számít a legmeghatározóbb nemzetközi bírói fórumnak. Az emberi jogok védelme folyamatos és párhuzamos nemzetközi kötelezettségként (ha úgy tetszik, kihívásként) jelenik meg. Fegyveres összeütközések

idején az emberi jogok tiszteletben tartása fokozott veszélyeknek van kitéve, lényegében függetlenül attól, hogy maga a harcászati cselekmény jogszerűnek vagy jogellenesnek minősül-e a nemzetközi jog alapján. Az államok egyes esetekben pedig derogációk által törekednek leszűkíteni az Emberi Jogok Európai Egyezményéből eredő kötelezettségeiket. Értelmezendő az a probléma is, hogy egy állam mennyiben tehető felelőssé a határain túl bekövetkező emberi jogi jogsértések vonatkozásában?¹

¹ Ez a kérdés nem tekinthető új keletűnek, de a Banković-ügy okán ismét fokozott figyelem irányult rá a közelmúltban, lásd pl. Life after Bankovic: On the extraterritorial application of the European Convention on

Az említett kérdéskörök mindegyike kapcsán nagy jelentőséggel bír az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjoga, így nem meglepő, hogy a szerző, Elsbeth Guild professzor asszony is esetjogi megközelítést választott könyvében. A mű az alábbi logikai egységekre tagolódik:

Az alapprobléma felvezetését követően az olvasó megismerkedhet az Emberi Jogok Európai Egyezményének a jelen vizsgálódás szempontjából kulcsfontosságú rendelkezéseivel. A könyv harmadik fejezete arra keresi a választ, hogy hogyan terjedhetnek ki az emberi jogok biztosítására vonatkozó kötelezettségek az államok által határainkon kívül végzett cselekményekre. Az állam „joghatósága alatt álló” személyek körének meghatározása terén az EJEB megállapította a joghatóság fennállását olyan esetekben, amikor az állam a diplomáciai vagy konzuli képviselői útján cselekszik, illetve az államban lajstromozott vagy az állam lobogója alatt közlekedő vízi- és légi járművek fedélzetén is. A Soering-ügyben² a Bíróság megállapította, hogy az EJEE részes államai nem adhatnak vagy utasíthatnak ki egy személyt olyan államba, ahol fennáll a reális veszélye annak, hogy az egyén kínzásnak vagy embertelen és megalázó bánásmódnak lenne kitéve. Az EJEB megállapította az EJEE extraterritoriális hatályát olyan esetekben is, amikor egy állam ellenőrzést gyakorol egy olyan terület felett, amely nem része az állam területének.³

A negyedik fejezet a derogációk gyakorlatát tárgyalja. Az EJEE részes államai meghatározott feltételek fennállása esetén meghatározott időtartamra felfüggeszthetik bizonyos, az Egyezményből eredő kötelezettségeik teljesítését.⁴ Noha az EJEB relatíve jelentős mérlegelési jogkört enged az államoknak a derogáció lehetőségének igénybevétele terén, magának tartja fenn a 15. cikk megfelelő alkalmazása vizsgálatának jogát, kontrollálva azt is, hogy a derogáció ideje alatt hozott intézkedések feltétlenül szükségesek voltak-e a helyzet kezeléséhez.

A könyv ötödik fejezete a katonaság államhatáron belüli bevetésének emberi jogi összefüggéseit vizsgálja, egy gibraltári, egy törökországi és egy csecsenföldi eset bemutatásával. Az EJEE a katonaság államon belüli bevetésének jogszerűségével külön nem foglalkozik, az

Human Rights and O'Boyle, Michael: The European Convention on Human Rights and Extraterritorial Jurisdiction: A Comment on 'Life After Bankovic', in: Extraterritorial Application of Human Rights Treaties (eds: Coomans, Fons és Kamminga, Menno T.), Intersentia, Antwerp-Oxford, 2004, 73-103. illetve 125-140. o.

² Soering v United Kingdom, 7 July 1989, Series A no 161.

³ Loizidou v Turkey (preliminary objections), 23 February 1995, (40/1993/435/514).

⁴ Háború vagy a nemzet létét fenyegető más rendkívüli állapot esetén. A derogáció feltételeit és korlátait az EJEE 15. cikke tartalmazza, meghatározva többek között azon, az egyezmény által védelemben részesített jogok körét, amelyekre nem vonatkozhat derogáció.

általános mérce az egyének jogainak védelme: az EJEB ennek megfelelően ugyanazon tesztet alkalmazza az államon belül bevetett katonaságra vonatkozóan, mint a rendőrség tevékenysége vonatkozásában, nem tesz különbséget közöttük a felelősség kérdése szempontjából. Szerző megállapítja, hogy az egyének emberi jogainak védelmezése prioritást élvez az állam nehézfegyverzet alkalmazására vonatkozó igényével szemben is, kivéve a háborús helyzeteket (amikor is a genfi egyezmények válnak alkalmazandóvá).

A mű hatodik fejezete az EJEE részes államai haderőinek külföldi tevékenysége miatt felvetődő extraterritoriális emberi jogi felelősségének kérdését tárgyalja, az Észak-Ciprusi Török Köztársasággal kapcsolatos ügyekből kiindulva, majd többek között a Banković-üggyel folytatja, amelyben az EJEB meghatározta az államok által határaikon túl viselt felelősség korlátait.⁵ A zárófejezet feladata összefogni a könyvben felmerült problémaköröket, és áttekinteni a nemzetközi emberi jogi rendszer, az európai integráció és a jogállamiság összefüggéseinek kérdését.

Elspeth Guild a témakör vizsgálatához szükséges és megfelelő esetek kiválasztásával sikeresen vezet végig egy logikai fonalat a könyv egészén, illusztrálva az emberi jogok európai védelmének releváns problémáit, utalva a „legalitás védőhálójának” egyre hibátlanabb mivoltára. Az EJEB szigorú vizsgálat tárgyává teszi azt, hogy az államok által a derogáció ideje alatt (szükséghelyzetben) meghozott intézkedések feltétlenül szükségesek voltak-e a helyzet kezeléséhez; nem differenciál a katonaság és a rendőrség belföldi alkalmazása kapcsán az emberi jogi felelősség kérdését illetően; és kiterjesztő módon értelmezte az államok joghatósága alatt álló személyek körét – összhangban az EJEE előkészítő dokumentumaiban megjelenő szándékkal, mely szerint az Egyezményben foglalt garanciák által védelmezett személyek körét ki kell terjeszteni „amennyire csak lehetséges.”⁶

A szerző által feltétlenül pozitívnak értékelt, az Európai Közösségek/Európai Unió és az Emberi Jogok Európai Egyezménye közötti viszony kapcsán egy megjegyzés mindazonáltal tehető. Noha az EU vitathatatlanul elismeri és alkotmányos rendszere egyik alapkövévé teszi az emberi jogok védelmét, továbbá a luxemburgi Európai Bíróság és a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága is tekintettel van egymás ítélkezési gyakorlatára, a két rendszer közötti különbségek (főként a két bíróság eltérő jogértelmezései) adott esetben egymást gyengítő,

⁵ Banković and others v Belgium and others (admissibility), 12 December 2001, App. No. 52207/99.

netán „kioltó” hatással is járhatnak.⁷ E viszonyrendszer elemzése külön kutatás témáját képezheti.⁸

Ez természetesen nem változtat azon a tényen, hogy Elspeth Guild új könyve értékes elemzését adja az emberi jogok európai védelme néhány aktuális problémájának, feltárva az EJEB ítélezési gyakorlatában megjelenő tendenciákat is.

⁶ Collected Edition of the „Travaux Préparatoires” of the European Convention on Human Rights (Part II), 1949, p. 276. (<http://www.echr.coe.int/Library/COLENTTravauxprep.html>)

⁷ Ez a hatás lehet ugyanakkor kölcsönösen erősítő is. A kölcsönhatás elemzéséről lásd: Szalayné Sándor Erzsébet: Az alapjogok három jogrendszer metszéspontjában (megjelenés alatt – Állam- és Jogtudomány, 2009 tele).

⁸ A témáról lásd például: Douglas-Scott, S.: A tale of two courts: Luxembourg, Strasbourg and the growing European human rights acquis' (2006) 43 Common Market Law Review 629–665. o.; Bergmann, J.: Diener dreier Herren? – Der Instanzrichter zwischen BverfG, EuGH und EGMR, Europarecht 2006/1. 101-115. o.; Besselink, L.F.M.: The European Union and the European Convention on Human Rights after the Lisbon Treaty: From Bosphorus sovereign immunity to full scrutiny? 2008. január 13. (<http://ssrn.com/abstract=1132788>).

**Kül-Világ,
a nemzetközi kapcsolatok folyóirata**

megjelenik negyedévente

HU ISSN 1785-5284

Kiadja:

Kül-Világ Alapítvány

2040 Budaörs, Nyár u. 14.
<http://alapitvany.kul-vilag.hu>
mail@kul-vilag.hu

Főszerkesztő:

Wagner Péter

Szerkesztők:

Csicsmann László
Hoffmann Tamás
Lattmann Tamás
Marton Péter
Selmeczi Anna
Tóth Gergely

Szerkesztőség:

1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
I. emelet, 112.
Tel: + 36 1 411 6532
Fax: + 36 1 266 3103
mail@kul-vilag.hu

A honlapon szereplő szövegek, illetve a folyóiratban közzétett tanulmányok és minden egyéb szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Azok – ellentétes kikötés hiányában – szabadon idézhetők és hivatkozhatók a forrás szabályos megjelölésével, további felhasználásukhoz viszont a kiadó előzetes írásbeli engedélye szükséges.